

PATAKI FERENC

HOSSZÚ MENETELÉS

A FIDESZ-JELENSÉG

X 272.207

~~L1630~~

Pataki Ferenc

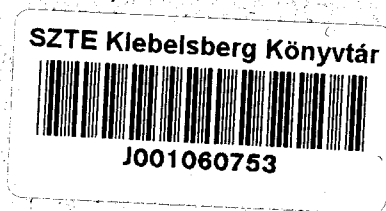
Hosszú menetelés

A Fidesz-jelenség
(Társadalom-lélektani vázlat)

Noran Libro
Budapest, 2013

A borító

Uitz Béla: *Vörös katonák előre!* című plakátja
részletének felhasználásával készült

Allett.
L1630

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-5274-09-1

© Pataki Ferenc, 2013

© Noran Libro Kiadó, 2013

X 272207

A kiadásért felel Kőrössi P. József

a Noran Libro Kiadó Kft. ügyvezető igazgatója

www.noranlibro.hu / kiado@noranlibro.hu

Szerkesztő Márkus József

Korrektor Fogarasy Judit

Borítóterv Faragó Ágnes

Nyomdai előkészítés Gróf Levente

Készült a debreceni Kinizsi Nyomdában
Felelős vezető Bördös János ügyvezető igazgató

1. Előzetes megfontolások

ELŐJÁRÓBAN

Napjaink magyar társadalmában a Fidesznek jutott a „pillanat hőse” szerep. Tegyük tüstént hozzá: a történelmi pillanatok felettébb képlékenyek, olykor hetekig-hónapokig, máskor évekig-évtizedekig tartanak. Bármennyi szó esett is az elmúlt években a Fidesz történetéről és útjáról a kétharmadig, a hatalom osztatlan birtoklásáig, bármily sokféleképpen mérlegelték az érintett szakemberek azt az alig negyedszázados utat, amely a rendszerváltás lázában született ifjú csapatot eljuttatta a hatalom csúcsaira, valójában ennek az útnak számos részletét homály fedi.

Létezik egy „Fidesz-jelenségnek” nevezhető, különös történet, amelyhez fogható kevés akad az újabb kori európai historiában. A Fidesz-jelenség azért is méltó lehet megkülönböztetett figyelmünkre, mert a történet szereplőinek – főképp főszereplőjének – kulcsszerepe lesz annak a kritikus fordulópontnak a kimenetelében, amelynek belátható időn belül el kell dőlnie. A magyar társadalom fejlődése vagy visszabilen a rendszerváltással elkezdődött és a klasszikus, nyugat-európai fejlődési utat jelentő vágányokra, vagy pedig – mint már annyiszor – torzóban marad minden olyan lehetőség, amely a változással felkínálkozott; Magyarország belemerevedik egy keleties, tekintélyelvű, anakronisztikus rendszer ásatag kereteibe, vagyis abba a gazdasági szükség által kikényszerített, „demokrácia utáni” állapotba, amelyről a miniszterelnök beszélt. Az ilyen típusú rendszereket – a történelem tanúsága szerint –, ha egyszer megszilárdulnak, csakis megdönteni lehet, mint általában a zsarnoki berendezkedéseket. A másik lehetőség, hogy belső bomlási folyamataik és konfliktusaik feszítik szét őket. Az ilyen rendszerek ugyanis képtelenek az önreflexióra és az önkorrekcióra, ezért egyre súlyosabb hibákat követnek el, ugyanakkor állandó sikerpropagandára van szükségük.

A kritikus fordulópont mélyén rejlő választás valójában egy önmagára szüntelenül reflektáló, önkorigáló és önfejlesztő társadalom képét állítja szembe a félázsiai, a törzsi társadalom tradícióit követő berendezkedéssel, amelyben az állami mindenhatóság eltéphetetlenül összekapcsolódik a centralizált hatalom képzetével.

A Fidesz teljhatalma a szemünk láttára bontakozott ki. Ezt a semmi által nem korlátozott, ám a demokratikus formák látszatát mégis őrző rendszert jelenleg csupán az a nemzetközi erőter képes kontrollálni, amelybe az ország jelenleg beleilleszkedik: a NATO, az EU és a Visegrádi Együttműködés.

2011 nyarán adtam közre a XXI. század első évtizedének egyes honi fejleményeiről szóló társadalom-lélektani esszéket. Ennek előszavában jeleztem, hogy az írások valójában az „Öszödtől a kétharmadig vezető út” állomásait és jellemző folyamatait kívánják nyomon követni. Ekkor már csaknem egy esztendő telt el a 2010-es választások óta. Kibontakozóban voltak a kétharmad következtében lehetségessé váló intézkedések és az újszerű hatalmi viszonyok. De ekkor még nem állt rendelkezésre elegendő anyag és kellő tapasztalat ahhoz, hogy – legalábbis első közelítésben – átfogó mérleget von-

hassunk a Fidesz-világról, erről a sajátos, új pártállami rendszerről. Ez az új pártállam a hagyományos parlamentáris demokrácia formáiban és konvencionális alakjaiban jelent meg és lépett a honi történelem színpadára. Az alábbiakban valójában arra vállalkozunk, hogy kissé alaposabban szemügyre vegyük ezt a különös jelenséget, ezt a minden ízében hungarikumnak nevezhető képződményt, amely a magyar történelem újabb szakaszának sajátos hozzájárulása az európai integrációs folyamatok tarka képének alakulásához. Akár egy népmesei narratívummal is kezdhethetnénk a történetet.

A radikális jobboldali mozgalmak Európa-szerte fellendülőben vannak; okait még többször érintjük majd a továbbiakban. Nem kétséges, hogy a Fidesz szerves része ennek a hullámnak, ebben a tekintetben nem minősíthetjük sajátosan magyar jelenségnek. De létrejött, eszmeköre, szimbólumvilága, útja a hatalomig és politikai stílusa, nyelvezete összetéveszthetetlenül a honi történelemben és a rendszerváltást követő magyar viszonyokban gyökerezik. A mesehősök magyar „népviseletben” járnak.

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy fővárosi jogászkollégium, amelynek falai között véletlenszerűen összeverődött egy maroknyi fiatal ember, jobbára vidéki, első generációs jogász ifjak

és lányok, akik az egyre inkább fellazuló Kádár-rendszer viszonyai között eszméltek önmagukra. Ekkor fejezték be középiskolai tanulmányukat, estek túl a katonai szolgálaton, s léptek be az egyetemi polgárok világába. Egy a korábbinál nyitottabb országban, a demokratikus ellenzék és a szamizdat virágzásának időszakában immár szabadabban tájékozódhattak, s együttes vállalkozásuk során egy olyan csoporttá szerveződtek, amely fiatal oktatók, reformszocialista politikusok és politikustanoncok támogatásával mihamar megelerte sajátos önálló tájékozódásának útjait. Ráeszmélt arra, hogy egy olyan politikai csoportosulást képez, amely nagy dolgokra vállalkozhat. A rendszerváltás olyan ugródeszkát jelentett, amely a hatalom vagy legalábbis a politikai közélet centrumába röptetheti őket. Sajátos személyes kötelékek, olykor maffiaszerű vonások, baráti, szerelmi kapcsolatok szőtték át ezt a társaságot. Tagjai egy olyan magot alkottak, amely valójában mindmáig – tehát bő két évtizeden át –, bizonyos, a többséget nem érintő szakadások, változások ellenére, képes volt megővni önmagát. Elérte azt a szinte meseszerű teljesítményt, amire nincs példa a modern Európában. Ez a maroknyi ifjú csapat egy párt élén a hatalom birtokába jutott, s egy ország sorsának irányítója lett. Most azon a ponton vagyunk, hogy

immár körvonalazható az a rendszer, amelyet ez a napjainkra tömegpárttá, néppárttá s a hatalom birtokosává lett kezdeti kisded csoport az ország jövőjeként elképzel, és amely a jövő megvalósításának eszközeit is a markában tartja. Az ünnepi zászlófelvonások alkalmával felsorakozó közjogi főméltóságok mindegyike immáron az „alapító atyák” szűkebb csoportjának képviselője; ez alighanem jelképes üzenet.

A mesék happy enddel szoktak végződni, itt most a mese közepénél tartunk. Hogy happy end lesz-e vagy sem, azt ma még nem tudjuk, a történet nincs befejezve. Csak a forgatókönyve készült el, a szerepeket is kiosztották, és most folyik a főpróba. A színpad neve Európa. Olyan dráma zajlik itt, amelynek nincs megírt forgatókönyve, úgy készül, mint a Jancsó-filmek – rögtönzésekkel, hosszú snittekkel, váratlan ötletekkel, külső hatásokra adott válaszokkal, kényszerpályákkal, ugyanakkor ilyen vagy olyan módon minősíthető kreatív ötletekkel. A másik megközelítés szofisztikáltabb lehet, és elsősorban történeti analógiákat keres annak jellemzésére, hogy mi az, ami hazánkban zajlik, és a két évtizedes folyamatok eredményeként előállt. Ez jogosult mindaddig, amíg tudatában vagyunk, hogy a történelemben a helyzetek, a helyzetek

szereplői, a helyzetekben rejlő esélyek és lehetőségek soha meg nem ismétlődnek, minden történelmi helyzet egyedi és egyszeri, szükségszerűségekkel és véletlenekkel telítve jelenik meg a történelem színpadán. Semminemű analogikus elemzés nem merítheti ki a jelenség újszerűségét, sajátos vonásait. Ilyen a Fidesz-jelenség is.

A RENDSZER

Ma már időszerű és lehetséges átfogóan elemezni azt a történeti, társadalmi fejleményt, amelyet – röviden és tömören – „Fidesz-jelenségnek” s benne Fidesz-rendszernek nevezhetünk.

Elegendő tapasztalat halmozódott fel, hogy megkíséreljük közelebbről szemügyre venni ennek benső természetét, jellegét, újszerűségét és egyúttal történelmi meghatározottságát. Egy dolog bizonyos: a Fidesz-jelenség a magyar valóság s benne különösen az utolsó évszázad magyar történelmének szülötte. Másként nem is magyarázható meg, mint ennek a valóságnak az elemzésével, vagyis azoknak az erővonalaknak a felkutatásával, amelyek elvezetnek 2010 tavaszához, a parlamenti kétharmad létrejöttéhez. Ez ugyan matematikailag nem kétharmad, de politikai súlyát tekintve lehetővé teszi az egypárti

osztatlan kormányzást, és ezáltal egy újfajta pártállamiság megjelenését. Úgy gondolom, hogy az analógiák, vagyis hogy milyen történelmi minták, paradigmák találhatók akár a Gömbös-, akár a Horthy-rendszer, akár bármily másfajta tekintélyelvű rendszerek képében, nem vezetnek túlságosan messzire. Az analógiák segítenek az értelmezésben, de nem léphetnek a konkrét és racionális magyarázat helyére. Hasonló a helyzet az egyszavas – és ezért többértelmű – minősítésekkel, mint diktatúra, tekintélyuralom, zsarnokság, autoriter rendszer, önkényuralom és társaik. Legcélszerűbb, ha a választ keresve a Fidesz önmeghatározásából indulunk ki.

A „nemzeti ügyek” Fidesz által alakított kormánya a „Nemzeti Együttműködés Rendszere” névvel illette és illeti azt a politikai rendszert, amelyet létre kíván hozni, s amelyet az osztatlan, egypárti hatalma első két esztendejében viharos tempóban ki is épített. Az elnevezés sok tekintetben talányos. Az együttműködés szó természetesen pozitív asszociációkat sugall, hiszen az együttműködés általában pozitív érzületet gerjeszt, és sikerrel kecsegtet. A szónak ez a pozitív konnotációja vitán fülül áll.

Ám ha közelebbről szemügyre vesszük, kitűnik, hogy valójában semmitmondó közhelyet rejt magában. Mióta emberi társadalom létezik,

és társadalmi intézmények működnek, mindig emberi együttműködés eredményeként és emberi viszonylatok hálózataként ragadhatjuk meg lényegüket. A szó így tehát egy semmitmondó közhelyet rögzít. Ha a Fidesz vezető politikusainak megnyilvánulásait tekintjük át, amelyek a rendszer jellegét és tartalmát kísérlik meg értelmezni, akkor tulajdonképpen egy szabályok kötötte, pontosabban túlszabályozott társadalom képe rajzolódik ki. Ebben a rendszerben az egyén társadalmi megnyilvánulásainak mind nagyobb tömbjeit igyekeznek központilag szabályozni: az egészségügyi ellátás rendjétől kezdve a munkaviszonyon át a hajléktalanok életviteléig, az iskolák uniformizálásától az egytanfolyósáig, a szavazók előzetes regisztrálásától az uniformizált médiáig, az Alaptörvény rendelkezéseitől a közös hitvallásig. Mindennek a centrumában – miként a naprendszerben a Nap – a központi hatalom és az általa képviselt erő és akarat képzete jelenik meg, amely a közhivatalnokok és az államigazgatás újra kiépített alsó láncszeme, a járások révén elér minden egyes polgárig. Egy racionalisztikus és spekulatív, íróasztal mellett kiagyalt társadalom képe bontakozik ki, amely sokkal inkább hasonlít egy „iskolára a határon”, mintsem egy eleven, élő társada-

lomra, benne a – Kosztolányi által megfogalmazott – „ilyen az ember, egyedüli példány” elvét tisztelő együttélésre. Aki kicsit is járatos az utópista gondolkodás történetében, nem szabadulhat attól a gondolattól, hogy ez az „együttműködő” társadalom ijesztően kezd hasonlítani Fourier falanszterére, ahol minden részletekbe menő szabályozottsággal zajlik, amiként azt Madách *Az ember tragédiájának* falanszterszínében is láthatjuk. Ez a „Nemzeti Együttműködés Rendszere” valójában egy életidegen, szabályokkal gúzsba kötött társadalomkép, amely ideológikus eszközökkel – mindenekelőtt nemzeti párosszal és a szuverenitás fetiszizálásával – igazolja önmagát. A rendszer a maga egészében sokkal inkább a XIX. század szellemében fogant, mintsem saját korában, a XXI. században.

Mint köztudott, a Fidesz által bevezetett és megszilárdítani kívánt rendszerről sokfajta vita zajlik, sokféle fogalom alá kísérlik meg besorolni, vagy pedig megkeresni történelmi analógiák révén az előképét. Minden analógia hasznos lehet, de mint mondani szokás, sántít is. A Fidesz is egyszeri, sajátos jelenség, s ebbéli minőségében célszerű szemügyre venni.

Mint általában, ezúttal is az lesz a kíváncsi, hogy a rendszer komplexitását összetett fogalmi hálózattal képezzük le.

Kiindulópontként előrebocsáthatjuk, hogy a Fidesz-jelenséget egy demokratikus formákban létrejött és demokratikus formák szerint működő sajátos, tekintélyelvű, neonacionalista, populista rendszernek tekintjük. Ezek együttesen módot adnak arra, hogy a rendszer politikai mechanizmusa és igazgatási rendje a pártállam logikája szerint funkcionáljon. A továbbiakban célszerű lesz az említett jellemzőket alaposan értelmezni. Bizonyos azonban, hogy a rendszert csakis történeti szempontú megközelítés és a többtényezős, többdimenziós aktuális elemzés teszi megfoghatóvá. Ennek révén lehet megsejteni és hipotézisekkel körülbástyázni a várható fejleményeket. Ámbár ezek aligha lehetnek többek jóslatoknál, főként, ha túllépnek néhány esztendő látóhatárán.

KÖZELÍTÉSEK

Az elemzés érdekében célszerű a gondolkodás csomópontjait rögzíteni. Melyek is ezek? Méltatlanul kevés figyelemben részesül a Fidesz magvának, az „alapító atyák” csoportjának születése, belső fejlődése és főképpen napjainkig ívelő személyes története. (A témakörhöz fontos adalékokkal szolgál Pünkösti Árpád írása „a szeplő-

telen fogantatásról”, Debreczeni József és Kende Péter Orbán-biográfiái és a Fodor-csoport szakításáról beszámoló interjúkötet, melyet Petőcz György szerkesztett.) A Fidesz, és utóbb a hatalom magvát alkotó csoport – amely a szakadások és kiválások után, majd a homo novusok érkezésével bővült –, lényegében máig változatlan: Orbán Viktor, Kövér László, Áder János, Szájer József, Kósa Lajos, Stumpf István és Simicska Lajos.

Perdöntően fontos annak a három „politikai kóktélnak” az elemzése, amely a Fidesz fokozatosan alakuló szellemiségét jellemezte. A szó valódi értelmében a Fidesznek nincs ideológiája, nincs koherens teoretikus elképzelése sem a társadalomról, sem annak közeli és távoli perspektívájáról. Határozott elképzelése van viszont a hatalom szerepéről és különösen a centralizált hatalom rendeltetéséről a társadalom életében. A hatalom szerepének és rendeltetésének ezen elképzeléseiből erednek azok a gyakran eklektikus nézetek, azok a mozaikszerű, helyzet-től függő, változékony, gyakran elfelejtett, majd újakkal felcserélt eszmetöredékek, amelyek megalapozzák vagy utólag legalizálják a mindenkor politikai gyakorlatot. A háttérben természetesen létezik ugyan egy általános vízió – ami-

ről később részletesen is szólnunk –, ám ez közelebb esik a hitszerűséghez, semmint a racionális elemzéshez. Ez a látomás a nemzeti sors kíváncsú „örök” értékeiről szól: a magyar lélek rejtett erőforrásairól, a magyar „életminőségről”, a magyar elhivatottságról, a régebbi időkre visszanyúló magyar felsőbbrendűségi érzés (szupremácia) új formáiról. Ezek megnyilvánulásainak elengedhetetlen feltétele a személyes és kollektív akarat, a tudatosan érvényesített politikai akarat, a voluntarizmus.

A Fidesz politikai stílusában sajátosan és nagyon különböző arányban fonódnak össze a legkülönbözőbb elemek: a magyar szabadelvűség, a két háború közti magyar jobboldal nemzeti és konzervatív hagyománya, a népi radikalizmus eszmeköre, valamint az európai szocialista gondolkör hasznosnak vélt elemei. A szelekciót és az együtt járásokat a politikai célszerűség irányítja. A politikai hasznosság mércéje pedig a tömegbefolyás, amely szavazásokban, népszavazásban, tömegdemonstrációkban, választási eredményekben nyilvánul meg. A közvélemény-kutatás csupán nyomon követi ezek dinamikáját.

A Fideszre különös taktikai túlsúly jellemző. A stratégiai víziók inkább a ködösítést vagy a szónokias lelkesítést szolgálják. Alkalmasan

szemléltetik ezt a Fidesz külpolitikai tájékoztatói rögtönzései. Hirtelen merül fel hol az arab kapcsolat, hol a kínai lehetőség, hol a keleti szél, hol az Európa alkonya gondolat az iméntiek indoklásaképpen. De ugyanakkor az európai jelenlét markáns igénye is. Hasonló rögtönzések lépten-nyomon felbukkannak a belpolitika számos területén is. Ez az erős helyzeti alkalmazkodóképesség a Fidesz egyik alapvonása és sikerének egyik titka. De egyúttal gyengéje is; ezért érdekelt például abban, hogy a társadalom ne emlékezzék. A Fidesz nem szeret önnön tegnapjával foglalkozni, mert látható politikájának nincs kontinuitása. A Fidesz a mindenkori jelen feladatainak a hőse, és nem zavarja a diszkontinuitás szavakban, gondolatokban, szándékokban és célokban. Számos példa van erre. Így például ellenzékben a tömegdemonstráció, az utca közvetlen demokráciája, a „népakarat” kifejeződése a politikai cselekvés legitim módjának minősül. A kormányhatalom birtokában mindezek tilalmasak, hacsak nem a kormány szervezi őket önnön támogatására. A példák sorát tetszés szerint lehetne folytatni. Ez a furcsa ambivalencia mutatkozik meg az európai integrációval kapcsolatban is. Itt a Fidesz mintha a monarchiabeli magyar függetlenségi hagyományt venné át, megtetézve – akár akaratlanul is – a szovjet kor-

szak keserves leckéivel. De Európa egy kicsit hasonlatos a monarchiához, ahol állandóan harcolni kellett, hol a magyar vezényleti nyelvért, hol a magyar szuverenitás ilyen vagy olyan vonatkozásaiért. A delegációk évenkénti tárgyalásain heves küzdelmek zajlottak vám- és költségvetési ügyekben, alighanem ez a harciasság van jelen – talán nem is tudatosan – a mai képzetekben is, ezért célszerű az európai integrációval szembefeszülő mai nacionalista tendenciákat megkülönböztetni a hagyományos, a kismemzeti nyomorúságból eredő nemzetállamok közötti konfliktusoktól – ezért nevezzük őket neonacionalista törekvéseknek. A feszültségek nem nemzetek között, hanem a tágabb integrációs alakulat és a nemzeti lét között támadnak. Ezek merőben más módon élezik ki a nemzeti szuverenitás problémáit, és a nacionalizmus kérdését is másképpen tűzik napirendre, mint a XIX. században. Ha egy pillantást vetünk a franciánémet viszonyra vagy az európai integráció sajátos felületeire, a különböző régiók és nációk kooperációjára, akkor érzékletessé válik ez az újszerű kontextus. Itt másról van szó. A valódi tét most már nem a nemzeti lét igazolása és védelmezése, hanem az integrációs kereten belül a nemzeti sokszínűség, a nemzeti saját-

szerűségek, a kulturális hagyományok és mintázatok megőrzése. Hiszen Európa nem uni-
formizált keret, nem olvasztótégely, hanem
nemzeti, állami múlttal, etnikai tudattal és él-
ménnyel rendelkező embercsoportok sajátos,
tarka egyvelege. Természetes hát, hogy elkerül-
hetetlenek a kompromisszumok, az illeszkedési
nehézségek, az önérvényesítési tendenciák és
versenyzési késztetések.

2.

Hosszú menetelés

A Fidesz egy ideig azt a benyomást keltette,
mintha a liberális párt, az SZDSZ ifjúsági szerve-
zete, ifjúsági mozgalma volna, jóllehet energiku-
san tiltakozott ez ellen a patriarchális felsőbb-
ségi viszony ellen. Azonban az kétségtelen, hogy
a fiatal és induló Fidesz, az „elvált szülők” gyere-
ke, a kezdetektől fogva tekintélyellenes, rebellis,
fésületlen, szabadon gondolkodó, liberális moz-
galomként indult útjára. Tagja volt a liberális in-
ternacionálénak, de – bár még kialakulatlan
volt – politikai arculata, magatartási kultúrája,
az egész szubkultúrája besorolta az úri Magyar-
ország ellenfeleinek táborába, mind a múlt, mind
a jövő vonatkozásában. Nagyon tanulságos, hogy a
Századvég folyóirat, amely Fidesz gyámolította

orgánumként született – s a nevet, a folyóirat címe mellett, kutatóhelyének nevéként azóta is őrzi –, a XX. századi magyar kultúra gyakran össze nem illeszthető alakjainak fotóit tette a címlapra: Jászi Oszkár és Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Németh László, és mások, békén megfértek egymással a szellemi elődök sorában. Az MDF kezdődő térvessztése, az Antall-kormány növekvő kudarca és elszigetelődése nyomán a liberális koktélt a Fidesz átváltotta egy mérsékelt nemzeti-konzervatív koktéllá. Jellemző módon ekkor vált minősítővé és önminősítővé a „polgár” szó, ekkor vette fel a Fidesz a Magyar Polgári Párt elnevezést. El nem maradhatott képviselőinek ajkairól a polgár szó, valamint a nemzeti kolorit, mégpedig a magyar konzervatív nemzeti vonulat hagyományának állandó emlegetése. A két háború közti – a szó direkt értelmében – nem horthysta, de a magyar sérelmekből és fájdalmakból táplálkozó nemzeti érzület lett a Fidesz második koktéljának egyik fontos összetevője. Jórészt ez vezetett az első választási sikerekhez, az első Fidesz-kormányhoz, amely polgári kormányként minősítette önmagát. Hasonló rögtönzések lépten-nyomon felbukkantak a belpolitika számos területén.

A 2002-es és a 2006-os választási bukás ezt a koktélt minden tekintetben radikalizálta. Radi-

kálissá tette populista vonásait, radikalizálta a nemzeti mozzanatot a határon túli magyarság kérdésének kiélezett exponálásával. Mígnem eljutott az állampolgárság, majd a választójog adományozásáig. A kezdetben vállalt nemzeti-történelmi tradíciók köre mind tágabbá vált, és egyre markánsabb lett benne minden olyan hagyomány, amely antiszocialista, antikommunista és antiliberális keretbe volt illeszthető, és latba vehető volt a politikai ellenfél fokozatos kiiktatása, sőt lehetséges megsemmisítése céljára. Ezzel párhuzamosan erősödött a Fidesz és a vallási, hitéleti tradíciók kapcsolata a Fidesz vezetőinek személyes példájában csakúgy, mint egyházpolitikai vonatkozásban. A kereszténydemokráciával kötött politikai szövetség is ennek az orientációnak a biztosítója. Ez a két legmélyebben gyökerező tömeghagyomány – mintegy a zsigerekben fészkelő érzelmi mozgósító erő, egyfelől a magyar nemzeti eszme és gondolkör, másfelől a keresztény transzcendens eszmekör és ennek összekapcsolása az államhatalmi szférával – mélyen fekvő történelmi tradíciókat támasztott fel.

Mindez, különös módon, az unokák visszavágásaként is felfogható. A nagyszülők átérték mindazt, amit a Rákosi-korszak jelentett, utána pedig a szülők alkalmazkodtak így vagy úgy

a Kádár-korszakhoz. A Fidesz fiatal politikus-generációja úgy érzi, a történelem őket kente fel, hogy igazságot szolgáltatassanak mindazoknak, akik megszenvedték a közelmúlt évtizedeit. A Fidesznek ez a radikalizálódó, populista fordulata, amely párhuzamosan zajlott a vezérkultusz és az egyszemélyi vezetésen alapuló párhierarchia megszilárdulásával, valamint az ellenzéki szerepalakulással, kockázatos dolog volt. Ezzel ugyanis a szélsőjobb radikalizmusa számára is törte az utat. A 2006 nyarán-őszén a Kossuth téri együtt szónoklásban és együttes szereplésben ez teljesen nyilvánvalóan testet is öltött. Abban, hogy 2011-ben a parlament lelkesen elfogadta a Balsai-féle semmisségi törvényt, tükröződött, hogy utólag – talán nem is tudatosan – a Fidesz felvállalta ezt a szövetséget: azokat a randalírozókat, akik e törvény hatálya alá estek, nyíltan védelmébe vette, és szövetségeseiként utóbb amnesztiában részesítette. Ez a mozzanat kevés figyelemben részesült.

Alaposan elemezni kell azt is, hogy melyek azok a magyar társadalomban mélyen ható erők, amelyek a Fidesz-jelenség létrejöttéhez hozzájárultak, amelyeket a Fidesz tudatosan felépített, vagy amelyek kezére játszottak. Említettük már a nemzeti mozzanatot és a közgondolkodás egyházias, vallási hagyományát, amely még akkor is

megnyilvánul, ha a lakosság nagyobbik része nem az egyház követelményei szerint él.

Magyarországon egészen sajátos fejlemény a „keresztény” szó többértelművé válása. A két világháború között – a maga eredeti vallási tartalmi mellett – magára öltötte a „nem zsidó” jelentést is. Ez mélyen meggyökeresedett a közbeszédben. A Fidesz mindig rendkívül taktikusan kezelte az idevágó kérdéseket, és semmiképpen sem illethető antiszemitizmussal. Van Bibónak egy más vonatkozásban használt, finom fogalmi distinkciója – más, ha valaki amarxista és antimarxista. Önmagát az előbbi kategóriával jellemezte. Ugyanígy létezhet egy sajátos érzület, egy különös, nehezen megragadható távolságtudat, különbözőség tudat, aminek semmi köze sincs közvetlenül az antiszemitizmushoz. De könnyen elvezethet az antiszemitizmusig – más vonatkozásban, például a társasági életben, házassági szokásokban, különböző kultúrák közötti kapcsolatokban gyakran megjelenhet. Természetesen előnytelen, ha a különböző etnikai csoportok tagjai közti érintkezésben ez a jelenség egybemosódik az előítéletességgel, az antiszemitizmussal. A Fidesz tulajdonképpen igyekezett magáról elfogulatlan és semleges

képet sugallni, miközben hallgatag helyesléssel vette tudomásul, hogy az SZDSZ-t és a baloldalt szokás volt proszemita elfogultsággal, részrehajlással vádolni, és kétségessé tenni nemzeti elkötelezettségét, hazafiúi mivoltát (lásd az „idegenszívűség” bélyegét). Ez a témakör a holokauszta óta mérgezett. Nehéz úgy tárgyalni, hogy ne sérüljön valamilyen jogos érzékenység. Márpedig, ha egy társadalomban kialakulnak olyan „kényes” kérdések – s kezd ilyenné válni a cigánykérdés is –, amelyet nem lehet racionális elemzés tárgyává tenni és történeti vizsgálódásokkal kísélni, betegítő góccá válnak. Megnöveli a kimondhatatlan és a „nem illik róla beszélni”-szféra körét. Olyan politikai indulatokat hozhat mozgásba, amellyel erre vállalkozó politikai erők – ezúttal a radikális jobboldali neonáci erők – alkalmanként élhetnek.

A Fidesz „szeplőtelen fogantatás”-korszakának egészen sajátos problémája a magyar társadalom fogyasztói mentalitásának alakulása. A Kádár-korszakot akár koraszülött fogyasztói társadalomnak, akár legvidámabb barakknak minősítjük, mit sem változtat a lényegen. Kétségtelen, hogy a Kádár-korszak egy fogyasztás-szint-robbanás, egy kelet-európai méretű fogyasztói expanzió korszaka volt, amelyet teté-

zett az utazások megkönnyítésével a nyugati világ demonstratív hatása. Ennek következtében az anyagi jólét, a materiális fogyasztói szféra oly mértékig dominánssá vált, hogy az elmúlt 20 évben a választási ígéretek szinte kizárólag erre a területre koncentráálódtak. Jellemző, hogy a választási programokban az ország szellemi élete és az életminőség – egészségügy, tudományos élet, iskolaügy – alig jutottak szerephez. Annál több szó esett a 13-14. havi nyugdíjról, a bérügyekről, a különböző kedvezményekről, majd mindinkább a munkanélküliség térhódításáról és a riasztó szociális elnyomóródról. A csúcsokon a törpe kisebbség a luxusfogyasztás felé rohant tovább. Számára a szolid, Kádár-kori rozoga buszokból összetákolts nyaralók helyett immár a spanyol tengerparti luxusapartman lett a cél.

A magyar társadalmat alaphazugságok mérgezik hatvan éve. Ezek korábban az örök barátság, a diadalmas, világhódító szocializmus, a pártállam és a párt szerepe köré rendeződtek. Utóbb a rendszerváltáshoz kötődő illúziók hazugságfüggönyét takarta el – piaci csodavárás, a tények tagadása vagy tudomásul nem vétele, a politika nyelvezetének az orwelli látomáshoz hasonló eltorzulása. Értelmezhetetlen fogalmak öntötték el a közbeszédet, mint „fülkeforra-

dalom”, a „Nemzeti Együtműködés Rendszere”, a „Nemzeti hitvallás”, „nyugdíjvédelem” és társaik. A nyelv nem a valóság pontos leképázésére, hanem egy illuzórikus valóság megteremtésére, egyfajta valóság konstruálására szolgál, és a politikusok úgy viselkednek, mint ha ez a konstruált valóság lenne az igazi „valóság”. A valóság és a nyelv között egyre kiélezettebb lesz az ellentét.

3.

A politika pillérei

A Fidesz politikai stílusának van néhány sajátos vonása, nevezetesen a voluntarizmus és a hatalom kultusza, valamint az erő és a harc kultusza – egy különös, heroizáló mentalitás. Eszerint a politika heroikus vállalkozás, állandó harc nemzetközi és belső erőkkal, sötét szándékokkal, kárhozatra szánt ellenfelekkel. Ezért elengedhetetlen az erő kultusza. A kétharmados kormányzás első két éve ezt mutatta – a harcos átalakítást, tekintet nélkül a rendszerek átalakításához szükséges időre és tekintet nélkül az interferenciákra, hogy miként hatnak egymásra ezek a változások.

A Fidesz-politika fontos stílusjegye a rögtönzés. Félreértés ne essék: a rögtönzés képessége,

a váratlan helyzetekre adott gyors válasz a politikai tehetség jele. A Fidesz olykor ennek tanújelét is adja, ámbár némi egyoldalúsággal. Gyakran kelti azt a benyomást, hogy politikájának lényege a rögtönzés a kialakult helyzetekre – akciózó politika. Ez a politika mindegyre új és új akciókat indít, de gyakran nem számítja ki a várható hatást, ezért újra és újra rögtönzésekre kényszerül, amelyeket azonban verbális eszközökkel áthidal, és létrehozza a folytonosság és következetesség látszatát.

A magyar társadalom általános állapota szinte megágyazott a Fidesz tekintélyelvű, rendteremtő törekvéseinek. Az elmúlt húsz év egyik vezető folyamata a tekintélyek eróziója, legyen szó intézményekről, lokális tekintélyekről, szellemi autoritásokról, így a mindennapokban megnőtt az anarchikus megnyilvánulások játéktere. Az átlagpolgár úgy érzi, hogy áttekinthetetlenek, kiszámíthatatlanok a dolgok, és évről évre kiszámíthatatlanabbak. Ez pedig neurotizáló. A magyar társadalom neurotizált állapotban van, a legkülönbözőbb okok miatt ingerült, zaklatott. Egyetemes bizonytalanság érzete gyötri. Ez az állapot létrehoz egy autoritásszomjúságot, egy instancia utáni vágyat, amelyik képes lesz rendet teremteni. Jellemző, hogy miket ígért a vá-

lasztások előtt a Fidesz: két hét alatt rend lesz a bűnözés terén, általában rend lesz az országban, nem lesz csalás, korrupció és visszaélés. Minden tekintetben növelni kell a szigorúságot: ne legyünk következmények nélküli ország. Ezért olykor olyan benyomás is támadhatott, hogy a nép csal, lop, hazudik (lásd leszázalékoltak, korengedményes nyugdíjasok, segélyen élők, tyúktolvajok). Közben tényleg sok a visszaélés, a korrupció, de aligha csak a kis embert kell megrendszabályozni. Mindezt jelenleg megteheti az iskolaügy, az egészségügy labilitása, kiszámíthatatlansága, az államigazgatás átmeneti állapota. Ha ily mértékig cseppfolyóssá válik egy társadalom, az csak oda vezethet, hogy megnő a destruktív anarchia, és mindenki magára hagyatva küzd a „kaparj kurta”-elv alapján, vagy pedig megnő a központi autoritás igénye – jöjjön az állam, csapjon oda, jöjjön a vezér. Általános lesz az óhaj: legyen végre rend! Ez a közhangulat kezére játszott a Fidesznek. De fenyeget a veszély, hogy miközben rendet akar csinálni a kiszámíthatatlan és egyidejű tömeges változtatással, csak a rendetlenséget és a bizonytalanságot növeli – pontosan az ellenkezőjét éri el, mint amire törekszik.

Válaszra érdemes kérdés, hogy ki a típusos Fideszes. A magyar társadalom mélyén Trianon

utófájdalmai és a holokausz - a háború pusztításai - óriási tömegű sérelemtömböt halmozott fel: kuláklisták és kitelepítések, kisajátítások, vallási sérelmek, 1956 utáni megtorlások és a politikai korlátozás ezernyi formája, megtört pályák, amibe belemosódhatott a tehetségtelenség. A rendszerváltás után feltámadt egy rövid idejű illúzió, hogy mindezt elfeledhetjük, és boldogabb korszak következik. Ámde a felhalmozódó csalódások és keserves tapasztalatok hamarosan aktualizálták a régebbi sérelmeket is. Tehát az, hogy a Fidesz törvénybe akarta és akarja iktatni a szocialista párt visszamenőleges bűnrészes-ségét, azt is tükrözi, hogy tudatosan épít ennek a tömeges sérelemnek az élményére, pontosabban annak aktuális politikai felhasználására. Hiszen ez sújtotta az egyházakat, sújtotta a népesség nagy csoportjait, megsértette a hazafiúi érzéseiket. Ez a negatív, sebeket feltépő és abba sőt hintő politika nem megbékélésre és nem a jövőre irányul. Ehelyett a múlthoz rögzíti a tekintetet, a megtorlás gondolatát és a nemzeti történelem kontinuitásának eszméjét képviseli. A jellegzetes Fidesz-káder mintegy koncentráltan képviseli ezeket a fenti sérelmeket. Jórészt - bár nem kizárólag - közülük kerülnek ki a hívő hűségesek, a törzsszavazók, vagyis a Fidesz meggyőződéses magva és aktív gárdája. Hozzájuk

csapódnak az új kurzus szerencselovagjai, a meggyőződésüket a zsebükben hordók és a hatalomtól megrészegült ifjú titánok. Olykor félelmetes hasonlóság mutatkozik az 1945-1948 közötti fiatal baloldali generáció és a mai fiatal Fidesz-káderek között. Ez egyaránt felfedezhető a mentalitásban, a szemléletmódban, a hatalmi arroganciában, ugyanakkor a tudatlanságban is - már ami a politikai mesterséget és szakszerűséget illeti. Azt mondhatnánk, hogy a Fidesz-birodalom képlete a vezető szereplők egyéniségének, történelmi helyzetének és a két-három generációra visszamenő múltnak a sajátos lecsapódásaiból állt elő. De minden ízében magyar jelenség, és csak ekképp szemlélhető. Külföldi minták, példák, jelzők és minősítések nem fognak eligazítani bennünket; a jövő sorsát is azokból a tényezőkből kell és lehet megfejteni, amelyek képesek az ellenállás princípiumát tömegesen képviselni.

Közkeletű, hogy a modern tömegpolitika valamennyi szereplője, többé vagy kevésbé, jellemezhető populizmussal. Magyarán, egy olyanfajta törekvéssel, amely a szavazat maximalizálása érdekében mind nyelvezetében, mind aspirációs törekvéseiben igyekszik közel kerülni a kiszemelt populációhoz. Miután ez a populáció

felettebb tagolt, valamilyen átlagos választót kell szem előtt tartania, valamilyen sajátos, átlagos honpolgárt, aki nem kifinomult elmével élő és a valóságot így szemlélő, elemző tudós, de nem is analfabéta bunkó.

A Fidesz populizmusa rendkívül átgondolt és következetes, ámbár fokozatosan érte el azt az alakját, amely a polgári terminus alkalmazása után „az emberek” formulával szólította meg híveit és általában a polgárokat. Ez nemcsak sajátos nyelvezetet, szimbólumvilágot jelent, nemcsak egy hedonisztikus fogyasztói mentalitás fenntartását, hanem a személyes politikai tevékenység összekapcsolását egy olyan kilátásmezővel, amelyben mintegy garantáltatik a hiedelmi és fogyasztói aspirációk megvalósulása. Éspedig oly módon, hogy ezt valamennyi társadalmi réteg képes legyen a maga viszonyainak megfelelően érteni és értelmezni, mind a társadalom csúcsain, mind az „underclass” szintjén. Mindez tudományosan is megalapozott nyelvezetet igényel. A Fidesz ebből a szempontból „mintadiák”-ja az amerikai tömegbefolyásolási technikák hazai átültetésének és alkalmazásának. Már-már mesteri módon él ezzel a lehetőséggel. Populizmusa azonban nem egyszerűen nyelvi jelenség, és nem is csak egy sajátos biztonságot sugalló vízió, hanem átfogja a szimbolikus poli-

tika világát, annak nyelvezetét és egész stílusát. Az utóbbival kezdek.

A Fidesz – mind ellenzékben, mind hatalomban – lépten-nyomon kérdésessé teszi a demokrácia alappillérét, a képviseleti elvet. Ellenzékben deklaráltan a közvetlen demokrácia eszközeit veszi igénybe, és a spontán akaratra mint autoritásra hivatkozik – akárcsak 1944–1948 között a Rákosi-féle pártvezetés a maga népítéleteivel, demonstrációival és baloldali blokkjával. Hatalomra kerülve a közvetlen demokratikus formák, sőt általában a társadalmi önszerveződési és autonóm formák elvesztik becsüket, és a „néppel tartott folyamatos konzultációk” veszítik át azt a szerepet, amely mintegy a képviseleti demokrácia felülírása és korrekciója. A dolognak tulajdonképpen manipulatív funkciója van. Rendeltetése, hogy az emberekben azt a hitet keltse, amennyiben a szétküldött kérdésekre valamilyen választ adnak, akkor ezzel érdemben befolyásolják a közélet, az államélet kérdéseit és ezzel saját sorsukat.

Jellemző, hogy az effajta „konzultációknak” és vizsgálódásoknak az összegzett és megbízható, tudományosan elemzett eredményei sohasem látnak napvilágot. Ezek valójában kommunikatív aktusok, nem a közvetlen demokrácia eszközei, és céljuk az aktív véleményalakítás.

Ez is sajátos – nem ortodox – korrekciója a demokratikus politikai gépezetnek. Hadd tegyem hozzá, azért élhet vissza a Fidesz ezzel az eszközzel, mert valóban nyitottak és vitatottak a parlamentáris demokrácia képviselői elvének mindennapi működését érintő kérdések – mint a népszavazás rendje, az egy vagy két kamara, az állampolgárság és a választójog kérdései, választási technikák és a többi. A négyéves választási ciklusok – szerintük tagoltság –, illetve a hosszú távú, organikus, társadalmi és politikai közélet igényei éles kontrasztot alkotnak, ami feszültségeket gerjeszt. A Fidesz azonban ezeket nem explikálja világosan és nyíltan, hanem – mintegy lappangó módon – saját politikai eszköztárának rejtett fegyverei közé illeszti, és első sorban propagandisztikus céllal alkalmazza.

Egészen sajátos szerepet teljesít a szimbolikus politizálás, ahol a Fidesz tudatosan épít a magyar történelem bizonyos szimbolikus, olykor szakrális hagyományaira. Ez legszembeötlőbb a Szent Korona, mint tárgy, és a Szent Koronatan esetében. Jellemző tendenciákat tükröz a politikai elődök sajátos, szelektív kiválasztása, az ünnepi események és az utcanevek, az emlékművek, valamint az emlékezés helyeinek megválasztása és kultusza. De ide sorolható

a „nemzeti” jelző univerzális használta, mint amikor például a sportnak, különösen a futballnak, sajátos, emblematikus, szimbolikus jelentést ad. Ezen a területen a Fidesz kétségtelen előnyben van mind a liberálisokkal, mind a baloldallal szemben, akik képtelenek voltak a maguk republikánus patriotizmusát modern alakban felmutatni. Holott a magyar jakobinusokkal kezdődő és Petőfin, Vörösmartyn át napjainkig ívelő hagyomány a magyar kultúra fő vonulatát alkotja.

Figyelmet érdemel a Fidesz radikalizmusa. Ez a radikalizmus sokban felidézi ifjúkorom „holnapra megforgatjuk az egész világot” hangulatát, naiv illúzióit. A Fidesz másfél év alatt a teljes magyar államigazgatást, állami berendezkedést alkotmányostól, önkormányzatostól, tulajdonviszonyostól megváltoztatta. Ezzel önmagát azaláltatta, hogy radikálisan szakított a múlttal, és egyúttal végrehajtotta az igazi rendszerváltást is. Ez a radikális szakítás azonban merőben formális, jórészt elnevezések és politikai aktusok szülötte, de nem organikus változások eredménye. Teljesen eltekint attól, hogy milyen az egyes változtatási szférák kölcsönhatása. Tehát például attól, hogy az iskola- és az egészségügy hogyan hat egymásra. Merőben homályban marad, hogy miként is férnek meg egymással a baloldali

színezetű antikapitalista intézkedések és az európai szolidaritás. Nem válik világossá, hogy az egyes szférák változásának hozzárendelt ideje merőben eltérő. Politikai típusú változásokat – mint például a bíróság működése, Alkotmánybíróság – egyetlen aktussal el lehet intézni. De az iskolarendszert, az egészségügyet, az önkormányzati rendszert átalakítani úgy, hogy az organikusan beépüljön a mindennapi életbe, ahhoz évek, olykor évtizedek kellenek. Ez a széttagolt, hisztérikus változtatás tulajdonképpen dezorganizáló és elbizonytalanító tendenciákat kelt, félelmeket támaszt.

A Fidesz radikalizmusában rejlő sokféle kockázat legjelentősebb tényezője az, hogy annak iránya egybeesik a hazai szélsőjobboldal radikalizmusának tartalmával, csak a Jobbik és környezete primitívebb módon; antieurópai hangszerelésben túlfeszíti és egyfajta atavisztikus, szélsőséges alakjáig vezeti ezt a radikalizmust. Nem is feltétlenül a különféle eredetmitológiák felé, hanem a két háború közti „bűnbakképző” és kirekesztő radikalizmus irányába. A nemzeti érzület patrióta változata könnyen átválthat nemzetieskedő, álpatetikus eszmekörre, innen pedig csak néhány lépés az árpádsávós zászló kultusza és mindaz, ami vele jár.

A Fidesz itt borotvaélen táncol, főleg azért, mert szavazóinak tekintélyes része nem tud világos különbséget tenni a szélsőjobboldali radikalizmus, a nemzeti radikalizmus, a szociális radikalizmus és a gondolkodás radikalizmusa között. Ez pedig az ifjabb értelmiség egy részének a fejében nagyon kusza szövevénné áll össze, amely inkább érzület és nem gondolat. Ez az érzületi azonosság köti össze a Fideszt a hazai szélsőjobboddallal. Csak a jövő fogja megmutatni, hogy ebből a feszültségből vajon a Fidesz erőt merít-e, hogy saját önálló arcát körvonalazza, vagy pedig fontosabb lesz számára a szavazók minél nagyobb számának megnyerése. Kétnyes egyensúlyi helyzet ez! De radikális a Fidesz abban a tekintetben is, hogy – a korábbi politikai mozgalmaktól eltérően – felad mindenfajta kontinuitás gondolatot önmaga múltjával. A Fidesz jellegzetesen az aktualitások, az aktuális politikai cselekvések és hatalmi játszmák világában érzi otthon magát. Ezért kelti azt a benyomást, hogy idegenkedik az elméleti spekulációktól és a teoretikus értelmezési kísérletektől. Ezzel magyarázható, hogy a Fidesz vezetőinek, vezetői csoportjának a tollából érdemleges munka nem jelent meg. Megnyilatkozási műfajuk a politikai beszéd és interjú, majd ezek kötetbe foglalása, de ez is csak alkalmanként. Mindez nem vélet-

len jelenség. Kevés olyan politikai mozgalom van, amely ily mértékig bővelkedne konverziókban, inkonzekvenciákban, a tegnap mondottak mai cáfolatában, az elhallgatásban, a múlt stilizálásában és általában a múlt instrumentális kezelésében. A Fidesz számára minden, még a belátható múlt is, a ma politikai, hatalmi csatározásainak az eszköze. Semminek sincs önmagában vett jelentése, csak funkcionális értelme az adott pillanat és a hatalmi célszerűség kontextusában. Általában a hatalmi célszerűség az a tengely, amelyen a Fidesz gondolkodása és politikai gyakorlata forog.

A radikalizmus egyik megnyilvánulása az egyenrangú szövetségkötésre való képtelenség. A Fidesz egész története a rebellis kamasz képét idézi, aki mindenkivel szemben gyanakvó, az együttműködést csak a másik fél önalárendelésével tudja elképzelni – lásd a felmorzsoltság, majd megemésztett politikai pártmaradványokat a Fidesz keretében vagy akár a partnerpártot, a kereszténydemokratákat és autonóm mozgásterük lehetőségeit a hazai politikai életben. A Fidesz magányos harcos, nem tud, nem szeret és nem akar kompromisszumot kötni. Nem keresi az együttműködési felületeket, egyedüli, megosztás nélküli birtoklója akar lenni a hatalmi posztoknak. A parlamenti kétharmad módot

adott arra, hogy e természete maradéktalanul feltárulkozzék és megnyilvánuljék. Aggály nélkül telepíti be az igazgatás, a közélet szerveit a maga kádereivel, következetesebben, mint azt akár Rákosiék tették, akik szorgalmazták a népfrontot, és szövetségeseket toboroztak, megtűrték pártonkívüli bolsevikokat, sőt jutalmazták is őket. A Fidesz nem szeret osztozkodni.

4. Vezérkultusz és letéteményesei

Érdemes a Fidesz vezérkultuszáról is szót ejteni. A magyar közpolitika valójában a huszadik századig nem ismerte ezt a politikusi szerepet. Ismerte a deáki, kossuthi, Tisza Kálmán-i, Tisza István-i politikus figurákat, de a már-már elhivatott és szakralizált, pótolhatatlan vezér képzetét a huszadik század totalitárius mozgalmai termelték ki – Franco, Sztálin, Mussolini, Hitler, Pilsuczky, Salazar. Ezek – bár szociális jellemben és természetükben különböznek egymástól – mégis több közös vonást mutatnak. Magyarországon a politikus autoritása nem azonos a modern vezéri szereppel. Az autoritás a teljesítményen és a személyes minőségen nyugodott, míg a vezéri szerep a mozgalom szükséglete.

A személyes kvalitások bár szükségeltetnek, sok szempontból esetlegesek. Nem a dolog lényegét teszik ki. A vezér mint olyan – szerepkvalitás. A követők és a környezet teremti a vezért, a vezér pedig kész a szerep eljátszására. Anyagául szolgál e teremtési műveletnek, de önmagában képtelen lenne rá. A vezér eszmét képvisel – az egység, az összeforrottság és az egymás közti szolidaritás gondolatát. Freudnak alighanem igaz van, amikor tömeglélektanában arról ír, hogy a tömeg vezére – egyfelől – azt a szerepet teljesíti, hogy követői képzetében saját énjük helyére mintegy „behelyettesül” – önmagukat is olyan erősnek és hatalmasnak érzik, mint amilyen a vezérük. Másrészt pedig tudják, hogy akik osztoznak ebben a hitükben, azokkal szolidárisak lehetnek, azok olyanok, mint ők, azok velük együtt lelkesednek, együtt masíroznak, együtt éljeneznek. Együtt kiabálják, történetesen, hogy „Viktor, Viktor”, máskor még más nevet. A vezér szükséglete alighanem akkor erősödik fel egy társadalomban, amikor tagjait anómikus viszonyok, tehát értékvesztési, tekintélyvesztési, tekintélyrombolási folyamatok, bizonytalanságok, az átmenetiség képzetei gyötrik. A rendszerváltást követő első illúziók utáni felocsúdás tulajdonképpen folyamatos bizonytalanságot, rosszkedvet, kiábrándulást, majd ingerültséget

szült, s mindezt tömeges formában, s ez a vezérképző késztetések elemi hátterét, mozgatóerejét alkotta. A szerepalakítás a tekintély, az abszolút tekintély képzésére irányult, miszerint: legyen végre valaki, aki igazodási pontul szolgálhat, aki körül kikristályosodhat valamilyen rend, és – mindenekelőtt – aki a hatalom ígézetében a cselekvés erejével felruházott alaknak tűnik. Ebből szükségszerűen ered a hatalomnak és az erőnek az a kultusza, amely mindig is jelen van a politikai szférában, hiszen a tét mindig a hatalom, a hatalom megosztása, birtoklása, megtartása, gyakorlatának módozatai. De ha ez öncéllá, kizárólagossá és egy politikai erő végső céljává válik, ha ennek rendeli alá a gyakorlati tennivalókat, mindig azt akarván bizonyítani, hogy „mindenhez hatalmam és erőm van, mindent megtehetek”, akkor mindez a visszájára fordul. Így ördögi kör jön létre. A hatalom egy olyan Moloch, amelyet állandóan táplálni kell új és új sikerekkel, a hatalom alapzatainak bizonyosságáról alkotott hiedelmekkel, a kétkedők kirekesztésével, az ellenzék és az ellenfelek demoralizálásával vagy – kedvenc kifejezésükkel – „amortizálásával”. Egyébként állandó lesz a bizonytalanság és a félelem, hogy valaki megingatja a hatalmat, hogy valaki puccsot készít elő. Hogy valaki megfigyel,

lehallgat, és a titkos ellenség állandóan jelen van, tehát szükséges az éberség és a figyelem. Ismerjük ezeket.

A már többször említett diszkontinuitás végigvonul a Fidesz egész történetén. Ennek egyik kulcsmozzanata, hogy miképpen keresi és találja meg a Fidesz tulajdon politikájának az alanyát, mely társadalmi csoportok, rétegek nevében politizál. Magyarán, az a szervezőcsoport, amely a Bibó kollégiumban ott áll a Fidesz bölcsőjénél, milyen öltözetet, politikai dekorációt ölt magára, kinek és minek a képviselőjeként óhajt megjelenni. A kezdeti Fideszben erős a generációs hangsúly, a nemzedéki képviselet igénye, a már említett „elvált szülők gyermekei” nemzedékének a sajátos valóság és világérzékelése, „harmadik útja” és szerepvállalása. Jellemző a szakítás a szülők világával és valamilyen új orientáció megteremtése, amely ekkortájt az európai szabadelvűség, a modern liberalizmus eszmevilágában látszik realizisztikusnak. A populista vonások felerősödésével előtérbe került a nemzet és a nemzeti érdek képviselete. A magyarok, de azon belül is, mint láttuk, a polgárosodó magyarok. A polgár az, aki a gondolkodás centrumában van, és aki a politika számára mintegy az ideáltípus Fidesz-hívót jelenti. Egyre inkább elmélyül ennek a tradicionális

keresztény-nemzeti múlthoz kapcsolódó hagyománynak a jellege, de a kör tágul. Az „emberek” formula azt az igényt támasztja, hogy az egyetemes társadalmi együttélés a teljes magyarság érdekkifejezője legyen, az embereké, minden emberé, aki itt él, pontosabban minden magyar emberé. Az érdekképviselő egyre markánsabban, egyre határozottabban kiterjed a határokon kívüli magyarságra is. A háttérben egy különös, etnocentrikus nemzetképzet, egy etnocentrikus emberkép rajzolódik ki.

A legújabb lelemény – a Fidesz mint a középosztály hatalmának megtestesítője és ágense. Ez némiképp konkretizálja a korábbiakat. A középosztály bizonytalan leíró kategóriája – amely az önbesoroláson nyugvó szociológiai vizsgálatokban mindig a legnépesebb társadalmi csoportot alkotja – egyszerre szociológiai realitásként és kíváncsi állapotként, a magyar társadalom jövővíziójaként jelenik meg. Ez a definiálatlanság nagyon sajátos helyzetet teremt. Tudniillik, a középosztály ebben a leíró értelemben hasznos és értelmes fogalom lehet azokban a nyugat-európai társadalmakban, amelyekben nagymérvű anyagi és szellemi-kulturális kiegyenlítődség zajlott le. A szélső pólusok ugyan léteznek, de a társadalom nagy többsége, a jóléti társadalmak hatásaképpen, egyfajta kiegyensúlyozott biztonsá-

got és szolid polgári jólétet vívott ki, és joggal tekintti magát középosztálynak. A Fidesz kategóriájában a magyar nagytőke, a magyar vállalkozói réteg éppúgy a középosztály része, mint az akadémikus értelmiség vagy az óvónő. Nem veszi tekintetbe, hogy a magyar társadalom végtelenen polarizált és súlyosan dezintegrált állapotban van. A magyar társadalom integráltságának mértéke katasztrofálisan meggyengült az elmúlt húsz évben. Nemcsak azért, mert megjelent a tömeges munkanélküliség, mert megnőtt a létbizonytalanság, hanem azért is, mert megnöttek a társadalmon belüli különbségek. Éspedig nem csupán a réteggülönbségek, hanem a regionális, térségi különbségek is. Ezek, sajátosan egymásra rakódva, olyan bonyolult társadalmi differenciálódást hoztak létre, amely, egy tömeges magányosodási, individualizációs folyamattal társulva, meglehetősen kétségessé teszi a középosztály fogalmának világos tartalmát. Ez valójában nem jelenthet mást, mint szolid, biztonságos jólétet az adott viszonyok között, amelyből felfelé és lefelé is vannak kivételek, egyfelől a luxusfogyasztás és a luxus életvitel felé, másrészt a szegénység irányába. Az utóbbi részaránya riasztóan megnőtt. Ezért a középosztályosodás mint politikai célkitűzés, mind szociológiai, mind politikai konkrétsága tekintetében, sem-

mitmondó. Éppoly általános, mint „az emberek” vagy a „polgár” formula, csak éppen egyfajta rangot, a középosztályhoz tartozás rangját kínálja annak a Fidesz-tagnak, aki úgy érzi – a társadalmi szerkezetben elfoglalt helye révén is –, ki kell fejeződnie a kiváltságos helyzetének, hogy ő az uralkodó politikai erő tagja, s annak révén társadalmi előnyök élvezője.

Az a körülmény, hogy a középosztály alul és felül egyaránt nyitott, tehát be lehet onnan jutni a Demjánok és Csányik világába, és alul meg kihullani a szegénység nyomorúságába, mindez nem módosít azon, hogy ez ideáltipikus politikai konstrukció. A Fidesz a hatalmi ambíciói alá egy olyan társadalmi bázist akar konstruálni, amely mintegy legitimálja, társadalmilag realiztikussá és elfogadhatóvá teszi azokat az okokat és politikai, gazdasági, kulturális törekvéseket, amelyek ma a Fidesz törvényhozásaiban és politikai döntéseiben megnyilvánulnak.

Teljesen érthető, hogy a vázolt evolúció hátterén miért kap megkülönböztetett jelentőséget a nemzeti szuverenitás, a nemzeti függetlenség, a nemzeti önállóság makacs hangsúlyozása. Ez a neonacionalista törekvés – amelyet futólag már jellemeztünk – elsősorban belpolitikai szerepénél fogva érdemel figyelmet. Rendkívül előnyös szerephelyzetbe hozza a Fideszt és vezető politi-

kusait. Olybá tűnnek, mint akik a nemzet sorával azonosulva, a nemzeti érdekek képviselői; s a nemzet érdeke itt nem jelent mást, mint a mások beleszólásának tilalmát. Ne szóljon bele más a mi dolgainkba.

Különös ötvözete ez az álláspont egy énhangsúlyú, individualisztikus pozíciónak és egy huszadik századi kollektivistikus, nacionalista áramlatnak. Ez az eszmekör az egymással versengő, területi és egyéb konfliktusokkal küszködő független nemzetállamok korszakához kötődik, amikor csupán önkényuralmi birodalmak léteztek. A nemzeti lét állandó fenyegetettsége – főleg a kelet-európai övezetben – létrehozta az „örök egzisztenciális aggodalmat”, ahogyan erről Bibó sokszor és sokféle alkalommal írt. A Fidesz megörökölte ezt a nemzeti öndokumentációs kényszert, a szakadatlan aggodást a nemzeti lét miatt. Ez a tradíció manapság tökéletesen félrevezető helyzetet teremt, hiszen az európai integráció folyamatai eleve a nemzeti önkorlátozás feltevéseiből indulnak ki, és azon nyugszanak. Itt természetesen adódnak feszültségek, de ezek szakadatlan provokálása éppen séggel a nemzeti törekvések szempontjából hátrányos. Ámde rendkívül alkalmas arra, hogy a belpolitikában folyamatosan ébren tartsa azt az előnyös szerepet, amelyet a Fidesz kialakított

magának. A nyugati kritikák értelmezését is szerepe alátámasztására használja fel. Brüsszelben, Strasbourghban és egyebütt a magyar érdekek védelmezőjeként tűnik fel, mint a magyar becsület lovagja, a rágalmak és támadások elhárítója, mint a magyar szuverenitás következetes védelmezője. A Fidesz ezt a – magyar társadalomban mélyen a zsigerekbe ivódott, ott lappangó – nemzeti érzületet hozza újra és újra mozgásba, folyamatosan aktualizálva. S ez a Fidesz egyik erőforrása.

5.

Hatalom és utóbolsevizmus

Néhány évvel ezelőtt megkísértem felvázolni a hazai politikai terep jellemző stílusváltozatait, az éppen kitapintható politikai stílusokat (A politika stílusáról. *Mozgó Világ*, 2006. december). Ezek sorában emlegettem az utóbolsevik vagy – pontosabban szólva – neobolsevik politikai stílust. Hallgatólagosan az akkor ellenzéki virágkorát élő Fidesz volt a minta. Jóllehet, ekkor már túl volt az első kormányzás tapasztalatain, az őszi krízis után – de még messze 2010 választási sikerétől – folytatta kíméletlen kritikai hadjáratát. Már ekkor felfedezhető volt stílusában néhány olyan mozzanat, amely asszociatív módon emlékeztetett a bolsevik szó jelentésére. Tüstént szeretném előrebocsátani, mégpedig

nagyon határozottan, hogy nem tételezek fel semmifajta lényegi és tartalmi azonosságot, amit egyébként ki is zár az a szellemi háttér, és az a – jóllehet eklektikus, de mégis jól megkomponált – ideológiai horizont, amely a mai Fideszt jellemzi. Pusztán a stílusjegyek meghökkentő azonosságairól van szó, s ha akárcsak némi igazság van a közismert szavakban, hogy „a stílus maga az ember”, vagyis mutatis mutandis, a politikai stílus valamiképpen maga is a politika lényegi jegyeinek és tartalmas elemeinek a kifejezője, akkor az efféle vizsgálódás nem tűnik haszontalannak.

A másik megfontolás, amit érdemes tekintetbe venni, visszautal a kezdetekre, ahol egy hozzávetőleges definíciót próbáltam összerakni a Fidesz által teremtett rendszer jellegéről. Ebben szerepel az a formula, hogy „demokratikus formákban létrejövő tekintélyelvű rendszer”. Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a rendszer maga és a rendszer elemeinek a megnevezése formálisan megfelel a jogszerűség kívánalmainak. Felettébb tanulságos, hogy a harmincas évek derekán, a nagy perek árnyékában elfogadott sztálini alkotmány formálisan szinte valamennyi polgári szabadságjogot, egyéni és kollektív jogosultságot magában foglalta, de tisztán deklaratív módon. Mélyen szimbolikus, hogy az

a Buharin, aki – köztudott módon – megfogalmazója volt ennek az új alkotmánynak, a hírhedt persorozat utolsó felvonásának áldozataként végezte életét. De a perek maguk is a jogra hivatkoztak. A hatalom jellege ugyanis módot ad arra, hogy minden aktust, az önkény aktusait is a jogszerűség formáiba öltöztesse. Visinszkij vádbeszédei, egész ügyészi szerepe egy a hatalom által elfogadott és érvényesített jogrend bázisán érvényesült. Ha a hatalom osztatlan és korlátozás nélküli, akkor az is hatalmában áll, hogy a jogot kénye-kedve szerint alakítsa, és alárendelje a politikai célszerűség szükségleteinek, vagy pedig megőrizze tisztán deklaratív, ideológikus, propagandisztikus alakjában, amelynek nincs más funkciója, mint az, hogy az ideológiai legitimálás szerepét teljesítse. De magával a valósággal semmiféle közvetlen kapcsolata nincs, amint azt az említett sztálini alkotmány passzusai esetében világosan szemlélhetjük, amelyek a vélemény, a gyülekezés szabadságát éppen úgy deklarálták, mint bármelyik polgári állam alkotmánya, csak éppen kísérelte volna meg valaki érvényesíteni őket! Ez a megfontolás azért jelentős, mert érzékelteti, hogy a stílusjegyek mégsem véletlenek, valamiképpen leképezik a politika lényeges vonásait, s egyúttal maguk is mintegy konzerválják, fenntartják az éppen szóban

forgó politika folytonosságát. Ha úgy tetszik, aprópénzre váltják a politika rejtettebb dimenzióit, lényegi vonásait és törekvéseit. A régi alkotmányról legalább elmondható volt, hogy mögötte ott állt „teoretikus műként” A *leninizmus kérdései* című sztálini cikkgyűjtemény meg a proletárforradalom és a proletárdiktatúra egész lenini elmélete, amely nyíltan deklarálta önnön diktatórikus természetét, csak éppen történeti eszmefuttatásokkal, osztálykategóriákkal és az osztályküldetés sajátos történeti missziójának látomásával próbálta mindezt igazolni és alátámasztani.

Ezek után érdemes számba venni az említett utóbolsevik stílust szemléltető és jól elkülöníthető stílusjegyeit. Közvetve már utaltunk ezekre, mikor a Fidesz-politika belső magváról, az erő és a hatalom kultuszáról beszéltünk, valamint szót ejtettünk a taktika primátusáról, a kontinuitás hiányáról – ezek mind jellemző vonásai voltak az előképnek. De van néhány még közelebbről is elemezhető jellegzetesség. Ilyen mindenekelőtt a történeti újrakezdés mítosza, vagy másként a forradalom mítosza. Érdekes és mindenképpen jellemző tény, hogy a 2010-es választási eredményt a Fidesz az első lelkesültség hevében forradalomként értelmezte. Abban az értelemben tette ezt, ahogy a „minden régít

törölni” pátosza a korai munkásmozgalomban dívott, vagy ahogy 1945 korszaknyitó időszakában a „holnapra megforgatjuk az egész világot” naiv illúziója átlengte a korszak ifjúságának – vagy legalábbis egy részének – világérzékelését és gondolkodásmódját. Mi mást jelentene a „fülkeforradalom”, mint lázas törvényalkotó és társadalomátalakító, a szimbolikus világot is átformáló tevékenységet, ennek a türelmetlen sürgősségét, a történelem megerőszakolásának naiv hitét, azt, amit az a hajdani frázis fejezett ki, hogy a forradalmak a történelem lokomotívjai. Ez a hiedelem vezetett oda, hogy alig egy esztendő alatt olyan változástömeg zajlott le, hogy 2012 elején Orbán kijelenthette: „Magyarország új alapokon áll.” Ez a törekvés, amely a társadalmi élet minden mozzanatára kiterjedt, a legközelebbi rokonságot mutatja azzal a bolsevik elszántsággal és radikalizmussal, amely nem szükségszerűen kapcsolódik össze polgárháborús konfliktussal. De lényegi vonása a radikális tagadás, mégpedig a társadalom minden szférájában. Kiterjed az intézmények nevére, funkciójára, egymáshoz fűződő kapcsolatára. Mindennek közös logikai magja – amit már emlegettünk – az etatista túlhatalom biztosítása, a hatalmi centralizáció és a hatalmi hatékonyság szempontja és valamennyi társadalmi autonómia,

önkormányzati mozzanat, mint lehetséges ellenállási góc, mint a szuverén gondolkodás és lét sáncainak felszámolása. Mélyen jellegzetes, hogy a Rákosi-korszak nyitányának, a fordulat évének (1948–1949) egyik legfőbb tartalma éppenséggel az összes társadalmi autonómia felszámolása volt – a népi kollégiumoké csakúgy, mint a hagyományos ifjúsági és társadalmi szervezeteké, kluboké, köröké, a szakszervezetek mozgásteréé. Csak a hatalom által teremtetten – hogy Németh László kifejezésével éljek – „műlépek” létezhettek, mint az emberi közösségalakulás színterei. Mindez radikálisan korlátozta a társadalmi közösségalakulás szabad mozgásterét, s – ezzel szoros összefüggésben – az egyéni autonómia lehetőségeit is. A változás a személycserék tömeges mivoltában is érvényesült. Garanciát az jelentett, hogy minden jelentős posztot a „mieink” vannak, vagy azok, akiket a mieinknek tartunk, vagy azok, akik magukat – haszonelvű megfontolásuk alapján – ilyennek nyilvánítják. Mert karrierképzeteik szorosan összefonódnak ezzel az önmeghatározással. Ezek a Fidesz első két évének alapvető jellegzetességei. És most következik a konszolidációs periódus – körülbelül az, ami a Szovjetunióban a kollektivizálás túlhevült, erőszakos nagy hulláma után az „Akiknek a siker a fejükbe szállt” című, nevezetes sztálini

cikkkel kezdődött. Ez végül is enyhíteni akarta az őrjöngő változási ütemet, a kényszereket, és egy konszolidáltabb mederbe remélte terelni azokat.

A konszolidációt a már előállt változástömeg által létrehozott bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, olykor anarchikus jelenségek kiiktatásának a kényszere diktálja. Hiszen nap mint nap tapasztalható, hogy a társadalom és a történelem nem viseli el az ilyen méretű erőszakos beavatkozást az organikusan fejlődő társadalmi folyamatok menetébe. Ennek mindig megvan a bójtje – az egyetemes bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság, az egzisztenciális aggodalom és az általános rossz közérzet vagy zaklatott induktív állapot képében. Ez részlegesen mindenütt tapasztalható, ám olykor egyetlen hullámmá egyesülhet, amit a hatalom, a történelem eddigi tanúsága szerint, rendszerint fokozódó represz-szióval igyekszik kordában vagy – ha módjában áll – a javak, a fogyasztás és a könnyebb élet ígéretével békés mederben tartani. Szemmel láthatólag, a Fidesz ezt az utóbbi utat kívánja járni, azt, amit a mintául szolgáló mozgalom történetében a harmincas évek elején, egy pártkongresszuson fogalmaztak meg, miszerint „életünk vidámabb és jobb lett”. Egyébként ezt éppen az a Kirov fogalmazta meg, akit 1943 decemberében, azóta is homályos körülmények között, megöltek.

Ha a demokratikus formák, a helyi önkormányzatok, az engedélyezett szerveződések, a civil társadalmi alakzatok, a parlamentáris formák a hatalom birtoklójának osztatlan uralma és befolyása alatt állnak, akkor lényegében közömbös, hogy ezek a formák léteznek-e egyáltalán. A lényeg különböző formákban is kifejeződhet. Emlékeztet ez engem azokra a vitákra, amelyek a fordulat éve után a kelet-európai országokban zajlottak le. Ezek vezettek a nevezetes formulához: a népi demokrácia tulajdonképpen proletárdiktatúra a szovjet forma nélkül, vagyis koalíciós parlamentáris formákban. Utóbb a formák (a tanács- és a többpártrendszer felszámolása) hozzáigazodtak ehhez a tartalomhoz. Hogy milyen sorrendben jön létre ez az összhang, ez történelmi helyzetektől függ.

Egy második jellegzetesség, ami markáns vonásokkal leírható, a közvetlen demokrácia és a képviseleti parlamentáris demokrácia kapcsolata, ezen belül figyelmet érdemel az államhatalmi szervek és a mögöttes politikai szerveződések (pártok), e sok tekintetben homályban maradó alakzatok kölcsönviszonya. Ez utóbbiak domináló szerepet játszhatnak az előbbiekkal szemben, tekintet nélkül arra, hogy ez a dominancia milyen formában érvényesül, hogy benne van-e az alkotmányban, miként a régiben mint „a párt

vezető szerepe” volt megfogalmazva. Az elmúlt két évben meglehetősen gyakran fordult elő, hogy egyes parlamenti javaslatokat a Fidesz-frakció, a Fidesz valamilyen alakzata vagy képviselője terjesztett elő, és nem a „Politikai Bizottság” vagy a „Központi Vezetőség”. Ámbár meg lehet, hogy az ez utóbbiak funkcióit teljesítő Fidesz-testület rejtett tevékenységének eredményeként születtek meg a javaslatok.

A Fidesz – utaltunk már rá – ellenzéki korszakában programszerűen alkalmazta a közvetlen demokrácia eszközeit. Orbán kifejezetten emlegette, hogy a népakarat kifejeződhet nem parlamentáris formákban, mint a tömegakarat, a demonstrációk terméke, mint valami, amit a politikai erők definiálnak, és barométerként jelzik állapotát. Innen származik a népszavazások, a konzultációk és a tömegdemonstrációk kultusza, innen a populista politika eszközeinek – mint a polgári körök, a különböző egyesüléseknek és a támogató alakzatok – igénybevétele.

A Fideszt már láttuk ellenzékben, láttuk hatalomban, és látjuk most, hatalma teljében. Ez utóbbi azt jelenti, hogy látjuk a rendszert teremtő és a rendszert működtető Fideszt, amely különös képletet alkot. A mélyen nemzeti ideológikus konstrukciót egy tőle idegen politikai mozgalom stílusjegyeivel vegyíti. Ami következ-

tetésként az effajta elemzésből levonható, az inkább az autoriter politikai mozgalmak és hatalmi szerkezetek jellegzetességeinek vizsgálatához kínál adalékokat.

Folytassuk hát a Fidesz utóbolsevista stílusjegyeinek számbavételét. Szembeötlő a forradalmi újrakezdés pátosza mindkét esetben. Ami a bolsevizmust illeti, az nem szorul bemutatásra, hiszen közismert jelenségről van szó. A Fidesz esetében érdekesebb a dolog. Némiképp talányos, hogy miért kellett a legutóbbi választás aktusát, vagyis a kétharmados többség előállítását „fülkeforradalomnak”, azaz a választási aktus révén végrehajtott forradalmi cselekvésnek nevezni. Ez mással nem magyarázható, mint hogy a kétharmad – akárcsak a forradalom aktusa – a totális hatalom birtokába juttatta a nyertest. Ezzel módot adott egy „mintha” történelmi újrakezdésre, mintha a történelem újrakezdhető lenne, és egy történelmi nullapontról új időszámítással kezdetét venné az idők teljessége. Emlekeztet ez az ismert hangulatokra... Az internacionális is a régi lerombolásának és egy új, egy vadonatúj világ teremtésének a pátoszát hirdeti. Ha igaza van Orbánnak, hogy Magyarország 2010-től „új alapokon” áll, akkor nem a rendszerváltás aktusa, hanem ez a „fülkeforradalom” zárta le az átmenet korszakát. Ez vetette meg az

alapját a nemzeti történelem új korszakának. Felszabadította a magyar lélek mélyében szunynyadó erőket. Ez a „velünk kezdődik a történelem”-hiedelem nem az első nemzedék illúziója; végigkíséri az újkor számos forradalmi eseményét, radikális mozgalmát – ez a Fidesz pátoszának alapmozgatója. Húsz zavaros esztendő áll mögöttünk, és előtte több évtizedes szolgaság korszaka. Gyakorlatilag fekete lyuk tátong a nemzeti történelemben, amely mintegy kívül esik ennek a történelemnek a folytonosságán. Világosan tükrözi ezt az Alaptörvény bevezetője. Ezt az űrt hidalja át a visszacsatolás ahhoz a történelmi ponthoz, ahol a „Nemzeti hitvallás” szerint megszűnt a magyar szuverenitás és függetlenség, azaz 1944 tavaszához. A közbeeső idő „nem-történelem”, kitagadott szakasz, nem vállalható. Ez pozitív formában a totális újjászervezés, a totális átalakítás eszméjében jelenik meg. Az elmúlt másfél év nem volt egyéb, mint hisztérikus ütemű eltüntetése mindannak, ami a rendszerváltásban a folytonosságot jelenti, és rögzítése mindannak, ami a Fidesz nevéhez és tevékenységéhez köthető. Új intézmények születtek, régi nevek tűntek el. Nemcsak utcák, terek nevei, hanem intézményeké is. Vagy a hagyományhoz tértek vissza, mint a kúria esetében, vagy – mint a minisztériumok elnevezése esetében – vado-

natúj kreációk jelentek meg, hogy a folytonosság látszatát is elkerüljék, s a megszakítottság radikális voltát tükrözzék. A legjelentősebb – mint már említettük – maguknak az embereknek a kicserélése volt. Az új intézmények gyakran megőrizték a régi nevüket, de személyi garnitúrájuk, kapcsolataik és a hatalmi centrumtól való függésük jellege radikálisan átalakult. Olyan hatalmi mező részeivé váltak az etatista térhódítás következtében, amely módot ad a központi hatalmi centrum befolyásának érvényesítésére. Ez részben magyarázhatja a bevezetőben adott alkalmi korszakdefiníció egyik elemének értelmezését. Nevezetesen azt, hogy a Fidesz-korszak egy tekintélyelvű, autoriter rendszer demokratikus formákban. Vagyis az állami igazgatás formái – a parlamenttől az önkormányzatokig, az egyetemi autonómiától a köztestületi alakzatokig – megmaradtak, de a bennük lévő tartalom, mindenekelőtt a személyi változások következtében, részévé vált a hatalmi pozíciók által igényelt és diktált elgondolásoknak. Magyarán: lehetséges egy olyan homogén, monolit, egy párt által képviselt hatalmi szerkezetet elképzelni, amely megőrzi a demokratikus formákat, a jogállami igényt, ám funkcionálása minden ízében a tekintélyelvű hatalmi gépezet jellegét ölti magára. A jogállami mivolt nem pusztán azt jelenti,

hogy törvények irányítják a mindennapi élet és a hatalom lépéseit. A törvényeket – mint éppen-séggel az elmúlt másfél évben láttuk – a hatalom a maga szükségleteinek, igényeinek és törekvéseinek megfelelően, tetszés szerint alakíthatja. Az uralkodó hatalmi centrumnak – ha az osztatlanul birtokolja a hatalmat – mindig módja van a jog terjedelmét, kereteit és érvényesítésének módjait tetszése szerint átszabni. Emellett arra is módja van, hogy eltűrje a pusztán deklarált jogok és a valóság közti szakadás tartós fennállását. A totalitárius rendszerekbe beépült alaphazugságok egyike, hogy tudniillik a deklarált jogok és a törvények nem szükségképpen szabják meg a mindennapi valóság arculatát. Alkalmazásuk és érvényesítésük a mindenkori hatalmi szituáció jellegétől, a személyi konstellációktól és a hatalmi érdekektől függ. A „forradalmi pátosz” szerves része az „újrakezdés illúziójának”, amely azonban nem zárja ki a meztelen erőszak és kényszerítés mozzanatát sem. Ennek azonban – legalábbis Európában – határt szabnak a nemzetközi szerződésekbe foglalt általános demokratikus értékek és normák, mint amilyenek például az EU-tagságból származó kötelezettségek. Várható, hogy e tényező szerepe a belátható jövőben növekedni fog. Ezek fontosságát a Fidesz vezette kormánynak is módja volt meg tapasztalni.

Radikális változást egy-egy szférában végre lehet hajtani kellő bölcsességgel, körültekintéssel és türelemmel, de a társadalom teljes szövetének gyors és radikális átalakítása, egy voluntarista hit és egy erőképzet bővületében, sokkal inkább tömeges társadalmi bizonytalansághoz, kiszámíthatatlansághoz és neurózishoz vezet.

Egy további mozzanat a demokrácia egyik alapkérdését, a közvetlen demokrácia formáinak és a közvetett vagy képviseleti demokrácia viszonyainak kapcsolatát érinti. A bolsevik taktika lényege az volt, hogy a helyzettől függően hol erre, hol arra tette a hangsúlyt, és a szükségnek megfelelően élt hol ezzel, hol azzal. Ellenzéki időszakában a Fidesz nyomatékosan hangsúlyozta a közvetlen demokrácia formáit, az utca, a demonstrációk, a tömegakciók, a népszavazások, a közvetlen akaratnyilvánítás módjait. Gyakran élt egy tulajdonképpen nem konkretizált, némileg mitikus fogalommal, a népakarat fogalmával. Úgy vélekedett, hogy a népakaratot annak közvetlen kifejeződési formái tükrözik, nem pedig a tradicionális, parlamentáris módozatok. Önmagát hajlamos volt e népakarat generátorának tekinteni. Ennek jegyében folytatta radikális és következetesen negativisztikus ellenzéki tevékenységét. Hatalomra kerülve gyökeresen megváltozott a helyzet. A sztrájkoktól kezdve (amelye-

ket annak idején lelkesen pártolt) a spontán tömegmozgalmakig, a közvetlen demokrácia formáit tilalmasnak vagy legalábbis nemkívánatosnak nyilvánította. Mindent megtett, hogy helyükre beépítse a már jellemzett hatalmi eszközökkel végzett konzultatív formákat, amelyek fenntartották az emberekben a közvetlen beleszólás illúzióját, és azt a benyomást keltették, hogy az állampolgár közvetlenül részt vesz a legfontosabb döntések előkészítésében, vagyis véleményének súlya van. Ennek az eljárásnak, végül is, tisztán manipulatív funkciója van.

A sikerpropaganda mindkét mozgalom esetében kulcsfontosságú volt. A mozgalom győzelemről győzelemre haladt, nem ismert vereséget, és az állandó önminősítő, önméltató propagandájával kettős funkciót teljesített. Egyfelől, szüntelenül hitelesíteni vélte a vezér és a vezérkar tekintélyét, autoritását, és hitelesíteni igyekezett azok vezető szerepét. Másrészt, a hívek tömegében olykor a fanatizmusig menően növelni kívánta az odaadást, egyúttal a szavazók összetartását, szolidaritását és együtt maradását. Ez a sikerkultusz kiterjedt a mozgalom múltjára, annak sajátos stilizálására – a megszületés körülményeire, s az önheroizálás aktusaival ez a múlt hőstörténété változik. Mintegy méltó előhangja lesz a jelennek, és egyúttal garanciája a jövőnek.

Ez mélységesen a szimbolikus politika világát és az identitásképzést szolgálja. De igencsak kockázatokkal terhelt. Ha ugyanis a mindennapi tapasztalatok tömegesen ellentmondanak a siker-propaganda állításainak, akkor azok ereje előhívhatja a kételyt, és ez elvezethet egy másik alaphazugsághoz, amely beépül a rendszer alapzatába. A siker kultiválása a Fideszben, mint valami rítus, része lesz a hivatalos politikai közbeszédnek. Mint láttuk, ez különösen jól működik, ha a hazai terep kiegészül a nemzetközi porond sikereivel, amikor a vezér és maga a mozgalom magára öltheti a nemzeti érdekek védelmezőjének, a nemzeti szuverenitás biztosítékának a szerepét. Ezzel a mai valóságot mintegy beleilleszti a magyar történelem honvédő kuruc vonulatába, annak minden szimbolikus jelentésével és érzelmi hozamával együtt. E kérdésekben szüntelen lappangó vetélkedés folyik a radikális jobboldallal, hogy ki az igazibb, igazabb és méltóbb folytatója ennek a tradíciónak.

A bolsevizmus természetes közege volt az osztályharc gondolatköre, vagyis a harc eszméje. A politikai mozgalom harci alakulat volt, amely a maga fegyelmével, rendjével és a maga vezérével a szakadatlan és egyre éleződő osztályharc követelményeihez igazította létformáit, érzületvilágát. Jóllehet, a Fidesz elutasítja – még-

pedig radikálisan – az osztályharc gondolatkörét, magának a politikai harcnak a gondolatát mégis sajátosan kultiválja. Márpedig a harchoz ellenség, legalábbis ellenfél kell. Lehet, hogy a modell itt a sport. Győzni nem lehet ellenfél nélkül a politikában sem, ezért a Fidesz története szakadatlan harcok története. Ez zajlik a hazai színtéren, ahol a versengés során riválisok egyik csoportját fel kell számolni és be kell olvasztani, miként a kisgazdák és az MDF-maradványok esetében. Más vonatkozásban, mint a szocialisták és a liberálisok esetében, a versenytársat démonizálni lehet, és történelmi nemlétre kell ítélni. A nemzetközi porondon pedig – változtatva, hol a szövetségest, hol az ellenfelet keresvén – mindig a belső nemzeti erő pozícióját kell erősíteni. Ezt látjuk az EU-kapcsolatban, az arab világhoz fűződő illúziókban, a kínai kalandban és jó néhány más olyan vállalkozásban, amely végül is mindezekből a célkitűzésekből táplálkozott, és a harc, a küzdelem atmoszféráját igyekezett ébren tartani. Úgy tűnik fel, hogy a Fidesz elsősorban harci alakulatként érzi jól magát, beleértve a vezetőjét is, akire ez a harcias sikeréhség különösképpen jellemző.

A „monolit egység” volt az a jelszó, amit a bolsevikok legtöbbször hangoztattak, ha magukat minősíteni kellett. Ez az egység, amely a vezetők

körül tömörül, és amely a politikai sikerek garanciája, a Fidesz önképének egyik alapjellegzetessége. A Fodor-csoporttal való szakítás után nem tudunk jelentős belső feszültségről – legalábbis az látható módon nem nyilvánul meg –, amely ezt az egységet fenyegetné. Láttunk egyéni pályákat, amelyek, mint a bolygók, eltávolodnak a centrumtól, majd visszatérnek, majd újra távolodnak, de nem látunk olyan belső feszültségeket, frakcióharcokat az első évek elmúltával, amelyek ezt a monolit képzetet a kívülállókban és a mozgalom tagjaiban megingathatnák. Meglehet, hogy ez fontos eszközi szerepet teljesít a mozgalmi kohézióban és a politikai vezérkar tömörítésében. Ezzel is magyarázható a Fidesz-politikusok uniformizált beszédmódja és frazeológiája, amely gyakran kelti a „papagáj-kommandó” benyomását. Ugyanakkor az is meglehetősen kézenfekvő, hogy a jelenlegi Fidesz-rendszer evolúciója vagy radikális megváltozása aligha képzelhető el másként, mint a rendkívül heterogén, különböző elemek és generációk differenciálódása révén. De hogy mikor jön el a Fidesz Gorbacsovja, azt nem lehet tudni. Az ellenzéki erők választási aktusai, sikerei önmagukban aligha tudják megingatni ezt a jól kiépített szisztémát, amely mind a törvényhozási és alkotmányozási aktusokkal, mind

a személyi bázis kiépítésével, az államigazgatási rendszer átalakításával és vadonatúj intézmények létesítésével hosszú távra bebiztosította tulajdon létét. Gondolhatunk a járási hivatalokra, a nagy rendszerek – mint az iskolák és a kórházak – államosítására.

Összegezve, utólag nyomatékosan alá kell húzni, hogy az utóbolsevik stílus jellemzése és a Fidesz-politika egybevetése merőben formai, és nem érinti a két mozgalom tartalmát, célkitűzéseit, ideologikumát, de nem érinti az eszközeit sem. A bolsevizmus egy forradalmi messianizmus, és annak apoteózisa jegyében született, egy polgárháború vértengerén át jutott el a sztálini abszurditásig, és mindezt átszínezi az ázsiai tradíciók, a Rettegett Ivánok öröksége. Aligha véletlen, hogy Sztálin Eizensteinnel elkészítette az Iván cárról szóló filmet. Reméljük, hogy a Fidesz nem fog rákényszerülni ilyen brutális, antihumánus eszközök alkalmazására. Ma már erre nincs is lehetőség Európában. De a rendszer logikája és lappangó erőszakos jellege, kényszerítő viszonyrendszerei sok tekintetben rokonságot mutathatnak a mintával. A stílus ugyan nem azonos a politikával, de tartalmára elkerülhetetlenül ráüti a maga bélyegét. A fordulat évében gyakran folyt vita a népi demokráciák jellegéről, majd megszületett a győzelmes sztálini defi-

níció: a népi demokrácia proletárdiktatúra – szovjet forma nélkül. Utóbb persze megszületett hozzá a szovjet, azaz a tanácsi forma is. Lehetséges, hogy a Fidesz-világ diktatúra demokratikus formákban?! Ezek a formák felszámolhatják a diktatórikus vonásokat, vagy a diktatórikus jelleg számolhatja fel a demokratikus formákat. Nos, ezen a billenőponton van a magyar társadalom. Még nem dőlt el, hogy mi lesz a kimenetele. Kérdés, hogy Európában milyen folyamatok zajlanak, hogy az európai integráció valóban előre halad-e, és Európa szellemi, kulturális és gazdasági, politikai egysége – megőrizvén a nemzeti sajátosságokat – valóban érvényre jut-e. Perdöntő fontosságú ez annak mérlegelésében, hogy mi lesz a hazai fejlemények kimenetele. Ha Európa széthull marakodó kisnemzeti önzések és érdek-összeütközések világára, különféle konfliktusok – a bevándorlók és az őslakosok, mint az ilyen vagy olyan hitet vallók, különböző etnikai csoportokhoz tartozók – által szaggatott földrészé válik, akkor ez lesz a sorsa a magyar nemzeti történelemnek is. Ezt majd a későbbi nemzedékek fogják eldönteni.

Említettük a Fidesz ama alapjellegzetességét, hogy már-már szakrális és misztifikált jelentőséget tulajdonít a társadalom hatalmi dimenziójának, a hatalmi politikai összefüggéseknek. Ezen

a szalon egy további jelentős sajátosságához férközhetünk közel. Politikai totalizálási törekvésnek nevezhetnénk ezt a jelenséget. A Fidesz számára valójában a társadalmi életnek nem létezik politikailag semleges vagy közömbös szférája. Számára minden politikai összefüggésben merül fel, a folyamatok, a jelenségek, az intézmények, a történések, a törekvések, a történeti emlékezet alakzatai mind-mind a politikai értelmezhetőség, a politikai célszerűség és hasznosság szempontjából mérlegeltetnek. Sajátos pánpolitizálási tendencia ez, minden totalitárius rendszerben jellegzetes megjelölhető. A sztálini szerkezetben a pártellenőrzés rendszere és alkotmányba iktatott szerepe volt hivatva megvalósítani ezt a törekvést, megtoldva a káderek elhelyezésével, ellenőrzésével, mozgatásával, sajátos kézben tartási technikáival, beleértve mind a jutalmazási, előléptetési, mind a punitív technikákat, a retorziós eljárásokat. A Fidesz-vezérkar a Bibó kollégiumban alighanem Bibótól tanulta meg azt, amit ő a politika primátusának nevezett a társadalom életében.

A politika primátusa azonban semmiképpen sem jelenti a politika totalitását, totális uralmát és kizárólagosságát. Ezt, ha valóban ez a forrás, sajátos félreértelmezésnek tekinthetjük. Bibó számára a politika primátusa egy vulgáris, öko-

nomikus, determinista felfogással szemben fogalmazódott meg. Állhatatosan védelmezte azt a szemléletet – és ebben alighanem igaza volt –, hogy a történelem alternatívák között mozog, döntési helyzeteket teremt, és ezeket a helyzeteket a szubjektív tényezők, vagyis a politika szereplői vagy képesek megragadni és megvalósítani, vagy elpuskázzák őket. Aligha akad erre ékeesebb példa, mint az, hogy a rendszerváltás aktusa mifajta alternatív lehetőségeket nyitott meg a magyar társadalom előtt, majd annak mérlegelése, hogy e lehetőségek közül a korszak politikai erőviszonyai, véletlenszerű személyi konszolidációi miket valósítottak meg. A kettő között ég és földnyi a különbség. Bibó éppenséggel ezért volt állhatatos védelmezője a társadalmi autonómiáknak, az önszerveződésnek, a „szabadság kis köreinek”, vagyis mindannak, amit manapság a civil társadalom fogalmával illetünk. Ezekről a kérdésekről beszélt akadémiai székfoglaló beszédében is. Ott éppenséggel a tudomány autonómiáját és függetlenségét, valamint a tudományos intézmények problematikáját érintette.

A Fidesz figyelme főként azokra a társadalmi intézményrendszerekre és folyamatokra terjed ki, amelyek magukon viselik a politikai értelmezhetőség esélyeit, és több vagy kevesebb politikai relevanciával bírnak. Ezzel magyarázható

az a sajátos körülmény, hogy a társadalom szellemi, kulturális és tudományos élete, mindaz, ami kívül esik a közvetlen politikai irányíthatóság és a közvetlen politikai akarat hatókörén, az viszonylag kevésbé keltette és kelti fel a Fidesz érdeklődését. Miután a rendszerben nem áll rendelkezésre egy, a szocialista szisztémában működő pártellenőrzési mechanizmus, a Fidesz a személyi garanciák megteremtésével, a megfelelő emberek „behelyezésével” igyekszik előállítani azt a helyzetet, hogy a személyek irányíthatósága, odaadása, párthűsége révén befolyása kiterjedjen az adott területre. Egészen szembeötlő ez számos területen. A színházzal mint intézménnyel soha nem foglalkoztak a Fidesz tekintélyes politikai testületei, vagy legalábbis ennek nincs nyoma.

Egyetlen törekvés kitapintható: minden színház-igazgatói posztot megszerezni, vagy legalábbis elvenni azok kezéből, akik így vagy úgy a másik táborhoz tartoznak, vagy sejtetően rokonszenveznek vele. Ennek extrém formáját képviselte az Új Színház körüli botrányos fejlemény. De ha vidékre vetjük a tekintetünket, ahol a vidéki Fidesz gátlástalanabb és primitívebb működésmódjai jobban észlelhetők, akkor különösen szembeötlő lesz ez a törekvés, és az is, hogy itt a szakmai szempontok mit sem

jelentenek. Az Új Színházról Győrön át Miskolcig és Pécsig ismétlődik az a történet, hogy szakmai zsűri javasol valakit, a Fideszes többségű, döntésre hivatott politikai testület viszont nem veszi ezt figyelembe, hanem a maga jelöltjét ülteti a székbe, tekintet nélkül arra, hogy milyenek az illető művészi, szellemi kvalitásai. Még szembeötlőbb ez a helyzet a filmművészet terén. Itt a Fidesz több politikai törekvése futott egybe, például az önigazgatás, az autonómia felszámolására irányuló törekvés. Ez az alapítványoktól kezdve minden, a politikai befolyás alá közvetlenül nem vonható testületnél hasonló manőverekhez vezetett. Megszüntették azt a testületet, amely a filmművészet választott képviselőiből állt, majd kormánydöntéssel sajátos komisszári szerepben olyan embert ültettek a magyar filmkészítés csúcsára, akinek sem terepismerete, sem átfogó kulturális tájékozottsága nincs. Az egyetlen erénye, hogy az amerikai tömeges filmgyártás bizonyos technikai, műveleti részleteiben járatos. Azt a magyar filmet, amely a Fábry-filmekről Jancsón át egészen a Sára-Kósa-filmekig, Makk Károlyon át Bacsóig mindig a maga kreatív művészeti vízióival és a nemzeti kérdések, a magyar valóság mélyen fekvő problémáinak feltárásával szerzett világhírnevet, kiszolgáltatják ennek a „szakértelemnek”. Így az állam

osztja el és dönti el – még ha pályázati formát is ad a dolognak –, hogy kinek juttat, és milyen célra. Jellemzőnek mondható, hogy az, ami a Fidesz inspirációit ezen a területen tükrözi, az egy dekoratív, nemzeti monumentalitás szolgálatában áll – mint a *Honfoglalás*, mint a Széchenyi-film (*A Hídember*), vagy mint a *Bánk bán* opera filmváltozata. A jelek szerint ez összhangban áll a Fidesz már ecsetelt tradicionalista nemzeti ethoszával. Úgy látszik, hogy főképpen ezt várja el a művészetektől. Az már egyenesen a komikum területére tartozik, ami az új „alaptörvény asztala” körül zajlik, főként, ami a hozzárendelt festmények tematikus körét és az ezzel kapcsolatos pályázat lebonyolítását jelenti. Egyszerűen csodálni való, hogy a politikai centrum effajta vállalkozáshoz adja a nevét, a támogatását. Sehhez igénybe veszi egy olyan fantasztának a szerepét, aki ezt a vállalkozást, mint saját személyes játekát, az országra kényszeríti sok százmillió forintért. Az irodalommal alig tud mit kezdeni a Fidesz, nincs is jelentős teoretikusa, vagy akár író-, művészalakja, reprezentánsa. A népi hagyományt folytató generáció, Csoóri és társai, az MDF felbomlása után ugyan a Fidesz berkeiben lelték meg helyüket, de nem a Fidesz neveltjei. Egy egész más kor és más kultúra képviselői. Azok a törekvések, amelyek a Fidesz-politika

gerincét alkotják, összekötik őket, de a művészek nem igazán érdeklik a vezetést. Jellemző, hogy ahová nem könnyű a behatolás, mint az akadémia világába, a Fidesz ott gyakran a párhuzamos intézmény létesítéséhez folyamodik. Ezért segíti életre a Magyar Művészeti Akadémiát, sőt, azt belefoglalja az Alaptörvénybe, és olyan legitimitással és befolyásolási lehetőségekkel látja el, amelyekkel a nehezebben hozzáférhető, nehezebben befolyásolható hagyományos Akadémia nem mindig rendelkezik. Hasonló a helyzet a folyóiratoknál és a médiánál. S ez különös, mert magán az Akadémián belül a Fidesz gondolkörének és politikájának nem kevés híve van. A Professzorok Batthyány Körének gerincét akadémikusok és egyetemi professzorok alkotják. Eltűnődhetünk azon – ámbár ez meglehetősen különös személyes mozzanat –, vajon jogosult-e az a felfogás, amely a történelmi eseményeket személytelen, sajátos, a véletlen és az individuális sajátosságaitól megfosztott, sematizált játékmáknak tekinti. Egy-egy történelmi helyzet szereplői – tehetségük, jellemük, karakterük, eszeségük, tapasztalatuk folytán – olykor döntőek lehetnek abban, hogy milyen elhatározások születnek, és milyen kollektív sorsfordulók állnak be egy nemzet életében. A Fidesz „fülkeforradalma” önmagában bizonyíték erre. Főleg akkor

érvényes ez, hogyha nincsenek – mint 1945-ben – külső hatalmi tényezők, amelyek megszabják a lehetséges alternatívák realitását és azok kivitelezhetőségét. Jalta olyan háttér volt, amely keretet adott, és predeterminálta a lehetséges fejleményeket, különösen a hidegháború kirobbanása és kibontakozása után. Érdekes körülmény, hogy a fideszes vezérkarban – legjobb tudomásom szerint – nem akad humán társadalomtudományi képzettségű és műszaki politikus. A Fidesz vezérkarának szellemi tájékozottságában és szakmai megalapozottságában dominál a jogi és a közgazdasági kvalifikáció. Az, hogy a vidéki, első generációs értelmiség tömegesen törekedett ezekre a pályákra, az érdekes szociológiai tény és a mobilitás egyik jellemzője. Nyilvánvaló, hogy bizonyos szakmák, mondjuk a szubtilis filozófus szakmák, a filozófiától az orientálistikáig, a régészetig, vagy a dinasztikusan öröklődő orvosi szakmák és a „nehéz” műszaki pályák kevésbé állottak és állnak e feltörekvő réteg érdeklődésének előterében. A jogászmesterségben ott lappang egy kockázat. A jog olyan társadalmi objektivációs rendszer, amely a legszorosabban összekapcsolódik a hatalmi, politikai fejleményekkel, sőt, annak meghatározó tényezője – egyszerre eredménye, keretet szabó meghatározója („jogállamiság”) és

sajátos eszköze. Jogi normát a hatalom birtokában tetszés szerint lehet szerkeszteni, alakítani, átalakítani. A törvényhozásban testet öltő normatív rend és normaképzés nem rendelkezik más objektív kritériumokkal, mint ön maga belső logikája. Ez azonban nagyon nehezen kontrollálható mással, mint rajta kívülálló értékekkel, olyanokkal, mint a társadalmi igazságosság, szolidaritás, mint a humanisztikus értékek, mint a deviáns aktusok méltányos és arányos megtorlása, amit a társadalom véd, és így tovább. A jogász könnyen olyan illúziót táplálhat, hogy egyre növekvő hatalom és befolyás birtokosa. Hiszen a hagyományos társadalmak felszámolásával, az erkölcsi normatívák, a szokások, a tradíciók elvesztésével minden modern társadalomban zajlik egy jogi „túlszabályozás”. Így „jogi dzsungel” alakul ki, amely egyre inkább arra törekszik – főleg a centralizált totalitárius rendszerekben –, hogy a polgár minden lépését megszabja, ellenőrizhetővé és láthatóvá tegye. A Fidesz kétéves törvényhozási rohama ékesen bizonyítja, hogy milyen tömegesen lehet átalakítani egy jogrendet. Láthattuk, hogy a hatalmi érdekeknek megfelelően miként lehet olyan jogi normatív alakzatokat beépíteni a rendszerbe, amelyek – például a kulcspozíciókra kinevezettek kinevezési időtartamának meghosszabbításával – cikluso-

kon átívelően megteremtik a hatalmi folytonosságot. Más esetben diszkriminatív módon járnak el az ellenfelekkel, vagy honorálják – mondjuk – a választási rendszer technikájának kidolgozásával az éppen hatalmon lévő rezsimet. Tehetik ezt a választói körzetek kijelölésével vagy azzal az abszurd ötlettel, hogy a győztes még kompenzációban is részesül, és ezzel tovább torzítja a tényleges választási eredményeket. Mindez manipulálhatóvá teszi a demokratikus játékszabályokat. Ez a jogász-közgazdász túlsúly alighanem közrejátszik abban, hogy a Fidesz, ha olyan szféráról van szó, mint pl. az iskolaügy, a felsőoktatás, az egészségügy, akkor ezt gond nélkül átengedi a koalíciós partnernek, a kereszténydemokratáknak, hogy önálló szerepet juttasson a szövetségeseeknek.

De ugyanez vonatkozik a nemzet- és egyházpolitika kérdéseire is. Mindez kétségtől bebiztosítja a politika szellemi horizontját, elszegényíti a politikai alternatívák mérlegelését, főleg az aktuális helyzetek alapos elemzését. Nagyon kevés tényezővel operál, és nem képes nagy, komplex folyamatokban és rendszerekben gondolkodni. Alighanem érdekes kép kerekedne ki, hogyha valaki kísérletet tenne arra, hogy a politikai vezető csoport általános műveltségét és általános tájékozottságát megvizsgálja, hogy arról

megbízható képet alkosson. Ez persze elég reménytelen, de ugyanez elmondható az egész nemzetközi politikai elitről is. Mert bár az amerikai politikában némi garanciát jelent, ha valaki a Yale-en vagy a Harvardon végzett, vagy Franciaországban az ENA diákja volt, mint a francia miniszterek túlnyomó többsége, vagy Angliában Cambridge-ben vagy Oxfordban tanult, Magyarországon ma még ilyen preszelektációs mechanizmus nincs – de ilyennek szánja a Fidesz az Államigazgatási Egyetemet, az új Ludovikát. Számos jel arra vall, hogy Magyarországon a politikai elit kiválasztódásában túlságosan nagy szerephez jutnak a politikai vezér és a vezető csoport kegyei és figyelme: a „kiszemelési” aktusok. „Felfigyelnek” valakire, aki aztán villámgyors karriert csinál. Jó néhány ilyen esetet láttunk, a Fidesz parlamenti frakciójának vezetőjétől kezdve a miniszterelnök szóvivőjén át számos más esetig, amikor nem elsősorban a mérhető professzionális teljesítmény, hanem a vezetőhöz való lojalitás és a gyakorlati használhatóság szempontja volt a kiválasztás mércéje.

6.

Eszmei látóhatár: magyar öncélúság

Most elérkeztünk a Fidesz-jelenség megértésének alapkérdéséhez, amelyet roppant nehéz a részletekbe hatolóan és kellő bizonyító erővel megragadni. Ez tulajdonképpen az a nagyon egyszerű kérdés, miért óhajtotta a Fidesz oly makacsul, oly állhatatosan megszerezni a hatalmat. Milyen Magyarországot képzelt el és képzel el? Milyen Magyarországot remél megteremtteni, vagy milyennek a megteremtéséhez óhajt hozzájárulni, és milyen Magyarországot vél boldogítóknak, hasznosnak, Európához méltónak? Ezek olyan kulcskérdések, amelyekre persze nehéz választ adni, mert korunk nem a hosszú távú jövőperspektívák kidolgozásának, felmutatásának a kora. Korunkra és rendszerünkre a választási

programok rövid távú, ciklusonként változó kínálata a jellemző. Ezért tulajdonképpen majdnem reménytelen feladat közvetlen megnyilvánulásokról, közvetett forrásokból, Fidesz-dokumentumokból, a párt vezetőinek a beszédeiből rekonstruálni azt, hogy milyen válasz adható az imént feltett kérdésekre.

Mi a Fidesz stratégiai programja? Az alapválaszom az, hogy ilyen valójában nincs – ez az eddigiekből is kitűnt –, de valami belső koherencia mégiscsak felfedezhető a szétszórt mozaikokból, és bizonyos szimbolikus aktusokból. A Fidesz vezéreszméjét, mély meggyőződése szerint, egy régies és tulajdonképpen a két háború között használt formulával és fogalommal „magyar öncélúság” eszméjének nevezhetnénk. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy annak a politikának, amelynek tengelyében ez a gondolkör áll, kiindulópontja, alapértéke az egyéni és kollektív magyar mivolt inherens értéként való tételezése. Ez hordozza ennek a történelmi entitásnak – amit a magyar nemzet, a magyar etnikum jelent – a sorsát, a belső lehetőségeit. Ez tulajdonképpen egy meglehetősen elvont eszmekör. De már megszületése idején is szokás volt különbséget tenni – és ezt a kor szellemi vitáiban fel is fedezhetjük – a „nagy magyar” és a „kis magyar” út és perspektíva között. A „nagy magyar”

perspektíva a „mindent vissza” jelszóval volt összefoglalható, amely a történelmi Hungária integritását, a Kárpát-medencei geográfiai egység Isten teremtette, csodálatos hegylánccal övezett, hegykoszorúval körbevett táj sajátos, eleve rendelt egységét tételezte fel, és a magyar politikát a revízió jegyében vélte kívánatosnak és lehetségesnek. Ez az elgondolás természetesen szorosan összefüggött a Kárpát-medencei, sőt kelet-európai magyar szupremácia mélyen gyökerező eszméivel. Nem csupán a szellemi élet, a kultúra magas régióiban fogalmazódott ez meg, hanem leszívódott a folklór világába is, és a „süvegelje meg a magyart minden más náció” óhaja populáris alakjában a falusi kocsmákban éppúgy megjelent, mint sajátosan kidolgozott tudományos igényű változatában az Akadémia falai között – lásd Rákosi Jenő 30 millió magyarról szóló víziójában. Mindez nyomon követhető a Fidesz politikájában. A „kis magyar” út hajlamos volt a hangsúlyt a magyar teljesítményre, minőségre tenni. Tudomásul vette a realitásokat, a történelem irreverzibilitását, vagyis azt, hogy a „nagy magyar” álom és annak a revíziós eszme által továbbörökített változata nélkülöz mindenfajta valóságértéket – ahogy ezt már Teleki Pál is belátta. S amikor megjelent a színen az európai integráció gondolata vagy annak valamilyen válto-

zata – mint Németh László gondolata: A Dunamedencei népek „tejtetvérisége”, korábban a kossuthi konföderációs gondolat vagy később a „visegrádi gondolat” –, az valójában lemondott a hiú reményekről és ábrándokról, s a realitás feltételei között igyekezett a legtöbbet elérni a nemzet számára, vagyis biztosítani a határon túli nemzetrészek identitásőrző autonómiáját. A Fidesz mintha nem tudná eldönteni hogy melyik perspektívát válassza.

Ez fejeződik ki abban is, hogy Magyar Köztársaság helyett Magyarország névvel illeti az országot, vagy állampolgárságot kínál a határon kívüli magyarságnak, hogy a kulturális nemzet egységét hangsúlyozza. Nem számolva sem a migrációs, sem a különféle asszimilációs folyamatokkal, amelyek, például a Lajtán túl, immáron befejezett ténnyé váltak, mert ahol a magyar népesség viszonylag csekély száma ezt lehetővé tette, ott ezek a folyamatok felgyorsultak. Retorikájában a Fidesz a magyarság szakadatlan hangsúlyozásával, a nemzeti jelző halmozásával, a Kárpát-medencére kiterjedő felelősség alkotmányos rögzítésével azt a benyomást kelti, hogy a „nagy magyar” gondolatkörnek a híve; miként a lakosság tetemes része, amely a Nagy-Magyarország matricáját hordja. Másrészt viszont lépéseket tesz olyan irányban is, amelyek a „kis

magyar” út perspektíva jegyében fogantak. Ide sorolható a már említett Visegrádi Együttműködés, és az Orbán által gyakran hangoztatott közép-európai új gazdasági övezet létrehozásának a gondolata, mint az európai megújulás egyik lehetséges forrása, vagy a kulturális autonómiák eszméjének támogatása. Mindenképpen tény, és a Fidesz programjában ez a legfontosabb mozzanat, hogy mindkét változatban jelen van a Szent István-i hagyománynak és Mária országának az a képzete, amely szerves része a magyar öneszmélésnek és a magyar entitás lényegi mivoltának. Ha megnézzük a Fidesz retorikáját, akár hazai, akár nemzetközi terepen zajlik, ennek az útnak a fokozatos felerősödése a Fidesz fordulatának pillanata óta a mozgalom történetének talán legfontosabb jellemzője. Semmit sem ért meg a fejleményekből az, aki nem tartja szem előtt az utóbbi háromnegyed évszázad magyar történetét, benne a nemzeti sors égető kérdéseit. A két háború közt még az ország testén égnek Trianon sebei, a revízió a hivatalos politika tengelye. Szinte minden e körül forog, mindent eláraszt a „magyar feltámadás” szónokiassága. Ám a harmincas évek második felében már terjednek azok a német térképek, amelyek a Dunánál vonják meg a harmadik birodalom határait. Mintegy válaszként jelenik meg 1939-ben Székfű Gyula

által szerkesztve a *Mi a magyar?* című kötet, a nemzeti és a szellemi honvédelem egyik nehézfegyvere. József Attila *Hazám* versciklusában végre egybefonódik a szociális lázadás és a patrióta nemzeti gondolat. Ám jönnek a háború évei, a mind nyomasztóbb németfűggés, majd a megszállás és ezt követően a félszázados szovjet gyarmati függés. Hogyne vált volna ilyen körülmények között – lappangva és rejtett utakon – valódi sorskérdéssé a nemzeti lét és nemlét, a függetlenség és a teljes múltunkhoz való jog minden másnál fontosabbnak tűnő ügye. Mint a külső súlytól megszabadult rugó, úgy szökött magasba mindaz, ami korszakokon át nem mutatható meg a maga valóságában. Ez az a történeti háttér, ez az a kapocs, amely oly kizárólagosan magyar jelenséggé teszi a Fideszt, és ami miatt a neonacionalizmus szóval illetük a Fidesz politikai mozgalmát. Még az is lehet, hogy célszerűbb lenne etnonacionalizmus megjelöléssel élni, mivel erőszakosan és mesterségesen szétválasztott nemzeti-etnikai csoport megővéséről és újraintegrálásáról, nem pedig a közös államiság keretében élő állampolgárok csoportjáról van szó. Nem a nacionalizmus az, ami ezt a kizárólagosságot létrehozza, hiszen ebben nincs hiány sehol Európa keleti tájain, legyen szó akár az első, akár a második világ-

háború után született fiatal nemzetállamokról. Sőt, ez új hullámot kapott a Szovjetunió széthullásával és az általa uralt régió államainak újjászületésével. Az első világháború után mesterségesen létrehozott föderatív államalakulatok – mint Csehszlovákia, Jugoszlávia – ugyancsak széthullottak. A hagyományos nemzeti erők, nacionalista mozgalmak döntő szerepet játszottak a korábbi államalakulatok szétfeszítésében és/vagy tradicionális alakulatok létrejöttében – mint Horvátország – vagy újak születésében – mint Szlovénia, Szlovákia vagy Koszovó. Ez a neonacionalizmus azért érdemli meg a neo vagy etno szót, mert – amint arra utaltunk már – nem kizárólag a nemzetállam létrejöttének, hanem főképpen a nemzeti lét nagyobb integrációkba való beilleszkedésének folyamataiban érvényesült. Tehát – amint arról már ugyancsak volt szó – nem ugyanazt jelenti, mint a kiegyezés utáni magyar függetlenségi törekvések Béccsel szemben. Jóllehet, analógiaként remekül használható Bécs, Moszkva és Brüsszel említése és a velük szemben folytatott küzdelem, ezek azonos nevezőre hozása sanda politikai beszéd. Mert az EU esetében önként vállalt, vadonatúj integrációs kezekről van szó.

Ennek a neonacionalista eszmekörnek a koherenciateremtő szerepe egészen szembeötlő

a Fidesz programalkotó munkájában. Ahogy a szocializmus eszmekörében a társadalmi igazságosság, a liberalizmuséban a személyes szabadság, a konzervativizmuséban a szerves haladás és a történetileg létrehozott értékek megbecsülése áll, úgy a Fideszéban a nemzeti eszme. Szorosán összefügg ezzel az államfelfogása, pontosabban következetes etatizmusa. Ez a felfogás az államot az értékként tétélezett nemzeti entitás sajátos eszközének tekinti. Úgyszólván, benne testesül meg a nemzet önfenntartó gesztusa és létének biztosítója. Ez az állam nem minimalizálható, sőt, funkciói szüntelenül gyarapodnak. Tulajdonosi funkciói egyre bővülnek, egyre újabb szerepeket vállal magára – mint az iskolaügy és az egészségügy államosítása, népmvelői feladatok. Kultiválják a hatalmat centralizáló és azt a társadalom pórusiig elvezető államot, amelyik átfogja a társadalmi élet valamennyi területét. Ez óhatatlanul megköveteli a rend és az autoritás hatékony helyreállítását. Ebben társadalmi közóhaj is kifejeződik. Ez egyrészt áll az alapérték elfogadásából, a magyar mivolt érték-voltának belátásából, aminek sajátos inspiratív, kreatív erejéből táplálkozhat. Másrészt áll olyan rendből, amely a jog – legyen szó polgári vagy büntetőjogról – és a társadalom rendészeti apparátusának optimális működéséből ered. A Fidesz

vezetői előtt olyan társadalom képe rajzolódik ki, mint az eszményi családé, ahol a keménykezű, de nagy tekintélyt élvező családapa egyszerre szigorú és szeretetteli, akinek az útmutatásait mindenki készségesen követi, és egyúttal bizalommal és szeretettel felel ezekre a követelésekre. Természetszerű, hogy ez a jövőképzet magába foglalja a prosperitás, a jólét eszméit is, de korántsem olyan nyomatékkal, mint a spontánul fejlődő jóléti társadalmakban. Ez a társadalom, amelyet a Fidesz megteremteni remél, sajátos, irányított társadalom, amely nem aszketikus polgárokat követel, de egy értékhierarchiát óhajt érvényesíteni a társadalom minden színterén, minden intézményében és végül minden egyes tagjában. Természetesnek tekinti a jólét és a létbiztonság igényét, de primátust ad az előzőekben vázolt ideális értékeknek a materiális értékekkel szemben, nem kiélezvén ellentmondásait. Ez konkrét intézkedésekben is megmutatkozik. Ezt tükrözi a középosztály sajátos fogalma, amelyről már esett szó. A Fidesz embereszménye szerint az a hazafi, aki fegyelmezetten, odaadón és hűségesen teljesíti kötelességeit, példás családi életet él, aki a rend és a fegyelem ethosát mind a családjában, mind a közvetlen környezetében, mind a társadalom életében nagyra becsüli, aki a munkáját hivatásként végzi,

és elfogadja, hogy jólétének és létének alapja az elvégzett munka. Ezt azonban nem kapcsolja össze sem a munka eredményével, sem a személyes autonómiával, sem polgári erények egész körével. Felfogásának jellegzetes vonása az is, hogy a társadalmi igazságosság, az individuális szabadság, a méltányosság, a társadalmi egyenlőség hagyományos, a felvilágosodás és modernizáció szülte problémája – melyek mind a liberalizmusban, mind a szocialista eszmekörben még jelen voltak és jelen vannak – nem kap hangsúlyt a Fidesz gondolatvilágában. Ha e gondolatvilág végső gyökereit vizsgáljuk, ez egy sajátosan értelmezett nemzeti kollektivistikus eszmekör. A kollektivistikus jelleg lépten-nyomon előtör a burokból, de ennek semmi köze a szocialista ideológiában oly gyakorta emlegetett kollektivismushoz, mert a Fidesz kollektivismusának az organizáló, megteremtő, ihlető ereje a nemzeti összetartozás eszméje. Ez minden társadalmi egyesülés, tömörülés végső motívuma. A valódi demokráciában azonban az egyéni autonómia, a szabad közösségválasztás, az együttes közösségteremtés szuverén módon érvényesül. Ugyanakkor az állami centralizmus és a túlhatalom meggátolja ezek működését.

A Fidesz távlati perspektíváit firtató megfontolásokból számos további részlet vezethető le,

amely a mai politikai gyakorlatban is fellelhető. A feltűnő az, hogy akár a Fidesz hivatalos dokumentumait, akár vezetőinek megnyilatkozásait, szónoklatait vagy írásait tekintjük át, rendkívül szűkszavú, hogy ne mondjam, hallgatólag a saját társadalmi, politikai elgondolásainak, eszméinek forrásait illetően. De legalább ennyire hallgatólag a hosszú távú jövőt illető perspektívákról is. Nagyon nehéz eldönteni, hogy ez mivel magyarázható, hiszen a Fidesz politikusainak és tagjainak egyre nagyobb része Európát járt, világot látott ember, akik között egyre nő az olvasottak és tájékozottak száma, sőt az ideológusok és hivatalos propagandisták köre. Mégis nehézséget okozna eldönteni, hogy – egyszerűen szólva – kitől tanultak, és mit, és abból, amit tanultak, mit tartanak érvényesnek. Bármiről legyen is szó, és bármilyen sokféle forrásból eredeztetik is politikai ismereteiket, alighanem azt mondhatjuk végül, hogy a Fidesz egész politikája a helyzeti rögtönzések politikája, sokkal inkább, mintsem a hosszú távú stratégiai célokból levezetett következtetések érvényesítése. Ez egyszerre nagy tévedések és hibák, de – nagyon is félrevezető módon – látványos taktikai sikerek forrása is.

7.

A Fidesz mint párt

Hasznos lehet a Fidesznek mint pártnak a szemügyre vétele. Bármilyen különös is, a rendszerváltás óta eltelt bő két évtized alatt az új viszonyok között szerveződő párt maga mint olyan, a különböző típusú pártszerveződések – e pártok belső élete, társadalmi beágyazottságának módozatai, hagyományteremtő aktusai – nem váltak módszeres elemzés tárgyává. Néhány kérdés – mint a pártfinanszírozás, mint a választási kampány ügyei, mint a pártalakulás jogi és egyéb feltételei – gyakran szóba kerültek. De a kérdés átfogóan, konkrétan a magyar viszonyokra vonatkozóan ritkán keltett figyelmet. Persze a politológiai kurzusok az egyetemeken, főiskolákon rendre tartalmaztak fejezeteket

a pártokról. Ezek azonban nem mindig konkrétizálódtak a hazai viszonyokra. Végképp hiányoztak a módszeres vizsgálódások az egyes – főleg a nagyobb, parlamenti – pártok sajátos jellegzetességeiről, szervezeti képleteiről, stílusáról.

Durván és leegyszerűsítve, a honi életben két általánosabb modell s ezek sajátos hibridizációja érvényesül. Újszerű volt a választási párt mintája, amely oly gyakori Nyugat-Európában, de főleg az Egyesült Államokban. Az Államokban a párthoz tartozás elsősorban rokonszenvi kötelek, olykor családi tradícióként átruházott elköteleződés. Ez a sajátos pártkötelek valójában lapangó állapotban leledzik, és csupán a választási kampányok során aktualizálódik, legyen szó elnökválasztásról, kormányzóválasztásról vagy a kongresszusi képviselők választásáról. Mint-hogy ezek a választások meglehetősen sűrűn követik egymást, ez az aktualizálódás is egyfajta folytonos kötődést feltételez. Emellett a demokrata vagy republikánus elkötelezettség szisztematikusan megnyilvánul a különböző társadalmi, politikai kérdések tárgyalásában. Ez olyanmilyre köztudott, hogy nem kell ecsetelni, ez az egészségügy állami rendszeréről, az abortuszról, az egyházak szerepéről, az adózásról, a munkanélküliek támogatásáról folytatott vitákban és jó néhány más kérdésben fölbukkan.

A külpolitikai kérdések azok, amelyek leginkább feltételezik a konszenzust, és ennek kényszere nem ritkán valóban érvényesül. Ez pedig úgy jelenik meg kifelé, mint az Egyesült Államok elnökének személye által reprezentált egységes külpolitika. A mögötte meghúzódó viták gyakorta rejtettek maradnak. A másik készen kapott minta – amely természetesen legitim módon nem volt folytatható – az állampárti modell. A társadalmat átható demokratikus centralizmus elvei alapján szerveződő intenzív belső életet folytató, a nyilvánosság felé csak részben megmutatkozó, másrészt számos aktust rejtetten tartó párt modellje volt az, amely feltételezte azt a hatalmi centralizációt és monopóliumot, amely a korábbi rendszer jellegzetessége volt. Nos, a honi viszonyokra alighanem e két fajta, csupán elvontan jellemzett és általánosságban körvonalazott minta hibridizációja a jellemző. S ez sok tekintetben vonatkozik a Fideszre is. Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a honi pártok belső élete, belső kommunikációs rendszere és a szervezeti élet megszokott ritmusa a külső szemlélő számára gyakran rejtve marad. Sőt, még a tagok tekintélyes részének számára is.

Ennyiben hasonlatos a helyzet a pártállami modell belső viszonyaihoz. Az ismeretlen összetételű csúcsok, a politikát alakító és a döntéseket

hozó vezérkar tevékenysége titkokkal övezett, amelyről különböző – formális és informális – értesülési csatornákon lefelé hatolnak az információk. A Fidesz tulajdonképpen furcsa módon hol ezt, hol azt az arcát mutatja. Rendkívül intenzíven volt képes választási pártként megjeleníteni önmagát a választási kampányokban, majd ellenzéki szerepében. Hatalmi helyzetben, amikor a hatalom birtokában van, és főleg az utóbbi két esztendőben, amikor osztatlanul birtokolta ezt a hatalmat akkor – mint korábbi elemzéseinkben is utaltunk rá – egyre inkább hasonlítani kezdett az állampárti modellhez. Ezt azonban sajátos eljárásokkal kombinálta, amelyek sok analógiát mutatnak az eredeti állampárttal. Egyrészt körülvette magát olyan társadalmi és civil szerveződésekkel, amelyek nem tartoztak közvetlenül a párt szervezeti kötelékébe, de mozgásteret kínáltak a párt tagjai számára, és egyúttal tapadási felületként szolgáltak a rokonszenvezőknek. A Fidesz sajátossága, hogy mindig nagyobb tömeget volt képes mozgatni, mindig nagyobb tömegre terjesztette ki befolyását, mint pusztán tagjainak létszáma. Ez világosan értelmezhető azoknak az eszmei kötelékeknek és társadalmi tapasztalatoknak az ismeretében, amelyekre már utaltunk. Ezek ott lappanganak a Fidesz gyökérzetében, főleg 1993 fordulata

után kialakított szemléletében, annak fokozatos elmélyülésében és mind árnyaltabb szimbolikus megjelenítésében. Ez a tapadási felület megnőtt azáltal is, hogy a Fidesz fokozatosan – úgy, ahogy a helyi önkormányzatokban pozíciókat szerzett, majd pedig 2010 választási sikere nyomán – rendkívül gazdag repertoárt kapott a kezébe ahhoz, hogy stallumokkal lássa el híveit. Annyiban is az állampárti modellhez hasonlít, hogy „saját embereit”, a lenti szinttől kezdve fel egészen a csúcsokig, egyrészt pozícióhoz juttatja, másrészt karrieresélyekkel honorálja. Ez olyan vonzerő, amely főleg a fiatalabb és középgeneráció szemében tűnik becsesnek. Persze bizonyos kockázatokkal is jár, mert a külsőleges alkalmazkodás már-már komikus túlbuzgóságának tüneteit is megteremti. Mindazok, akik elsősorban külsőleges alkalmazkodás vagy karrierremények birtokában csatlakoznak a mozgalomhoz és veszik igénybe a felkínált stallumokat, bármilyen terepről legyen is szó – színháztól iskoláig, kórháztól közhivatalig, rendészeti szervektől tudományos intézményekig –, ha nem belső azonosulással, meggyőződéssel teszik ezt, akkor mindig hajlamosak lesznek túlicitálásra, túlbuzgóságra, olykor az ostobaságig elmenő szervilizmusra. Ékes példája volt ennek az a pécsi művészeti vezető, aki megtiltotta

a szimfonikus zenekarnak Kodály *Felszállott a páva* művének az előadását, mert úgy vélte, hogy ezzel megsértheti a Páva Zsolt nevű polgármestert. Nem kevésbé jellemző ez arra az állami iskolaigazgatóra, aki úgy vélte, hogy a nagyböjt idején nem célszerű működtetni olyan hívságos dolgot, mint az iskolarádió. Hogy Illyés alkalmi formuláját vegyem kölcsön, ezek a „magánszorgalmú kutyák”, akik mindig – ha kell, ha nem – megugatják az összes arra járó. Pontosan azért járnak így el, hogy elfedjék azt az úrt, ami a külsőleges magatartásuk és a belső meggyőződésük között tátong. Ez minden állampárti alakzatot fenyeget, ezekre mondják azt, hogy csak az ilyen hívőktől és ilyen követőktől mentse meg Isten az ügyet. Az igazi hívők ebből a szempontból mindig nyitottabbak és olykor bátrabbak is.

A Fidesz a párthoz tartozást nem elsősorban szervezeti rítusokhoz, taggyűlési részvételhez, különböző, a párt belső életében lefolytatott ilyen-olyan látszattevékenységekhez kötötte, hanem elsősorban a belső érzelmi elköteleződést tekintette fontosnak. Ezért hangsúlyozza Orbán újra és újra az összetartozás, az együttmenetelés, a közös törekvések jó érzését, ezek fontosságát. Fidesz-tagnak lenni természetesen racionális elköteleződést is jelent, de jórész – talán mindenekelőtt és mindenekfelett – érzelmi azono-

sulást azzal az üggyel, amit a párt képvisel. Ez a legfőbb kötőanyaga a pártnak, mint szervezeti alakzatnak. Annál is inkább, mivel alkotóelemeiben még felsejlenek az „egy a tábor, egy a zászló” megvalósulásának bizonyos következményei. Nem úgy, ahogy az angol munkáspártban vagy a háború előtti magyar szociáldemokrata pártban, amelyekben az egyes szakszervezetek – tehát önálló arculattal rendelkező autonóm szakmai testületek – egyúttal részét alkották a pártnak is. A Magyar Szociáldemokrata Párt tulajdonképpen a szakszervezetek konföderációja volt, és nem is véletlen, hogy Peyer Károly mint a párt elnöke egyúttal a Szakszervezeti Tanácsot is vezette. Ez a föderatív jelleg némiképp érvényesül a Fideszben is, de nagyon elmosódó határokkal. A Fideszben fel lehet fedezni a volt MDF-esek egy csoportját. Jelentős szerepeket is kapnak e csoport tagjai. Fel lehet fedezni a volt kiskgazdapárt nyomait, bár jóval kevésbé, mert a kiskgazdapárt politikai garnitúrája sohasem volt olyan színvonalú, hogy a Fidesz különösebben ambicionálhatta volna megnyerésüket és integrálásukat. A kereszténydemokrata párt a párt-szövetségen belül megőrizte viszonylagos önállóságát. De – mint láttuk – ez nagyon is másodhegedűs szerepet jelent. Ennek ellensúlyozására a Fidesz és Orbán, igen jó érzékkel, bizonyos igaz-

gatási területeket – mint az egyházpolitika, a határon túli magyarokkal fenntartott kapcsolat bizonyos vonatkozásai és a szociálpolitika, de mindenekelőtt az iskolaügy – gyakorlatilag átengedett a szövetségesnek. Ezzel olyan helyzetet teremtett, amely nyílt viták légkörét hozta létre, és egyúttal a belső demokratizmus képét is sugallta – lásd a Pokorni-Hoffmann-vitát. Hogy ennek az autonómiának mik a határai, azt nagyon nehéz megítélni, mert az a nyomasztó többség, amellyel e szövetségen belül a Fidesz-ág rendelkezik, az nagyon is feltételelessé teszi a kereszténydemokraták szerepét. Leginkább elmosódott a szocialista párttagok képviselőinek köre. De megtaláljuk nyomaiban a háborút követő koalíció jobboldalát képviselő hagyomány folytatóit, köztük a leszármazottakat, az „unokákat” is. Egyszerűen a Fidesz ebből a szempontból rendkívül heterogén alakulat, néppárt jellege pedig a szociológiai tagoltságát és tarkaságát is, szükségképpen, magába rejti. Ez leképeződik a kulturális sokszínűségében is – a Professzorok Batthyány Körétől, az egyetemi világtól kezdve a falusi szervezetekig rendkívül sokfajta szubkultúra, kulturális hagyomány van jelen a pártban. Ezek mindegyikét felülírja azonban az a sajátos Fidesz-ideológia és -identitás, amelyet korábban módunk volt körvonalazni. Mindez érthetővé

teszi, hogy miért oly jelentékeny az érzelmi azonosulás mozzanata, és miért játszottak olyan fontos szerepet a Fidesz életében azok az alkalmak, ahol ezek az odatartozást létrehozó és erősítő együttes élmények tömegesen átélhetők voltak – demonstrációk, népszavazások, tömeggyűlések, tiltakozások, az ellenzéki szerep negatívistikus pátosza és kritikai rohama. Az utóbbi egyrészt rokonszenvet keltett, másrészt pedig aktusai elköteleződést szültek azokban, akik részesei voltak. Az utcán együtt tüntetni, „Gyurcsány takarodj!”-ot kiáltani, és mellette „Viktor, Viktor!”-t harsogni olyan intenzív élményt jelentett, amely elemi érzelmi reakciók szintjén rögzítette az odatartozás, az együtt menetelés gondolatát, az együttes siker reményét, és erősítette azt a vezérkultuszt, amely az effajta mozgalmakban szükségszerűen létrejön. A mondottakkal magyarázható az a talány, hogy miért maradt két év után is oly szilárd a Fidesz-szavazók elkötelezett magja. Hogy a vezérkultusz milyen mértékű lehet, annak ugyancsak sokféle változatát láthattuk a sztálini, paranoid típusútól a kádári, puritán változatig.

A Fidesz tehát nagyon sajátos párt, sajátos terméke a rendszerváltozás óta eltelt bő két évtizednek. Hogy vannak-e a helyi szervezeteiknek visszatérő, rendszeres rítusai, hogy mily mérté-

kig játszanak szerepet, a régi pártállamhoz hasonlóan, a helyi állami és társadalmi szervezetek kontrolljában, a személyek megítélésében, kijelölésében és kiválasztásában, az sok tekintetben tisztázatlan és szabályozatlan. Ezt csak közvetett jelekből lehet megítélni. Számos jel utal arra, hogy e tekintetben a Fidesz helyi szervezetei vagy képviselői szükségképpen magukra öltik a centralizált államapparátus és államigazgatás mögöttes kontrolljának a szerepét. S ezért mindjobban erősödnek tevékenységükben a pártállami mozzanatok. Ez már a parlamentben elkezdődik. Az a körülmény, hogy a parlamentben napirendre tűzött kérdések tetemes része mint a Fidesz pártjavaslata kerül vitára, és nem tudni, nem látható, hogy milyen szerv – a frakció, a Fidesz elnöksége vagy a munkabizottságai – szüli meg őket, netán szakmai testületektől rendelik meg, a dolog lényegén mit sem változtat. Az önkormányzati testületekben ugyanígy mód van a többségi elv korlátlan érvényesítésére, a párt döntések minden további nélkül, közvetlenül az állami döntések rangjára emelkedhetnek. Jól nyomon követhető ez bizonyos személyi döntések esetében, lett légyen szó színházakról, iskolákról, kórházakról vagy bármifajta állami intézményről. Jellemző, hogy a középiskolák államosítása azzal kezdődött, hogy érvényte-

lennek nyilvánították az akárcsak egy fél évvel korábbi igazgatói kinevezéseket, s mindenkit újra pályáztattak, hogy olyan személyi konstelláció jöjjön létre, amely összhangban áll a helyi politikai érdekekkel.

A Fidesz kezdetben a bázisdemokrácia elvei szerint működött, hajdanvolt ifjúkorában a közvetlen demokratikus döntések jegyében végezte munkáját. Fokozatosan közeledett a hagyományos, először a nyugat-európai típusú, parlamenti pártok logikájához, majd ahogy kiépültek kapcsolatai, és ahogy közeledett a hatalom birtoklásához, majd a sikerhez, egyre erősödött a vezérelvű, a pártállami centralizmus modellje. Választási pártból, választóinak táborát növelő szerveződésből egyre inkább a pártállami funkciók megtestesítője és képviselője lett. Ez a folyamat korántsem fejeződött be, de iránya már megítélhető. Ez az irány egy új állampártiság modelljét képviseli. Éspedig nem diktatórikus állami keretek között, hanem a demokratikus formák megőrzésével, de azok birtokbavételével és kisajátításával. Ennek fontos megnyilvánulása a pozíciók betöltése saját hívekkel, ami megteremti az ellenőrző és irányító funkciók személyi feltételeit. Ez jellemezte az állampárti szisztémát is. De elvi különbség az, hogy megmarad annak lehetősége – miután a demokratikus formák (politikai

pluralizmus, szabad választás) fennmaradtak –, hogy demokratikus formák között változás történjék. Minél inkább megszilárdul az új pártállamiság alattvalói szellemisége, minél nagyobb tömegek lesznek egzisztenciálisan érdekeltek a fenntartásában, tehát ahogy gyarapszik a rendszerhű tisztségviselők, állami alkalmazottak és haszonélvezők száma, annál nehezebb lesz ezt a fajta állampártiságot megbontani. Márpedig e nélkül nem lehetséges újrateremteni azt a demokratikus rendszert, amely a politikai aktorok szabad versenyén, a demokratikus eszmék szabad versengésén, az egyéni és közösségi autonómia eszméjén, a civil társadalom súlyának növekedésén és a politikai pártok sajátos parlamentáris szerepének modernizálásán nyugszik.

Az elmondottakból az is következik, hogy a Fidesz arra törekszik, hogy identitásképző párt legyen. Ez jelentős versenyelőnyt jelent mindazokkal a pártokkal szemben, amelyek akár liberális, akár szocialista mezben jelennek meg. Ezek sokkal kevésbé képesek, kevésbé alkalmasak az identitás érzelmekben rejlő tartalékainak a mozgatására, de nem is ambicionálják ezt. Elsősorban racionális mesterségnek vélik a politikát, hiszen az érdekegyeztetés, az érdekképviselet és az érdekkifejezés elsősorban racionális

mérlegelést, racionális diskurzust és társadalmi közéletet igényel. Ahol indulatgerjesztés kerül túlsúlyra, és egy túlemocionalizált politika és közélet alakul ki, ott mindig azok a populista erők jutnak előnyös helyzetbe, amelyek leegyszerűsített sémákkal és zsigeri érzelmekkel, mentalitásokkal operálnak. Az ideális Fidesz-tag az, aki a felkínált identitásmodellt önmaga azonosításához, önismerete támpontjaként használja. Számára ez nemcsak tudás, hanem kíváncsi is, és egyúttal egy különös civil büszkeség-érzettel is jár. A kétely, az alternatíva, a folyamatos szembesülés a valósággal, azzal, hogy mi történik az eleven életben, kevésbé fontos, mint a szakadatlan „hitvallás” – jellemző, hogy a Fidesz ezzel a szóval jelölte meg Alaptörvénye bevezetőjét. Az ideális Fidesz-tag hitvalló, a szónak átfo-gó és teljes értelmében. Hitszerű elemek tapad-nak a történelmi képzetekhez – a Szent Korona-tan, a „szittya örökség”, a „magyar elhivatott-ság” vagy a „magyar lélek mély rétegei” –, és hit-szerű elemek tapadnak a vezérkultuszhoz és a mozgalom történelmi küldetéséhez is.

Nagyon jelentős dolog, ha sikerül felgerjeszteni a hívekben azt a képzetet, hogy mindennapi cselekedeteikkel történelmet csinálnak, hogy történelmi dimenzióban élnek. Egy nem túlsá-gosan ismert angol regény magyar fordításának

címe – *A történelem bizalmasa* – nagyon találóan ragadja ezt meg. Az ilyen nemzedék azt hiszi, hogy számára adatott meg egy nemzedéknyi idő alatt új világot teremteni, és megsemmisítheti a régit. Ezzel a korlátolt és fanatikus, de nagyon őszintén átélhető indulattal valóban a törté-nelem bizalmasának hiszi magát. Azt hiheti, hogy ráeszmélt a történelmet mozgató erőkre, hogy fölfedezte azt a titkot, amit évezredek óta keres az emberiség, amit Platón és Arisztotelész írásai, államelmélete, politikája, etikája óta keres az emberiség. A Fidesz sokakban fel tudta gerjeszteni ezt az elhivatottságérzést, még akkor is, ha legalább ilyen nagy szerepet játszott sikereiben a gyűlölködő indulat, a leleplező, ellenséget ke-réső, bűnbakképző ellenzéki pátosz. Az ellenfél felmutatása – a baloldal, a kommunisták, a libe-rálisok –, akit el kell takarítani az útból, hogy el-érhessünk a kíváncsi hazába. Az ellenfelek, va-gyis a mai ellenzék, válogatás nélküli, illetve igencsak válogatott kiátkozása úgy jelenik meg, mint egy sajátos tisztítótűz vagy áldozat azért, hogy megnyílhassek az út a történelem bizalma-sai előtt ahhoz, hogy megteremtsék a nemzeti boldogulás feltételeit. Tehát az egyén számára egyaránt vállalható a gyűlölködés, az ellenséges-kedés is – gyakran az igazságtétel alakjában –, és a hitvilág új messianisztikus látomása.

Most nem beszélek azokról a Fidesz-tagokról, akik pragmatikusan gondolkodnak, a politikában a sikeres alkalmazkodás közegét és eszközét látják. Végző soron, minden nemzedék szeretne sikeres lenni, reméli, hogy sikeresen éli meg azt az időt, ami számára adatik a sorsból. Teljesen természetes, hogy a politika világa – talán az emberek többsége számára – sosem válik igazán belső személyes üggyé. Vannak elvszerű antipolitikusok, vannak közönyösök, vannak, akik elfordulnak a közügyektől, vannak, akiket sohasem érdekelt, de valamennyiük létfeltételei között ott található a politikai szféra is. És akár értelmiségiek, akár másfajta szakemberek, akár a nagyváros anonim levegőjében élnek, akár falun, mindenképpen számat kell vetniük azzal, hogy ha sikeresen alkalmazkodni akarnak, mégpedig nemcsak önmagukban, hanem családjukkal, gyermekeikkel, az egész nemzedékkel, akkor a politikát úgy kell tekinteniük, mint létfeltételeik egyikét. Tehát hogy a siker a politikában miért oly fontos? Azért, mert a sikeres politikai párt, a sikeres politikai vezető mintegy garantálja az egyén számára a sikeres túlélést, a sikeres alkalmazkodást. Ennek a szónak egy gazdagabb, kreatívabb értelmében a sikerkultusz – tudva, nem tudva, akarva, nem akarva – azért oly fontos a politikai erők számára, mert az egyénnek

rendkívül fontos szolgáltatást nyújt. Egyfajta biztonságot, egyfajta növekvő valószínűséget a sikeres életvitelre. „Hiszen ahhoz a táborhoz tartozom, azokkal vagyok együtt, akik, lám, milyen sikeresek. Hiszen kétharmaddal megnyerték a választást.”

Ezzel magyarázható, hogy a politikai mozgalmak oly szálanymosan rá vannak szorulva a sikerre, és hogy a sikertelenség miként számolja fel azokat a politikai alakzatokat, amelyeknek ebben van részük. Az elmúlt húszegynéhány év világosan szemléltette, hogyan tűntek el pártok, amelyek nagy pártokként indultak, mások pedig hogyan nőttek nagyra, mint a kisgömböc, elnyelve pártmaradványokat a siker jegyében, mint a Fidesz.

A történetnek természetesen ezzel nincs vége, ahogy a történelemnek sincs. Fukuyama tévedett, a történelem nem csak végtelen folyamat, mindaddig, amíg ennek kozmikus feltételei fennállnak, de végtelen a variabilitása, a kiszámíthatatlansága és a nyitottsága is. Jellemző, a közélet ma tele van találgatásokkal arról, hogyan lehet megszakítani a Fidesz-rendszer folytonosságát, hogy mi lesz utána, hogy milyen erők szerveződhetnek ellenében és mellette, hogy miként alakul az európai integráció sorsa, vagy hogy lesz-e atomösszezapás a Közel-Keleten.

Mindezek mélységesen összefüggenek. És hogy mindez hogyan függ össze a globalizációs folyamatokkal, a világfalu létrejöttével, a globális hírszórás előállásával, azzal a ténnyel, hogy a világtörténelem szemtanúi lettünk, a földgolyó bármely zugában élünk is? Hogy még mélyebben átélhessük annak igazát, hogy nincs magyar glóbusz, nincs különálló magyar sors, nincs szemernyi igazságmagja sem a közismert „Extra Hungariam non est vita – Magyarországon kívül nincs élet” mondásnak? A második rész talán igaz lehet: „si est vita, non est ita – ha van élet, nem ilyen”, azaz, ha van is élet, az nem ugyanaz vagy nem pont ugyanolyan; ez igaz lehet, és a Fidesz-jelenség is mulékony, mint ahogy a történelemben minden. Ennek – gondolom – a Fidesz vezérei, tagjai éppúgy tudatában vannak, mint ellenfelei. A dolog mindig azon dől el, hogy a történelem cselekvésre rendelt ágensei mely alternatívát választják.

Nem teljesen váratlan fejlemény az a neonacionalista hullám, amely a Fidesz jelenségben is megmutatkozik. Mintha az európai integráció szorgalmazói hallgatólagosan feltételezték volna, hogy az európai eszme valamiképpen elfedné a nemzeti történelem, a nemzeti államiság, a nemzeti hagyomány és kultúra gyökereit. Nem számoltak azzal a kölcsönös indukciós folya-

mattal, amely éppen a szemünk előtt bontakozik ki. Azzal tudniillik, hogy az európai integráció egyúttal kihívja, serkenti azt a folyamatot, amit más helyen – némileg általánosan fogalmazva – a partikularitások, a részlegességek lázadásának neveztem. Konkrétabb megfogalmazásban ez egy új nemzeti öntudat reneszánszának újjászerveződését tükrözi, amely Európa-szerte érvényesül, de főleg a Kelet-Közép-Európai régióban mutatkozik meg. Meglepő módon még Finnországban is megjelenik, az „igazi finnek” mozgalmának képében. Nem szólva most a Balkánról és a görögök csendes ellenállásáról azzal szemben, amit az európai integráció rájuk akar kényszeríteni. Annál is inkább, mivel a görög valóság, a zorbai életélvező mentalitás másodrendűnek tekinti ezt az amerikai és nyugat-európai teljesítményhajszát. Ez egyébként alighanem többé vagy kevésbé jellemző az egész mediterrán régióra. Úgy látszik, hogy a nemzetállam eszméje, amelyet az internacionális ideológia és a globális, illetőleg regionális európai integrációs folyamatok a múltba látszottak utalni, vagy legalábbis meggyengítettek, a jelek szerint most hirtelen fellobbant. A nemzeti sajtószerűség firtatása, a nemzeti önállóság, a nemzeti kultúra, a „mienk” eszméje szemmel láthatólag mind erőteljesebben tör utat magának. Az „Európa”-

eszme technokratikus hajlamú organizátorai mintha nem vennének erről tudomást.

Két további jelenség is elmélyíti ezt az újnacionalista tendenciát (ezúttal leíró értelemben használva az újnacionalista szót). Az egyik az ugrásszerűen megnőtt migráció. Bizonyos esetekben közömbös a migráció iránya. A holland szélsőjobboldal éppúgy tiltakozik a színes bevándorlás, mint a kelet-európai emigráns munkások munkavállalása ellen. Azok az etnikailag elkülönült gettószerű övezetek, amelyek a hagyományos, nagy európai nációkban – mint Angliában, Németországban, Franciaországban – kialakultak és kialakulnak, korábban nem ismert módon fenyegetik ezeket az államokat. Egyebek közt a Le Pen-izmus Franciaországban, továbbá az ismert és egyéni szélsőséget képviselő norvég tömeggyilkolás is ezt az irányt jelzi. A dolog kiterjedtsége és hevesége persze országról országra változik. De a tendencia világos, és mindegyik mozgatóerejeként fölfedezhetjük azt a tényt, hogy a XXI. század elején a nemzetállami lét eszméje új erőforrásokhoz jutott, és újra tábor-szervező erővé vált. Ez teljességgel ismeretlen például az Egyesült Államokban, ahol merőben más módon bukkannak fel az etnikai-demográfiai és a kulturális sokszínűség kérdései. Ezek a fejlemények erősen kérdésessé teszik az euró-

pai integráció jövőjét – csak a gazdasági szférában nyilvánvalóan nem teremthető meg az új, szolidáris Európa víziója. Sokkal átfogóbb módon – egy komplex életmód, életstílus, kultúra kérdéseként is – célszerű ezt megfogalmazni, nem szólva az integráció kívánatos politikai formáiról, amelyeket jelenleg tökéletes homály fed. A globális folyamatok, amelyek Európa dekadenciájával fenyegetnek, ugyancsak a kezére játszanak ennek az újnacionalizmusnak. Ez valahogy úgy jellemezhető, hogy ha jön az árvíz, akkor minden náció építse meg a maga Noé bárkáját, ki-ki maga védje és óvja saját létét. Hiszen keletről fenyegetően magaslik fel a kínai, indiai és orosz növekedés árnyéka, a másik oldalról pedig a latin-amerikai, az argentin-brazil-chilei háromszög körül szerveződik egy várható integráció. Európa a maga hagyományos, évezredek gyökerekkel rendelkező nemzeteivel, nemzetállamaival az említett régiókkal szemben kétségtelenül hátrányban van. Jellemző, hogy az iszlám világ – egyes kivételektől eltekintve – nem ismer nemzetállamok történetében megtestesülő közös múltat. A közös múlt az iszlám, vagyis egy ideológia képében sejlik fel. Az iszlám az etnikai és történeti különbségeket – mondjuk Irán, Egyiptom, az Arab-félsziget és a Közel-Kelet merőben eltérő történetét – képes egységbe fogni,

jöllehet, nélkülözi az államiságnak a modern értelemben vett formáit. Ebben a tekintetben még előtte áll annak, ami Európában már lezajlott.

Ilyen körülmények között és ebben a kontextusban lesz érthető a Fidesz egyre növekvő euroszkepticismusa is. Újra és újra Európa hanyatlásáról beszélnek. Ezt azonban jelenleg inkább kockázatos ideologikus érvnek lehet tekinteni, mintsem megalapozott és valódi veszedelemnek. Hiszen az európai integráció ma még csupán előformáiban létezik. Hogy beéretten milyen alakban jelenik meg, milyen politikai formákat talál majd, vagy hogy a gazdaság miképpen leli meg a maga sajátos integrációs módjait, mégpedig úgy, hogy egyúttal a világ gazdaságának is szerves, sőt döntő része legyen, ez még nyitott kérdés. Szorongva érezzük a történelem nyitottságának riasztó mélységeit és egyúttal az önbeteljesítő jóslatok kockázatát. Mint ahogy általában a vészhelyzetek vagy az összekapaszkodást, vagy éppenséggel a magányos menekülési stratégiák kidolgozását, a „magunk vagyunk, magunkra maradtunk” ethoszát erősítik. Nem is véletlen, hogy a Fidesz állásfoglalásai és különösen Orbán beszédei világosan tükrözik az euroszkepticismust, amely nem magát az európai eszmét vonja kétségbe, hanem a „brüsszeli bürokráciát” ostromozza. Igyekszik a kérdéseket

a konkrét, főleg jogilag elemezhető viszonyok talaján tartani, és ott lefolytatni a vitákat. Szeretné az Európa-kritikai gondolat élharcosává tenni önmagát. Evégett kísérletet tesz arra, hogy Magyarországot legalábbis kapcsolatba hozza a fejlődő régiókkal, mindenekelőtt a keleti gazdaságokkal. Ámde nem képzelhető el, hogy Magyarország geográfiai és történelmi, politikai „behelyezettsége” ennek következtében változék. Nem hihető, hogy Magyarország szabadon megválaszthatja, hogy a keleti világ szerves részévé óhajt-e válni, avagy inkább az európai integrációban leli meg eljövendő helyét. A Fidesz politikája, és az, hogy mind nagyobb szerepet juttat populista szónokiasságában a nemzeti szuverenitásnak, arra vall, hogy bizonyos átfogó tendenciákat helyesen ismert föl. A magyar belpolitika riasztóan sivár mindennapiságát, az aktualitásokba való belesüppedtségét nagyobb távlatokkal igyekszik áthidalni.

Mindez azt is jelenti, hogy a liberális kapitalizmushoz fűzött reményteli illúziók – amelyek oly bőven tenyésztek a rendszerváltás pillanatában, majd az azt követő években – valójában egyre kevésbé támaszkodhatnak a reális folyamatokban gyökerező tényekre. Sokkal inkább a világfejlődés kritikus, konfliktusokkal terhelt szakaszának a képe és a korrekciók sürgető

szüksége rajzolódik ki. Európa viszonyai részben gerjesztik ezeket, részben maga Európa is ezek áldozata lehet – egy esetleges közel-keleti atomkonfliktus esetén könnyen azzá válhat. A magyar politikai szemléletet túlságosan is a „magyar ugar” képzelete tartja fogva. Bár a tömegkommunikációban és a politikai diskurzusokban is gyakran esik szó külpolitikai fejleményekről, ezek inkább alkalmi hírek alakjában tűnnek fel az átlagállampolgár szemében, és a múltó divatok hevességével és gyorsaságával suhannak tova. Nélkülözik a világos, integráló erejű nemzetközi kontextusokat.

A Fidesz ebben a tekintetben – még akkor is, ha nagyon gyakran csupán feltevésekkel, megérzésekkel vagy vágyálmokkal operál – túllépett ezen a szűkössegen. Szándékai és törekvései szerint látókörét igyekezett és igyekszik kiterjeszteni a nemzetközi folyamatok és fejlemények teljes körére. Természetesen e figyelem középpontjában mindvégig Európa, illetőleg az Európa mellett kínálkozó alternatívák állnak: a kínai kaland, az arab világ iránti érdeklődés és kezdeményező lépések sora. Ide sorolható az a diskurzus is, amely újra és újra az európai közösség és általában Európa válságát és dekadenciáját emlegeti. Nem abban van az érdeme, hogy pontos diagnózist ad, hanem inkább abban,

hogy felvillantja ezeket a kontúrokat, és a magyar belpolitikát igyekszik ebben a tágabb és éppen ezért realisztikusabb keretben szemlélni. Vagyis a maga kül- és belpolitikai lépéseiben igyekszik számot vetni velük. A jelek szerint azonban sokkal inkább ennek belpolitikai hozama foglalkoztatja a Fidesz vezetőit: az a haszon, amely az EU-val való hadakozásból, a „Bécs, Moszkva, Brüsszel-analógia emlegetéséből ered. Ez egyrészt a magyar kivagyiságból, a felsőbb-ségérzetből fakad, másrészt a magyar áldozattá válása, az „ezredévi szenvedés” emlékeiből méríti a maga érzelmi összetevőit. Így egyúttal árnyaljuk is azt a kijelentést, hogy a Fidesz minden ízében magyar jelenség, és kiegészítjük azzal a gondolattal, hogy ez a magyar jelenség egy világtörténelmi kontextusban, egy egységsülő, globalizálódó világban elfoglalt helyzetünkben is ered. Mert a nemzet megőrzése és megvédése, a határokon túllépő etnikai egységként és kulturális közösségként szemlélt magyar nemzet megtartása a várható viharok közepette olyan pátosznak lehet a forrása, amely a magyar történelem messzire nyúló hagyományából táplálkozik – ezért neveztük korábban ezt az újnationalizmust etnonacionalizmusnak. Ezt használja fel a maga pragmatikus, közvetlen politikai céljai érdekében.

A Fidesz újabb fogalmi leleménye, amelyet Orbán kötcsei beszédében fejtegetett, tudniillik a centrális erőter fogalma, kezdetben nélkülözte a konkrét társadalmi, szociológiai meghatározottságát. Inkább elvont politikai kategóriaként tűnt fel, a politikai uralom és kormányzás természetét igyekezett körvonalazni és leírni. Egyúttal megfogalmazta a Fidesz stratégiai célját is, amely a választási sikerben valójában elnyerte önnön igazolását. Nyitva maradt azonban a kérdés, hogy milyen társadalmi erők támasztják alá ezt az erőteret. Magyarán, melyek a társadalmi bázisai, szociológiailag leírható és megragadható alapzatai ennek a politikai erőternek, ennek a politikai felépítménynek, amely oly viharos tempóban épült ki a választási siker után.

8.

Egy és más a tagságról

Itt mód nyílnék a tipikus Fidesz-káder profiljának további vázolására. Ez persze irreális vállalkozás, mivel nem létezik átlagosan jellemző, tipikus Fidesz-káder. De jellemző kvalitások együtt járásának számos mintázata talán felfedezhető; ezek nagyon sokfajta individuális változatban – egyéni sorsokban, ambíciókban, motívumokban, célokban – öltönek testet. Jól körvonalazhatónak látszik a fanatizáltságig meggyőződött, belsőleg elkötelezett, a fiatal és idősebb generációban egyaránt megtelepedő hűséges Fidesz-tag. Ő a jól kidolgozott, szilárd Fidesz-identitás képviselője. Közülük kerül ki a kiszemelt és ezért szerephez juttatott, ennek a szerepnek megfelelni igyekvő, megfelelési kény-

szerrel küszködő, nagy számban előforduló tiszt-ségviselő. Gyakorlatilag felbecsülhetetlen a fő-ként érzelmi színezetű, jelszó-tájékozottsággal jellemezhető karrierorientált hívek köre. Min-den sikeres politikai mozgalom ellenállhatat-lanul vonzza ezt a – gyakran tehetséges, teljesít-ményképes és tetterre kész – típust. Ez egyszerűen elkerülhetetlen a tömeges személycsere hullá-mában. A karrierképzetek által vezérelt csoport elsősorban személyes kötelékekkel ágyazódik be a mozgalomba, főleg a jól áttekinthető vidéki, kisvárosi vagy akár nagyvárosi, de tagolt politi-kai szerveződésekbe és fideszes pártstruktúrák-ba. De megglehetők a hétköznapi karrieristák is, akik jól felismerték, hogy olyan rendszerekben, ahol a hatalom képes szabályozni minden jutal-mazási és büntetési eszközt és karrierlehe-tőséget, kifizetődő lehet aktívan bekapcsolódni a mozgalomba, esetleg némi distinkciót tartva is. Nagyon gyakran feltűnik – és feltehetően szapo-rodni fog – a mimikrivel élő és teljesen külsőleges alkalmazkodáshoz folyamodó polgárok száma. Különösen elkerülhetetlen ez az egyre bővülő ál-lami szolgálat világában: az „alattvalók” birodal-mában. Ez pedig az államosítások révén ugrás-szerűen kibővült. Feltehető, hogy ha növeked-nek a nehézségek és a feszültségek, ha átalakul a társadalmi közhangulat, akkor számuk szapo-

rodni fog. Bonyolult a helyzete a Fidesz által be-szippantott, más pártok maradványaiból szár-mazó tagoknak: volt MDF-eseknek, kiskisgazdák-nak. Egészen különös képlet a volt MSZMP-sek helyzete, bár ilyenek feltehetően kevés számban akadnak, de lent is, fönt is megglehetők. Néhá-nyuknak különös szerep jutott, mert a nevük forgalmazása előnyös propagandisztikus lehe-tőségeket kínál ebben az új összefüggésben, akár Pozsgayról, akár Szűrösről vagy Csintalanról es-sék szó. Kevéssé érthető a kereszténydemokrata elkötelezettségű, belső hitük és meggyőződésük szerint is keresztény és demokrata, a pápai szo-ciális enciklikák szellemét követő szövetségek helyzete és másodlagos szerepvállalása. Mintha a túlnyomóan protestáns Fidesz szövetségese-ként a hazai katolicizmus felé mutatná a pártnak azt az arculatát, amely vonzó lehet ebben az ösz-szefüggésben, és kapcsolatot jelent a Vatikánnal is. Magyarországon hagyományosan, eltekintve sporadikus kezdeményezésektől, sohasem volt jelentős és tömegeket befolyásoló keresztény-demokrata politikai mozgalom. Önálló elemzést érdemelne, hogy ez miért és miképpen alakult így. Holott a magyar egyházaknak rendkívül erő-teljes kapcsolatuk volt a mindenkori államhata-lommal, és tekintélyes ifjúsági szervezeteik nagy társadalmi befolyást élveztek az iskola-

rendszerben, de a KALOT meg a KALÁSZ révén a falusi világban is, a legényegyletek keretében. Az Iparos körben külön érdekesség volt az a kezdeményezés, amely az iparostanoncok, a budapesti cserkészcsapatok és a fiatal munkások körében kezdődött. A keresztény nemzeti hagyomány, a magyar középosztály, beleértve az úri középosztályt is, tulajdonképpen sokkal inkább ebben az irányban volna elkötelezettnek vélhető, mintsem egy antiklerikális hangvétellel jellemezhető, (volt) liberális Fidesz iránt. Nemzeti-konzervatív fordulata után a Fidesz maga is felismerte ezt az ellentmondást, és feladván korai politikai orientációját, egyre közelebb került a tradicionális keresztény-nemzeti eszmekörhöz. Ez a közeledés teljesedett ki a Fidesz-KDMP-párt-szövetségben. A fejlemények alakulásában személyes mozzanatok is szerepet játszottak. Nevezetesen az, hogy a hazai kereszténydemokrácia a rendszerváltás után nem volt képes olyan vezető csoportot kialakítani, amely mind szellemi kapacitását, mind társadalmi ható- és vonzókörét tekintve képes lett volna táborot toborozni. Antiradikalizmusával egy olyan orientációt kínálhatott volna, amely valamiképpen egyensúlyozhatta volna a Fidesz vonzónak tűnő populistá kvázi radikalizmusát. Ám a Fidesz átalakulása elszívta előle a levegőt. E futólag jellem-

zett típusvázlatok és belső tagolódások csakis a Fidesz történetének kontextusában értelmezhetők. A Fideszben lappangó különféle háttérű és eredetű csoportosulásokat inkább a közös múlt köti össze, mintsem aktuális közös törekvések. Mint minden, különböző elemeket magába ötvöző gyűjtőpártban, a Fideszben is megvan a lehetőség a belső tagolódás felerősödésére, frakciók alakulására vagy legalábbis áramlatok kirajzolódására – úgymint radikális, kevésbé radikális, Európa-orientált, extrém nacionalista, szakma iránt érzékeny, tisztán politikailag elkötelezettek és így tovább. A Fidesz és maga Orbán is mintha tudatában lenne ennek a kockázatnak. Ezzel magyarázható, hogy az immár nagyra nőtt tábor közös eszmei pilléreit igyekszik megóvni. Így reméli nehéz időkben és hatalmi helyzetben is együtt tartani a mozgalmat. Az ilyen egybekovácsoló és tömegmozgósító eszmepillérek közé sorolhatjuk a magyar szupremáciát, tradicionálizmust, antitrianont és szuverenitásvédelmet, a keresztény nemzeti hagyományt, a középosztály ethoszát. Mindezek egyúttal önbesorolási és önminősítési identitáskategóriákként is szolgálnak. Feltűnő, hogy ennek a törékeny egységnek a fenntartásában mily nagy szerepet játszanak a negatív élményekre, a gyűlöletkeltésre, a személyes sérelmek ébrentartására és az „anti” elő-

taggal illelhető érzületek gerjesztésére alkalmas szavak – antitrianon, antikommunizmus, antiszemitizmus, antiamerikanizmus.

Mivel a belátható európai történelem nem ígérkezik háborítatlannak, várható, hogy a belső törésvonalak, kollíziók, amelyek a generációs választóvonalakkal is ki fognak egészülni, próbára teszik majd a Fidesz kohézióját. A Fidesz mindig is tömegpártként óhajtott létezni. A kérdés az, hogy képes lesz-e kizárólagosan uralni a terepet, mint jelenleg, vagy pedig osztozni lesz kénytelen a radikális partnerrel, és mindketten osztozni kényszerülnek az európai szabadság-eszmét követő republikánus-patrióta belső erőikkel. Ez utóbbiak szerveződése nagyon lassan, nehézkesen folyik. Mintha nem is kapna elég figyelmet. Mintha azok az erők, amelyeket ma az ellenzék különböző alakzatai képviselnek, legyen szó civil társadalomról, pártokról vagy pártkezdeményekről, túlságosan belevesznének a mai, a holnapi, legfeljebb a legközelebbi választásokig terjedő aktuális tennivalók szorítójába. Márpedig európai és a vele összhangban álló magyar politika jövővíziók, lelkeket mozdító és érzelmeket is gerjesztő eszmények, értékek nélkül nem képzelhető el. S ebben a hazai republikánus patrióta tradíciók éppúgy szerepet játszanak, mint az egyesült Európa jövő-

jéről szőtt víziók. Ezek az első világháborút követő időszakban először Ortégánál, majd egyre inkább és egyre többször nyertek megfogalmazást, és a két háború közti magyar irodalom nagyjainál – Babitstól Kosztolányiig, József Attilától Radnótiig – visszhangoztak. A „magyar ugar”, a magyar provincia helyett európai látókört, európai tájat, európai kultúrát kívántak – beleértve annak minden vonulatát –, a kereszténységtől kezdve a francia felvilágosodás filozófiáján át a modernitásig.

Az imént jellemzett – inkább példaként, semmint végső megoldásként előterjesztett – típusalkotási kísérlet mellett különleges figyelmet érdemel egy további szempont. Nevezetesen a Fidesz rendelkezésére álló, köré szerveződő és részben általa teremtetett szellemi erőforrásnak a vizsgálata, amely ugyan jórészt a háttérben működik, de amely közvetve vagy közvetlenül mindenképpen jelentős, olykor döntő szerepet játszik a Fidesz-politika alakulásában. Egészen nyilvánvaló volt ez a Fidesz első, a kilencvenes évek első felében végrehajtott fordulatának kivitelezésében. Mint utóbb kiderült, az Antall József környezetében élő és dolgozó tanácsadók komoly szerepet játszottak ebben az újraorientálásban, mintegy annak előkészítésében, hogy az a Magyar Demokrata Fórum örökébe lépjen, de annál

tágabb, intenzívebb szerepben. A Fidesz a hazai politikai életben rendkívül céltudatosan szorgalmazta ezeknek a szellemi köröknek a létrejöttét, szervezeti képleteit. Ebben a tekintetben messze felülmúlta a politikai színtér másik oldalán működő politikai erők sok tekintetben önelégült, rövid távú, napi tennivalókba belefeledkezett mentalitását. A Fidesz jelentős és értékes szellemi erőforrásai főleg két irányból származnak.

Az egyik azoknak a nemzeti konzervatív és keresztény nemzeti politikai erőknek a csoportja – mégpedig nagyon jelentős csoportja –, amely Antall József halálával árván maradt, és kereste azt az új politikai képződményt, amelyben ott-honra lelhet. Ide tartozik a nyugati emigrációnak az a csoportja is, amely a háborút követően jórészt a koalíciós pártokban tevékenykedett, majd emigrált, és nyugaton szakmai karriert futtatt be. Lángfalusi, Szapáry tartoznak ehhez a típushoz. De a hazai viszonyok között is megőrződött az a réteg, amely – Antallhoz hasonlóan – képes volt kibekkelni a kádárizmus évtizedeit, megőrizte szellemi integritását, eredendő és messzire nyúló családi tradíciókból táplálkozó politikai és világnézeti elkötelezettségét, és kereste azokat a formákat, amelyben hasznára lehet a konzervatív politikai erőknek. Ide sorolhatók a népi mozgalom utótörténetéhez kapcsol-

lódó, mindenekelőtt Csoóri, Kodolányi és mások nevével jellemezhető személyek és áramlatok. Különösképpen fontosnak ítéltető, hogy az imént említett, tulajdonképpen középkorú és idősebb generáció mellett a Fidesz másik alapvető „káderiskolája” a nyolcvanas évek második felének szakkollégiumi világa volt. A Fidesz vezérkarában, de főleg a gazdasági apparátusban és az igazgatásban számos olyan, immáron érett, középkor felé közeledő és a Fidesznek elkötelezett szakember dolgozott, akik a Rajk kollégiumban, a Bibó kollégiumban s általában a szakkollégiumi mozgalomban még diákként hozták létre azt a kapcsolati hálót, amely utóbb számos átalakuláson ment keresztül, és a mai Fidesz meghatározóan fontos káderállományát alkotja. Németh Zsolttól kezdve Urbánon át Kósáig számos, immár középkorú Fideszes politikus és szakember tartozik ebbe a táborba. Alig túlbecsülhető érdeme a Fidesznek, hogy képes volt megteremteni azokat a műhelyeket, vagy serkenteni azok létrejöttét, amelyek elvégezték azt a tulajdonképpen láthatatlan szellemi munkát, amely aztán ezernyi szálon szívódott át a Fidesz-politika különböző területeire, és szolgáltatatta a legfontosabb posztokra – beleértve a köztársasági elnöki posztot is – a Fidesz számára fontos, elfogadható tisztségviselőket. Ilyen volt a Nemzeti Kör,

a Professzorok Batthyányi Köre, a Művészeti Akadémia, a legfontosabb Polgári Körök és alapítványok. A Polgári Kör megrendezi évről évre Orbán Viktor évelemző, éváttekintő beszámolóját, mind ellenzéki, mind hatalmi pozícióban. Ezeknek a beszámolóknak a közönsége alkotja azt a családias, meghitt s az imént említett társulásokban dolgozó, aktív Fidesz-tagságot, akik a pártnak mintegy belső szellemi gerincét jelentik, és megtestesítik belső kapcsolatainak legfontosabb hálózatát. Az imént említett szervezeti műhelyek közé sorolhatjuk az egyes folyóiratok szerkesztősegeit is, mint a *Magyar Szemle*, az új *Valóság*, a *Hitel* és néhány más igényes folyóirat szerkesztőségét. A körükük tömörülő szerzői kör, főképpen az itt publikáló írók – amint az közismert – differenciálódtak, s megteremtették a maguk önálló írószervezeteit és akadémiai kereteit. Az írószervezetek jórészt hasonló világnézeti és politikai orientáció alapján jöttek létre, semmint a stiláris irányzatok, irodalmi ízlés vagy irodalmi műfajok szerint. Hogy milyen erős volt a Fidesz vonzereje a hozzá csatlakozó hívekre, az nyilvánvalóvá vált az első Fidesz-kormány veresége után, az ellenzéki időszakban. Ma is úgy vélhető, hogy a Fidesz egyik legfontosabb hatalmi tényezője a legutóbbi választási ak-

tusban kifejeződő – bár felettebb mulékony – tömegtájékoztató.

Mellesleg érdemes szót ejteni egy teljességgel külsőleges és tulajdonképpen tisztán formális mozzanatról, amelynek inkább szimbolikus jelentősége van, mintsem érdemi. A Fidesz, említettük már, egy lázadó ifjú imágójával lépett a magyar politikai életbe. Maga a megalakulás is, az akkori KISZ oppozíciója, tilalma ellenére, féllegalitásban zajlott le, sajátos kihívást jelentett. Ez a kissé fésületlen, farmernadrágos, nyitott inges, szakállas megjelenés persze a kor ifjúsági szubkultúrájának a jellemzője is volt. De ez párosult egy sajátos közéleti, politikai humorral, játékosággal. Például azzal, hogy az első szabadon választott parlament ülésén narancssal lepték meg az új képviselőket. A választási plakátjaik bővelkedtek humorban, humoros képekben. Egyebek közt a csókolódzó Brezsnyev és Honecker képe mellé tették egy csinos ifjú pár fotóját, és odaírták: „Tessék választani”. A játékoság megmutatkozott a beszédstílusban, megnyilatkozásokban, ez tette oly vonzóvá a „fiúk pártját”; a látszat persze csalóka is volt. A kilencvenes évek elejére „a nagymamák kedvencei” lettek, és 40% fölött volt a népszerűségi indexük. S ez hiú ábrándokat keltett. Az 1994-es választás eredménye hideg zuhanyként érte a meglehe-

tősen felduzzasztott mellényű ifjakat. A többi párttól eltérően a Fideszt – Fodorék kiválása után – nem hasogatták belső feszültségek, mint az összes többi – leglátványosabban az MDF-et, a kisgazdákat és a kereszténydemokratákat. Tulajdonképpen Orbánnak kétszer akadt versenytársa, egyszer – inkább véletlenszerűen – a debreceni kongresszuson Fodor, majd utóbb az időközben eltűnt Waxler Tamás személyében.

A kilencvenes évek derekától Orbán primus inter pares – első az egyenlők között – helyzete, majd utóbb módszeresen kidolgozott vezéri szerepe vitathatatlan lett, és ez megint csak a Fidesz stabilizáló tényezőjévé vált. Annak arányában, ahogyan ez a nagykorúsodási és politikai pozícióváltás lezajlott, a Fidesz külső megjelenése is változott. A hajdani '68-as diákok képét idéző ifjakból jól fésült, remek öltönyökbe öltözött, nyakkendő, elegáns urak lettek. Szinte egyenruhákba öltöztek, úgy, ahogy azt a főnököktől látták. Ez az új megjelenési módi a csúcsoktól végigszaladt a vidéki tisztségviselőig, a megyei és városi káderekig, és ma már csak a szabadidő viszonyai között lehet lazább öltözkömben látni a Fidesz vezető politikusait. Ismétlem, ez tisztán külsőség, de valamit mégis visszatükröz abból a folyamatból, amely a narancssal indult, és elju-

tott a hatalom immár játékos szimbólumokra nem szoruló, közvetlen megragadásáig.

Mindenképpen tekintetbe kell vennünk két további, meghatározóan fontos körülményt, ha meg akarjuk érteni a Fidesz-történet lényegi mozzanatait – a sikert, amely valóban lenyűgöző, mert Európa újabb történetében nemigen akad hozzá fogható. Alig tucatnyi fiatalember egy kollégiumi szobában egymásra talál, és vállalkozik arra, hogy életét a politikai tevékenységnek szenteli. Nem rejti veti véka alá azt sem, hogy a hatalom legfontosabb pozícióira tör. Orbán sohasem tagadta, hogy ő valójában mindig is egyetlen mesterségre készült: Magyarországot miniszterelnöke kívánt lenni. Mindent ennek rendelt alá. Két évtized múltán ez a kis – akár egy maffiaalakzatnak is nevezhető – csoport egy ország feletti hatalom birtokosa lett, és ennek eszközeként két évtized alatt létrehozta azt a politikai erőt, amely születésekor vette fel a Fidesz, azaz hűség nevet (fides: latinul hűség). Idővel azután hozzátette a polgári jelzőt, és kinőtte a 35 éves korhatárt. 2011-ben a szavazatok 52,7%-val megszerezte a parlamenti helyek kétharmadát, így létrehozta azt a sajátos rendszert, amelyet elemzünk.

Nem tagadhatjuk az alapítók, majd a csatlakozók és a történelmi úton végigmasírozók érde-

meit. Ezt az utat összehasonlíthatjuk a némely tekintetben hasonló indulású népi kollégista nemzedékkel, amely ugyancsak számos minisztert, politikai vezetőt, katonai parancsnokot és vezető közhivatalnokot adott az országnak, de sohasem vált önálló tényezőként a hatalom birtokosává, mindig csak más politikai erők komponense maradt. A Fidesz fiatal alapítói effajta filtráció nélkül, a politika önálló ágenseként, önálló alakzatként végezhatték a maguk politikai tevékenységét.

Ahhoz, hogy a Fidesz mindezt véghezvihette, két további tény elengedhetetlen volt. Kellett hozzá a mozgalom vezetőinek előrelátása, és hogy egyre bővüljenek kapcsolati hálói. A Fidesz ma az a politikai erő, amelynek a legközvetlenebb kapcsolatai vannak a gazdasági elit képviselőivel és szervezeteivel. Ez nemcsak a Simicska-birodalmat jelenti, vagy a Széles Gáborral kötött szövetségét, hanem azt a sajátos együttműködést, amely Csányi Sándorhoz, Demján Sándorhoz, valamint a CBA üzletlánc tulajdonosaihoz és számos más ipari és kereskedelmi – mégpedig a nemzeti tőkét képviselő – gazdasági hatalmasághoz vagy a banki szférához köti a Fideszt. Nem is véletlen, hogy a Fidesz mindmáig, hatalma csúcsára érkezvén, nem akar hallani arról, hogy a kampány- és a pártfinanszírozás átlátha-

tóvá váljék. A kínálkozó rejtett csatornákat, amelyek persze valamennyi párt rendelkezésére álltak, a Fidesznél jobban, a jelek szerint, egyetlen versenytárs sem tudta kihasználni. Az, hogy a jelenlegi nemzetközi gazdasági helyzet megroppantotta a magyar gazdaságot, és olyan kritikus helyzetbe sodorta, mint amilyenben van, nehézséget okoz ennek a gazdasági háttérnek is. Ez azonban mit sem változtat a dolog lényegén. Mert ma már ez a gazdasági háttér biztos élvezheti a hatalom kegyét – támogatását, rokonszenvét és kézzel fogható megbízásait, pályázati sikereit és minden egyéb előnyt, amivel ez a kapcsolat kölcsönösen jár.

A másik, amiben az ellenfelek, a politikai versenytársak vagy rövidlátók, vagy elbizakodottak, vagy egyszerűen tátott szájú málék voltak, a tömegbefolyásolás apparátusának, a kommunikációs hálózatnak a kérdése. Kétségtelenül igazak voltak a kilencvenes évek elején a baloldali és a liberális sajtó- és médiavilág túlsúlyát panaszoló megállapítások. És bár az elmúlt öt ciklusból háromban szocialista-szabaddemokrata kormány volt hatalmon – lehet, hogy a kormányzás terhei miatt, lehet, hogy túlzott önteltségükből eredően –, semmit sem tettek azért, hogy megőriznék ezt a túlsúlyt. Ez illúzió is lett volna. De ehhez meg kellett volna őrizniük a védhető

pozíciójukat, egyúttal elősegítvén a realisztikus és méltányos arányok létrejöttét. A Fidesz a médiavilágot hosszú időn át szabad vadászterületnek tekintette. Megszerezte a párt-, majd a kormányközeli napilapokat (*Magyar Nemzet*, *Magyar Hírlap*), megszilárdította a *Heti Válasz* helyzetét. Támogatta a szelleméhez közel álló folyóiratok szerkesztősegeit. Kialakult a „Fidesz-TV” – a Hír TV és az Echo TV – tartós nézőközönsége. Egyre több helyi rádió- és tévéadó kezdett működni a túlnyomóan Fidesz vezette önkormányzatok gondozásában. A közszolgálati tévé és rádió, az MTI hírszolgáltatásának meghódítása is sikeresen zajlott. Működésük gyakran a pártállami viszonyokat idézi. Hasonló tendenciát képviselnek a vidéki orgánumok is. A *Metro-pol* nevű ingyenes nagyvárosi újság leleményes változata, az egy Fidesz-közei nagyvállalkozó által istápolta *Helyi Téma*; ez a különös vegyes felvágott, amely a bulvárosított Fidesz-politika, a helyi bennfentesség és az ügyes üzletiesség sajátos ötvözete. A független republikánus sajtó pozíciói viszont mind ingatagabbak lettek, és egyre több nehézséggel küszködnek. Olykor egyenesen a létük a tét. Rajtuk függ a Média-tanács figyelmes tekintete. Ma már nemhogy a Fidesz befolyásán kívül álló sajtó túlsúlyáról nem lehet beszélni, hanem – ha így folytatódna

a dolgok – rövidesen a Fidesz uralta médiavilág csaknem kizárólagos monopolhelyzetéről szólhatunk, mind anyagi alapjait, mind mozgási lehetőségeit tekintve. Az utóbbi időben viszont ez módosult. Az első időszakban az internet térhódításától a Fidesz is zavarba jött. A nemzetközi hírszórás kiépülése, az internet, a blogolás következtében nyilvánvaló, hogy itt a kínai vagy az észak-koreai modell logikáját – tehát az állami tilalmat és szabályozást – a Fidesz Európában nem veheti igénybe. De mihamar felismervén ennek a területnek a fontosságát, bekapcsolódott az internet világába is. Ma már számos fórumot épített ki ott is, ahol nehezebb, sőt lehetetlen monopol szerepet kialakítani. Ám ezzel energikus, erőteljes, sőt nagy anyagi eszközökkel támogatott jelenlétet mindenképpen garantálni tud, és a közvéleményt jelentős mértékben képes befolyásolni. Ez utóbbi tényezők – az említett szellemi kapacitás, az anyagi, gazdasági háttér és a médiavilágban birtokolt hatalmi helyzet – a Fidesz politikai stabilizálásának bástyái. Ennek ismeretében nem egyszerűen nagyotmondásnak kell tekintenünk Orbánnak azt a kijelentését, hogy ciklusok során, akár tíz cikluson át is megőrizheti hatalmi pozícióit, hanem inkább elszólásnak, és a szándékok akaratlan ki nyilvánításának.

9.

A Korszak és versenytársak

Európában nem ritka a három-négy hatalmi ciklus, talán Németországban a leggyakoribb, olykor Angliában is előfordul a skandináv országokban pedig meglehetősen természetes. Kelet-Európában és más új demokráciákban erre még nem volt elég idő sem. A szocialistákat illúziókba ringatta a 2002-es és 2006-os siker, úgy hitték, hogy elegendő úgy-ahogy elkormányozgatni az országot, anélkül, hogy a radikális, mély katarzissal járó belső átalakulásokat elvégeznék. Vagyis anélkül, hogy az új viszonyokhoz igazítanák egész létüket, stílusukat, nyelvüket, jövőképeket. Szabad terepet adtak a Fidesznek a versenypályán, és most igyekezniük kell, hogy a messze előbbre jutott versenytárs nyomába eredjenek.

Ezt a feladatot – annak a rendszernek a természete miatt, amelyet a Fidesz hatalmi elbizakodottsága és gőgje is jellemez – nem lesz könnyű megoldani. Mert valóban erős bázisokra támaszkodik, és olyan átfogó rendszer jellegét öltötte, amelyet nem lehet egy-egy pontján részlegesen kikezdeni, hanem ugyancsak „egészleges rendszer”-alternatívával lehet meghaladni. De csak akkor, ha létrejön és megszerveződik az a politikai erő, amelynek egyrészt van szellemi ereje és tehetsége ahhoz, hogy ilyen rendszer-alternatívát előállítson, másrészt olyan társadalmi toborzó ereje, amely létre tudja hozni azokat az erőket, amelyek képesek demokratikus eszközökkel megvalósítani ezt a látomást. Ellenkező esetben hosszú életű lesz a Fidesz-rendszer. Hacsak nem az a változat kerül napirendre, amit emlegettünk, hogy tudniillik a tartós hatalmi helyzetben a belső széttartó erők konfliktustelivé teszik a hatalmi központot, és ennek meglesznek a maga következményei. Ezt azonban most senki nem tudja megítélni. Ebben a pillanatban a Fidesz elmondhatja, hogy elérte, amit akart, de szemmel láthatólag azt, hogy tulajdonképpen mit is akart az országgal, miután a legfőbb célját – a hatalom birtoklását – elérte, mintha nem tudná. Mintha most tanulná. Legalábbis a szimbolikus aktusok tömegén kívül; mert persze az, hogy nemzeti

hitvallás születik, és a szeptember 1-jét elnevezik első nemzeti tanévkezdésnek, és biza-
kodnak a huszadikban is, meg hasonló varázsszerekben, önmagában kevés.

Ha egy pillantást vetünk a mai parlamenti Fidesz-frakció képeré – akár a tévé képernyőjén jelenik meg, akár máshol –, feltűnik, hogy milyen kevés közöttük a nő. Általában is tanulságos végigkövetni a Fidesz-frakciók összetételét, kezdve az 1990-ben választott első országgyűléstől egészen máig. A kibontakozó kép szolgálhat némi tanulsággal. A generációs alakzatként megszületett fiatal Fidesz, a kezdetek ifjú társasága, olyan volt, mint minden korabeli ifjúsági szubkultúrában született csoport – fiúk és lányok kiegyensúlyozott együttese. Harmonikus módon együttműködtek, a lányoknak olykor önálló szerepet adtak, máskor a fiúkhoz tartozás kötelékei révén kerültek a csapatba. A Fidesz 1993-as nemzeti konzervatív fordulatáig ez többé-kevésbé így is volt. Legalábbis ezt a benyomást keltette a mozgalom. A kiszakadó „fodoristák” csoportjában is jelentős számban akadtak aktív politikai szerepet játszó lányok. A későbbiek során sem nyert ugyan antifeminista jelleget a Fidesz törzse, de valamiképpen defeminizálódott (hogy ilyen mesterkélt szót használjak), és egyre inkább egy

különös, férfias (maszkulin) – hogy ne mondjam: macsó – jeleget kezdett ölteni. Ez önmagában jelentéktelen tény, de valójában az erő, a hatalom bűvölete és a hatalomhoz kapcsolódó erőszak képzete – a harc mitológiája – jellegzetesen a maszkulin csoportok, az „utcasarki társadalmak”, a gengsek világát idézi. Félreértés ne essék, ezek a szavak itt most pusztán hasonlatként és bizonyos mélyebben húzódó társasléletani folyamatok megjelenítőiként szerepelnek, és semmiképpen sem óhajtanak megbélyegző tartalmat magukra ölteni. Kétségtelennek látszik azonban, hogy amiképpen a Fidesz egyre inkább a hatalom bűvkörében mozgó és annak megszerzése körül töprengő, annak megszerzésére készülő politikai mozgalommá alakult, annak arányában erősödött fel maszkulin jellege.

Meglehet, ez kapcsolatba hozható a növekvő autoriter jelleggel is. Az autoriter szó eredetileg az autoritásból, a tekintélyből ered. Most nem tehetünk kirándulást a családi autoritások jelenségvilágába. Mégsem szabadulhatunk attól a benyomástól, hogy ez a jobbára vidékről, erős családi kötelékekből és hagyományos családi tekintélyviszonyokból származó fiatal politikusi réteg – akár tudattalanul is – szocializálódásának bizonyos mintáit emelte át a politikai viszonylatokba. Meglehet, ez túlságosan könnyűkező

általánosítás. Arra azonban mindenképpen érdemes, hogy elgondolkodjunk fölötte. Anélkül azonban, hogy ennek a stílusjegynek nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk. A vezető kiválasztódása, a vezérképzés a fiatal csoportok jellegzetes fejleménye, és e körül rendszerint heves versengés zajlik; ez közkeletű a szocializációs vizsgálódásokban. A Fidesz korai története is bővelkedik effajta epizódokban. Ha tekintetbe vesszük a főszereplők karakterét a Fidesz születésének korszakában, akkor talán mégis említésre érdemes összefüggésekre bukkanhatunk. Az már kockázatos feltevésekre adna módot, ha azt is tekintetbe vennénk, hogy az etológiai és összehasonlító lélektani vizsgálatok tanúsága szerint csak a hímek közösségében zajlanak tusakodások a „vezérhím” szerepéért – és ezek olykor súlyos összecsapásokhoz vezetnek. A nőstények csoportjai ritkábban mutatnak effajta nyílt rivalizációs késztetéseket. Balgaság lenne minden további nélkül az effajta tényekhez folyamodni, valahányszor azt kezdjük vizsgálgatni, hogy, mondjuk, a skandináv országok kormányaiban, parlamentjeiben, ahol a nők aránya olykor eléri az 50%-ot is, vajon miért kevésbé kiélezettek a rivalizációs és konfliktuózus folyamatok. Ennek következtében több a gesztuspolitikai megnyilvánulás, több az emocionális

mozzanat a személyes érintkezésben és magában a politikai kapcsolatokban, a kommunikációban, a kooperatív aktusokban. A fideszeseknek ez a kiélezetten maszkulin jellege – amely olykor a nyelvi megnyilvánulások durvaságában is tetten érhető – méltó a figyelmünkre. Már csak azért is, mivel Pelczné Gáll Ildikó hirtelen feltűnése, majd rövid életű közszereplése arra vall, hogy maga a Fidesz is ráéismélt erre az egyoldalúságra, és korrigálni igyekezett azt. Olyan mozzanat ez, amelyet ritkán szoktak elemezni, illetve csak redukálva esik róla szó.

Talán az sem mellőzhető körülmény ebben az összefüggésben, hogy a fideszes vezetők tekintélyes részének eszményképe a sokgyerekes család, amely az anya szerepét természetes módon a családi funkciókhoz, a gyerekek neveléséhez kapcsolja. Még inkább nyomatékosítja a család-fői tekintélyelvűséget, illetőleg az ebből eredő szerepet, ha az összetett szó második tagjára, a „fő” szóra tesszük a hangsúlyt. Ha kicsit belelapozunk azokba a művekbe, amelyek Orbán Viktor gyermekkorát vázolják – legyen szó Debreczeni József vagy mások, egyebek között Kende Péter írásairól –, akkor kitűnik, hogy nagyon keményen fogott, szigorú és punitív légkörben nevelődött, amely a fizikai fenytéstől sem volt mentes. Nagyon radikális, kemény követel-

ményeket támasztott a rend, a magatartás területén. De ez már egy tágabb téma felé nyit új perspektívákat, nevezetesen afelé, hogy vajon egy politikai szituáció szereplőinek karaktere miképpen játszik bele a történelem kínálta lehetőségek – ama bizonyos, Bibó által emlegetett alternatívák – közti választás kimenetelébe, egyáltalán belejátszik-e, és ha igen, miképpen. Aligha vitatható, hogy amint megszilárdult az a szerep, amelyet a fordulat után Orbán Viktor kivívott a maga számára, az összhangban állt személyes karakterének meghatározó vonásaival. Egyebek közt olyan tulajdonságaival, amelyek, meglehet, lappangó alakban korábban is léteztek, s amint kibontakozott a mozgalom szükséglete a vezérszerep iránt, a fejleményeknek olyan különös egybejátszása zajlott le, amelyek előállították azt az Orbán Viktort, akit ma ismer a honi és az európai közvélemény. És aki immár kétségtelenül kulcsszerepet játszik annak a rendszernek a létrejöttében, amely napjainkra világosan körvonalazódott. Elérkezett a „fülkeforradalom” ama fázisához, amikor már rendszer-konzolidációról beszélnek a folyamat irányítói.

A Fidesz evolúciója és egész története nem érthető meg, ha nem illesztjük bele a rendszer-váltás pillanatával kezdődő történeti korszak fejleményeibe, abba a politikai erőterbe, amelynek

a Fidesz csupán egyik aktora volt, és amelyet számos más szereplővel, párttal, politikai erőcsoporttal együtt alakított. A Fidesz teljesítménye szorosan összefügg ezeknek a politikai erőcsoportoknak bő két évtizedes történetével, belső vitáival. A Fidesznek nincs elkülönült története. Társasjáték zajlik, többszereplős játszmák folynak. A kölcsönös erőviszonyok mindenkori dinamikája állítja elő azt a helyzetet, amely a Fidesz-történet felvázolását is lehetővé teszi. Előre kívánom bocsátani: az elmúlt két évtized fejleményei valójában sok tekintetben kezére játszottak a Fidesznek. Űgyesen, olykor mesteri módon ki tudta használni azokat a lehetőségeket, amelyeket a politikai mező többi ágense alakított, és tett olyanná, amilyenként átéltük. Ez a kölcsönhatás végig nyomon követhető a Fidesz történetében. Ennek csak külső jele az a fejlemény, amely részben ok, részben következmény, s amelyet nyomatékosan hangsúlyozni kell: az európai politikai porondon elfoglalt helye sajátosan tükrözte és tükrözi azt, ami a Fidesz belső fejlődéseként írható le. Az, hogy a liberális internacionálé hajdani tagja az európai néppártok családjának tagja lett, világosan tükrözte az alapvető fordulatot. Ez megmutatkozik abban is, ahogyan a Fidesz az Európai Unióban megjelent, és ahogyan az unió testületeiben játszott szere-

pét alakította – a beilleszkedő, együttműködő szereptől a szemben álló rebellis, szuverenitást védő szerepalakításig. Ez önmagában is tanulságos. Egyebek közt azért is, mivel világosan jelzi a Fidesz fordulatát a politikailag egységes és integrált Európa eszméjétől a nemzetek Európájának gondolatáig. Ezt különösen érzékletesen láthattuk a 2011 végi és 2012 eleji brüsszeli csatározásokban, a nyilatkozatháborúkban, a nemzetközi sajtó megnyilatkozásaiban és azok fogadtatásában.

A rendszerváltás pillanatában a politikai élet centrumában az MDF és az SZDSZ konfrontációja és feszültsége állt. Ez – mutatis mutandis – új viszonyok között reprodukált valamit a hajdan volt népi-urbánus ellentétekből. Emellett kezdetekben a korábbi tradicionális pártok reorganizálódása – nevezetesen a kisgazdáké, a szociáldemokratáké, kereszténydemokratáké, valamint a polgári demokratáké, illetőleg a másik póluson a szocialista párté – alakította az indulási pozíciókat. Ebben a helyzetben a Fidesz elhelyezkedése nem volt kétséges. Világos volt, hogy a liberális és európai orientációjú erők oldalán áll, bár nyomatékosan és folytonosan hangoztatta, hogy önmagát fölötte tudja a hagyományos népi-urbánus ellentéteknek. Ezt szemléltette ne-

vezetes formulája az „elvált szülők” gyermekének szerepéről. S hogy vajon inkább vonzódott-e az apához vagy az anyához, azt ki-ki döntse el. Ám nem volt kétséges, hogy meg kívánja haladni ezt a fajta szembenállást, csak az nem volt világos, hogy minek a jegyében, és milyen programszerű indítékokkal és elgondolásokkal.

A szocialista párt olybá tűnt, hogy karanténba zárták, és a múlt rendszer öröksége által súlyosan megterhelt alakzatként hosszú ideig a politikai élet periferiáján marad. Az eseményeket ismerjük. A jobbközép pártekezdmények részben hibás felismerések, részben szerencsétlen személyi tényezők miatt – leszámítva a kisgazdákat – csökevényesek maradtak. A szocialista párt ereje és tömegbefolyása addig tartott és abból táplálkozott, amíg és ameddig a széles választói tömegek a rendszerváltást követő illúziórombolás és csalódás után azt hihették, hogy a késő kádári viszonylagos létbiztonság, a szerény fogyasztói perspektíva megóvható vagy újjáteremthető. Ennek a biztosítékát éppenséggel a szocialisták jelenthették. Ennek a hiedelemnek még csaknem egy évtizedig volt valóságértéke. 2000 elejére, derekára ez a remény kiveszett a magyar társadalomból – a 2006-os események mögöttes jelentése, majd a 2010-es választási vereség ezt a tényt rögzítette. A hagyományörző

és a katarzist, a mélyen szántó átalakulást megkerülő, a korai sikerrel önmagát is áltató szocialista párt elveszítette azt a szerepét, hogy garanciája legyen a létbiztonságot és a kiszámíthatóságot jelentő állapotnak, amely ma társadalmunk legsúlyosabb hiánybetegsége.

Ez az alapbaj, valamint a demokratikus mechanizmusok, a jogállamiság, a politikai intézményrendszer bajai, gyengeségei kiélezték a társadalmi egyenlőtlenségeket és dezintegrációs folyamatokat. Az új szegénység, a munkanélküliség, a létbizonytalanság és velük szemben egy viszonylag szűk réteg prosperálása, az újjgazdag réteg, a 100 leggazdagabb hazánkfia operabáli világának a megjelenése, hivalkodó luxusfogyasztása joggal élezte ki az idevágó kérdéseket. Talajt teremt egyrészt a tradicionális baloldali, régi szakszervezeti jelszavaknak, törekvéseknek, másrészt a jobboldali radikalizmus térhódításának. De illúziók fűződnek a neoliberais piacgazdasági mechanizmusok remélt jótékony hatásaihoz is. Mindez különös élmény- és tapasztalatömegként halmozódott fel a társadalomban. A Fidesznek módot adott arra, hogy tartós ellenzéki pozícióval, amelyet csak átmenetileg szakított meg az első négyéves kormányzás (1998–2002), egy olyan negativisztikus és punitív politikai stílust alakítson ki, amely köz-

vetve értelmezni kívánta ezeket az új tapasztalatokat. Azt a benyomást keltette, hogy képes a szocialista párt helyére lépni, és képes kielégíteni a jogos szociális, gazdasági, biztonsági igényeket. Olyan újfajta populistá politikát hirdetett, amelyet fájóan hiányoltak a tömegek, s amelyek elmaradását rendre büntettek az egymást követő választásokon. A remény a Medgyessy-Gyurcsány-kormányok idején hunyt ki.

Az MDF és az SZDSZ gyakorlatilag önmagát morzsolta fel. Az MDF-nek volt nehezebb dolga, mert rá hárult a rendszerváltás legsúlyosabb időszakának minden terhe. Ebbe csak elhasználnódni lehetett. Antallnak igaza volt, amikor „kamikaze kormány”-nak nevezte a magát. Hogy így alakult, abban persze véletlen tényezők is szerepet játszottak. A belső skízis, a lehetetlen vállalkozás, hogy a népi tradíciót a magyar XIX. századi szabadelvűség hagyományával olyan sajátos módon kapcsolják össze, amely a modern európai politika realitásának is teret enged, és képes elhelyezni magát ebben az újszerű keretben.

Az SZDSZ mindig is örököse volt a nagyvárosi, urbánus gyökerekkel rendelkező polgári radikális hagyománynak, amely erősen Budapesthez kötődött. Bár volt egy nagy korszaka, az 1994-es koalíciókötés olyan próba elé állította, amelynek

- másodlagos szerepénél fogva - nem tudott megfelelni. Nem tudott olyan politikát érvényesíteni, amellyel megőrizhette volna a rendszerváltás hajnalán, a „négyigenes” népszavazáskor élvezett autoritását és befolyását. Ez persze sok tekintetben nem mély társadalmi gyökereken, hanem a rendszerváltás mulékony közhangulati erőin nyugodott. Az SZDSZ-ben ez illúziót keltett - némileg más képet alkotott önmagáról, mint amilyen valóságos befolyása és ereje volt, főként ami a hagyományos vidéki, paraszti, kisvárosi magyar társadalmat illeti.

A kisgazdapárt és a kereszténydemokrata párt magában hordta azt a lehetőséget - elvben múltjánál, tradíciójánál fogva -, hogy egy valódi nemzeti, konzervatív, jobbközép párttá válják. Ha Antall esetleg nem az MDF, hanem a kisgazdapárt tájaira téved - persze megvolt annak az oka, hogy oda került -, és annak élére áll, lehet, hogy sok minden másképpen történik. A torgyánizmus és mindaz, ami vele kapcsolatban és a környékén történt, a kisgazdapártot egyre inkább a politika peremére sodorta, és a nevetességességig menő, komolytalan szerepre ítélte, míg nem bekebelezte a gyűjtőpárt („fölfalta a kis gömböc”).

A kereszténydemokrata pártnak - a rövid életű Barankovics-párttól eltekintve - nem volt

igazán sem hagyománya, sem vezető garnitúrája, úgyhogy különösebb ellenállás nélkül sorolt be az „egy a tábor, egy a zászló” jelszavát lobogtató Fidesz táborába. Mert a Fidesz nagy felismerése, hogy egyedül maradt posszibilis politikai erőként a jobboldalon, s így lehetővé vált, hogy a jobboldal számára valamennyi kedves eszmét, gondolatot, áramlatot, szimbolikus jelképvilágot, történeti tradíciót maga alá gyűjtsön. Lehetőnek vélte, hogy az egyre inkább kiürülő és üresen maradó jobboldali térfélen, önmagát felduzzasztva, az imént emlegetett pártok roncsait átmentve és átemelve, létrehozzon egy nagy nemzeti radikális néppártot, amely erőt sugall, és biztos alternatívát kínál a kormányzásban elhasználdott baloldali erőkkel szemben. És bármilyen furcsa, az, amit a baloldal - egyébként teljes joggal - diadalként könyvelt el, hogy elsőként volt módja kétszer egymás után választást nyerni - 2002-ben és 2006-ban -, végtére is a Fidesz javára fordult. Ebben a két ciklusban vált végleg nyilvánvalóvá a Kádár-korszakból örökölt jóléti és szociális biztonsági politika tarthatatlansága és csődje. A társadalom nagy rendszereinek - egészségügy, szociális ellátás, önkormányzatok, költségvetési egyensúly - elkerülhetetlen reformja és egyáltalán a rendszerváltás

minden tapasztalatának érvényesítése – beleértve a pártstruktúrát, pártfinanszírozást – mind a kormányzó baloldal nyakába zúdult. A Fidesz számára lehetővé vált a kockázat nélküli, radikális opponálás és kritika, a „mindent tagadás” előnyös helyzetének és közhangulati rezdülésének kiaknázása. Sőt, ezek lehetőségeit túl is becsülték. Egyebek közt erről tanúskodtak 2006 őszének eredményei és a Fidesz bennük vállalt szerepe. A magyar választásokat figyelve, már korábban megkockáztattuk a feltevést, hogy a magyar választók leginkább azzal a lehetőséggel élnek, amit a demokrácia punitív vonásának, büntető lehetőségének nevezünk – az éppen uralkodó kormány büntető jellegű leváltásával. Ez a hatás csak egyszer nem érvényesült, 2006-ban. Máskor mindig. Különösen átütő erejű volt ez a hatás a 2010-es választásoknál, a Fidesz kétharmadának születésekor. Ott 20 év felhalmozott büntető dühe markolta egybe a választási eredményben tükröződő indulatokat. Ilyenformán a Fidesz inkább a haszonélvezője volt, mintsem alakítója azoknak a folyamatoknak, amelyek a rendszerváltást követő időszakban a magyar társadalom politikai viszonyaiban lezajlottak. Ezzel magyarázható, hogy a Fidesz különös előszeretettel tekintti ezt a korszakot „zavaros időszaknak”, amely nem vállalható, vagy amely tulajdonkép-

pen az elsikkasztott rendszerváltoztatás különös időszaka volt. Ennek révén készíthette elő a kétharmad, a „fülkeforradalom” misztifikációját. Egy valóban demokratikus, vagyis a számszerűséget híven tükröző választási rendszer esetében ez ugyanis nem állhatott volna elő. Hiszen a Fidesz a szavazatok alig valamivel több mint 52%-át kapta, és ez távol áll a választók kétharmadától. Így kapott lehetőséget arra, hogy rejtett programmal is ilyen többséget szerezzen a választáson. Éppen csak jelezzük a modern parlamentáris demokrácia egyik sokat vitatott alapkérdését, a kormányzóképeséget, illetve a pontosan leképezett számszerű választási eredmény dilemmáját. Meggyőződésünk szerint ártalmas, ha a választási eredmények bármilyen megfontolásból – különböző technikák igénybevételével, mint kompenzációs eljárások, választókerületi határok, magas bejutási küszöb – túlságosan eltávolodnak a szavazati fülkékben leadott voksok arányától. Egyebek közt azért is, mert ez kirekeszti a demokratikus konszenzus és kompromisszum keresésének kényszerét, és – mint a példa mutatja – módot adhat egypárti hatalmi berendezkedésre, hacsak alkotmányos garanciák nem veszik ennek elejét. A Fidesz egyik titka – ahogyan már korábban utaltam rá –, hogy sohasem deklarálta kifejtett módon, prog-

ramszerűen, ahogy az minden komoly politikai párthoz illik, a maga hosszú távú vízióit. A Fidesz alkalmi és rövid távú választási programokban vagy alkalmi politikai beszédekben, jel-szavakban rejtette el teoretikus és politikai elgondolásait. Ebből pedig az a kép rajzolódott ki, amelyről már beszéltünk: eklekticizmus; a nagy tömegmozgalmak és tömegbefolyásolás alakítására képes mozgatóerők latba vetése; a politika reaktív jellege és helyzethez kötöttsége. Ez utóbbi mindig az éppen adott helyzetre, törtézésre reagál. Ennek megint 2006 a legjellemzőbb példája, amikor az őszi beszéd szerencsétlen elhangzási körülményei és vitatható tartalma módot adtak egy olyan offenzíva megindítására, amely politikailag remekül végiggondolt volt. Ha nem is hozta meg mindazt, amit vártak tőle, kétségtelenül a Fidesz egyik legsikeresebb csapása volt a hazai szocialista erőkre. A Fidesz remekül ki tudta és ki tudja használni az ellenfelek hibáit. Saját hibáit viszont ügyesen, manipulatív módon leplezi, és kommunikatív felhőbe burkolva, ellenoffenzívákkal védelmezi.

Érdekes kérdés lehet, hogy vajon milyen jellegű párt a Fidesz mint szervezet. Összehasonlító elemzés tárgya lehetne, hogy a szocialista párt hogyan őrizte meg korábbi múltjának szervezeti kiépítettségét, bizonyos hagyományos pártéleti

kereteket és formákat, míg a Fidesz sokkal inkább az amerikai pártokra hasonlít. Ezek valójában nem európai értelemben vett, folytonosan működő, jól szervezett, alapszervezetekre támaszkodó, a mindennapi életbe beépült pártok, hasonlóan ahogy hajdan Olaszországban a helyi kocsmákba, vendéglőkbe települtek be a kommunista alapszervezetek, és a hétköznapi élet sajátos színterei voltak a dialógus, a közbeszéd alakító fórumai. A Fidesz rendkívüli erővel építette ki a törzskart és a centrális parancsnoki gárdát, a vezetőstábokat. Elsősorban hol a szavazók táborát igyekezett a polgári körök szervezeti formáival, konzultációkkal megközelíteni, hol a Kubatov-listák összeállításával áttekinteni a teret. A különböző demonstrációkkal állandóan mozgásban tartotta a híveket. Elsősorban a választói tömeget óhajtotta szüntelen befolyása alatt tartani, és főképpen nem a párt szervezeti életének konszolidálására és mindennapi munkájára fektette a hangsúlyt. Bizonyos értelemben a választási pártok és a fegyelmezett, centralizált bolsevik típusú pártok különös hibridje a Fidesz, ahol a központ igényt tart a totális centralizmusra. Itt a vezér az, aki a képviselőjelöltek mindegyikét személyesen szelektálja, és ellenőrzi megbízhatóságukat, hogy ne szivároghas-

sanak ki a belső vitákról híresztelések. Jellemző, hogy két évtized alatt – eltekintve a Fodor-csoporttal történt nyílt szakítástól – a Fidesz-vezetés belső struktúrája és működés módja még a politikai bizottságénál is titokzatosabb, kevésbé publikus. Csak közvetve, a döntések kivitelezésénél lehet visszakövetkeztetni a döntéshozó fórumra. A szerepek megosztása is nagyon homályos, már ami az egyszemélyi vezetés utáni vezetőhierarchiákat illeti. Ennek a „központnak” némi titokzatossága rendkívül jellemző, legalábbis a külső szemlélő számára. Hogy egy egyszerű Fidesz-tag mit lát mindebből, azt nem tudjuk.

A Fidesz, mint párt, a maga hatalmát és befolyását a választási siker után leginkább azzal alapozta meg, hogy e pillanatban számszerűen át nem tekinthető módon, de mindenképpen ugrásszerűen kibővítette a párttól egzisztenciálisan, személyesen függő és kegyeit élvező káderek körét. A fiatal „Fidesz-generáció” és a középgeneráció, amely a Fidesz politikai gépezetének nagyobb részét jelenti, ezerszámra ült és ül be az államhatalmi és igazgatási pozíciókba, kapott helyet a megyei hivatalokban, kap majd helyet a kiépülő járási hivatalokban. Elnyeri jutalmát az államosított iskolarendszerben, egészségügyi intézményekben, és ezáltal létrehozza az egzisztenciálisan érdekelt és egyúttal egzisztenciálisan

függő apparátusnak olyan védőrétegét, amely sokkal fontosabb szerepet játszik a hatalom fenntartásában és működésében, sőt még egy választási vereséget követő működésében is, mint azt bárki is gondolhatná. Ha valaki összefoglaló képet fog készíteni egy év múlva arról a személyi mozgásról és a szó eredeti értelmében vett „új honfoglalásról”, amely a „fülkeforradalmat” és az új alapok lerakását követte, alighanem meg fog hökkenni. Ez a Fidesz-hatalomnak talán a legfontosabb személyi bázisa, amely esetenként még a szavazók bizalmánál és százalékanál is fontosabb lehet.

A Fidesz gazdasági létalapját tökéletes homály fedi. Itt csak híresztelésekre hagyatkozhatunk, de hát ebben nem áll egyedül. Biztosnak látszik, hogy a legbőségesebb rejtett anyagi források a Fidesz választási kampányait támogatták, és a Fidesz működéséhez járulnak hozzá. Még inkább így van ez most, amikor az ipari, gazdasági rendszer fontos képviselői, és az újraállamosított gazdasági szektor vezérei szoros kapcsolatokat építenek ki a politikai szférával. A részletek homályba vesznek, de a Fidesz döntő és uralkodó részesedése ma már senki előtt sem lehet kétséges. Ezért feltehetően időszerűnek fogja tartani, hogy előbb-utóbb elővegye a pártok finanszírozásának jogi szabályozását is. De ez most

már főleg a lehetséges versenytársakat fogja korlátozni, miután a szokásos csatornák kiépültek és biztonságosan működnek, vagy legalábbis nem ellenőrizhetők.

A Fidesz kommunikációs stílusa nehezen jellemezhető. Talán úgy mondhatnánk, hogy nyelvi bújócskázás vagy olyan taktikai fogás, amely úgy tesz, minthogyha elvesztette volna az absztrakt gondolkodás képességét, és csak konkrét részleteket tudna értelmezni és tárgyalni. Ennek a legékesebb példája az EU-val folytatott tárgyalási stílus, vagy különösképpen szembeötlő volt a médiatörvény tárgyalása során. Így például Navracsics előadta, hogy nincs lehetőség arra, hogy általános politikai minősítésekkel éljenek, hanem tessék csak konkrétan beszélni: ennek és ennek ez és ez az alpontja, ez most így hangzik, de ha ily módon lesz megfogalmazva, akkor minden rendben van. Tehát a nyelvi formulák arra szolgálnak, hogy a dolgok kapcsolatait, összefüggéseit elrejtse. Vagyis ahol az általánosítás igénye megjelenik, ahol minősíteni kell, mondjuk, a Magyarországon kialakulóban lévő viszonyokat vagy az egyes törvények jellegét és kölcsönhatásait vagy akár az új Alaptörvény szellemiségét, akkor a válasz mindig az, hogy „tessék megmondani, hogy erről melyik pontban és hol

van szó, és az miben szorul módosításra.” Ez olyan jogász szörszálhasogató és a lényegét elkenőző technika, amelyet a Fidesz minden vonatkozásban érvényesít. Viszont ha a másik oldal vagy az ellenfél vagy a külföldi sajtó tesz általános megállapításokat, akkor azt meg túlterjesztik a megfogalmazás érvényességi körén. Ha bírálják a kormányt vagy Orbánt, akkor az a magyar nép gyalázása és becsületének kétségbe vonása. Ezért aztán, amikor például a lengyel és litván elvbáratok – tehát magánszemélyek – védelmükre keltek, akkor ők úgy üdvözlöttek, mint akik a magyar nép becsületét megvédték, és síkraszálltak a méltatlan támadásokkal szemben. Ez a különös szofisztikus játék a nyelvvel, megtévezve a tökéletes amnéziával, amely a már vázolt diszkontinuitásból ered, állítja elő azt a sajátos nyelvezetet, ami leginkább a hivatalos szóvivők megnyilatkozásaira jellemző. Mesteri módon képesek megmagyarázni a megmagyarázhatatlant, tehát, mondjuk, képesek olyan zseniális fordulatokat alkalmazni, hogy nincs megszorítás, csak éppen a nadrágszíjat felcseréljük nadrágtartóval, és hát a nadrágtartót nem lehet megszorítani. Ezt a szóhasználatot nyilván úgy könyvelik el, mint nyelvi leleményt. Általában a Fidesz háttérében több rejtett agytröszt tétélezhető fel, az egyik legfontosabb a kommunikatív

propagandisztikus agytröszt. Feladatai közé tartozik bizonyos szavak megbélyegzése és stigmatizálása is, amilyen például a „megszorítás”, a „tandíj”, a „reform”. Más szavakat viszont kultiválnak. Vannak kultivált jelzők, főleg az ellenfél minősítésére szolgáló szavak: a „pofátlanság”, az „eltőzsdézés”, a „komcsi” meg társaik. Egy nyelvésznek, aki a nyelvvel mint társadalmi jelenséggel és funkcióval foglalkozik, valósággal parádicsom a Fidesz szóvivőinek nyelvezetét elemezni. Nem lenne kevésbé termékeny az efféle foglalatosság a logika művelőjének sem – mondjuk a következtetések megalapozottsága, a hibás előfeltevések, a bizonyítás nélküli kijelentések területén. A példákat tucatszámra lehet idézni. Jellegzetesnek mondhatók a rituális jelszavak, mint a Berlusconi-től kölcsönzött, szónoklatot befejező, és az ott bevált „Sforza Italia” változata, a „hajrá Magyarország”. A Fidesz szóno kiasságának további sajátossága, hogy túlságosan nagy tér nyílik a vezér szubjektív ítéleteinek és véleményének érvényesülésére. Az teljesen természetes, hogy a vezetőket bármelyik nyugati parlamentben kemény bírálatok érik, olykor a saját párttársak részéről is – Obamát, Merkelt vagy Sárközyt. Persze van különbség a kritika hangvételében és gyakoriságában is kormánypárt és ellenzéke között, ez azonban teljesen ter-

mészetes. De nálunk ma már az operához, a futballhoz és a szinte mindenhez értő vezetők kritikájának a leghalványabb jele sem fedezhető fel a Fidesz táborában. Az ellenzék viszont, olykor meddő, személyeskedő hangvételben, személyek diszkreditáláshoz folyamodik ahelyett, hogy a tárgyi bírálatból mutatna példát. Beletéved ugyanabba az utcába, amelyen a Fidesz oly sikerrel úzött amortizációs műveleteket, amint azt Navracsics és Semjén oly büszkén vállalta az előző ciklus záróülésén.

Bizonyos, hogy a mai magyar társadalomnak égetően szüksége volna a közélet, a közpolitika sajátos dialógikus hajlandóságának és elemző stílusának gyökeres megjavítására. A tényszerűség, mégpedig a minél teljesebb tényszerűség, és a bizonyíthatóság fokozása, másrészt a minél teljesebb személytelenség irányába kellene elmozdulnia. Azt értve ezen, hogy törekszünk a mocskolódás nélküli tárgyyszerűsége, ami nem zárja ki a személyes hibák, tulajdonságok és teljesítmények tárgyyszerű kritikáját. Nem a minősítő jelzők gátlástalan ontásában, azok új és új változatainak kiagyaltatásában kell versenyezni. A magyar kocsmai nyelv találékonyasága ugyanis határtalan, és ez helyén is van, ha az alvág és a felvág legényei marakodnak egymással a kocsmában a bicskázásig menően. De ha az a magyar

parlamentben, a magyar közélet mintát és személyes példát adó gyülekezetében hangzik el, amely mintául szolgál az ország fejlődéséhez és az ifjú, serdületlen nemzedék épüléséhez, akkor ezt csak rezignációval szemlélhetjük. De mégis bizakodhatunk abban, hogy az ember legfontosabb adománya nem az ösztön világa, amely közös sok őszünkkel, hanem az emberi ráció világossága. Ez az, ami oly fájóan hiányzik a magyar közéletből és a Fidesz-világból.

10. A Fidesz-beszéd

Szólnom kell még egy fontos tárgyról, nevezetesen a Fidesz ama makacs és állhatatos törekvéséről, hogy megteremtse a maga sajátos, csak rá jellemző politikai szubkultúráját. Erre azért is múlhatatlanul szüksége volt, mert a Fidesznek valójában nincs múltja. Ebben különbözött és különbözik a tradicionális pártoktól, mint a szocialista párt vagy akár a boldogult emléké kisgazdapárt és a rendszerváltás kezdeti korszakának más pártalakulatai. Ez a sajátos – ahogy mondani szokták – „zöldmezős politikai beruházás” egyszerre jelent előnyt, és jelent természetesen némi hátrányt is. A Fidesz valójában sikeresen élt ennek az előnyével, de hátrányai is sújtották. A sajátos Fidesz politikai szubkultúra

kezdetekben szoros érintkezést mutatott a kor-szak ifjúsági szubkultúrájával. Erre utaltunk akkor, amikor a fiatal, induló Fidesz külsőleges jegyeiről, pontosabban a tagok öltözködési, hajviseleti és szakálldivatjáról tettünk említést. Ezúttal nyomatékosan utalnunk kell a '68-as diáklázadások szellemi örökségére is, mint e szubkultúra meghatározó tartalmára.

Később ez a múltnélküliség elsősorban abban a kényszerű feladatban mutatkozott meg, hogy a Fidesznek meg kellett teremtenie a maga sajátos identitásmintázatát. Tagjainak felkínálta a Fidesz-tag, a hűséges és igazi Fidesz-tag identitásának mindazon komponensét, amely – legalábbis a politikai szférából eredően – egy párt tagsága révén felkínálható. Ennek számos összetevője volt és van. Kezdetben a generációs minősítések és önminősítések jutottak szerephez, maga a párt neve is ezt tükrözte. Itt játékosan és ügyesen éltek a fides szó kettős jelentésével. Ifjúsági szervezete is természetes módon kapta a Fidelitas nevet, mint megkülönböztető jelzőt, mely egyúttal sajátos értéktartalmat is jelentett. A Fidesznek, mint pártmozgalomnak, fokozatosan kialakultak a rituális eljárásai, cselekedetei, a szokásos demonstrációs helyektől a nagygyűlések rendjéig, az éves beszámoló áttekintések immár másfél évtizedes szokásáig, a Fidesz szü-

letésnapjának családias megünnepléséig. Általában minden olyan alkalomig, ami ezt a bensőségességet, meghittséget, összetartozást sugározta, és őrizte tovább az ifjúkori bandázások, a nagy hatású együttes élmények, a közös vállalkozások emlékét. Egy kis csoport megkísérelte az alapítók élményeit országos méretűvé tágítani. Ennek további számos formája alapos elemzést érdemelne. Mindmáig megkülönböztetett szerepet játszott és játszik ebben a folyamatban a „Fidesz-beszéd”, a Fidesz sajátos nyelvezete. Erről már több vonatkozásban is szóltunk. Meg kell állapítanunk, hogy a Fidesz az a politikai párt, amely a modern kommunikációs technikákat, a nyelv kínálta eszközöket a legmesszebbmennyően felhasználta és felhasználja, mind az együttes identitás alakítására, mind a politikai befolyásolásra, a politikai küzdelmekben oly gyakori minősítések és önminősítések, az azonosulások és megkülönböztetések elvégzésére. Már utaltam rá, hogy a Fidesz nyelve különleges vizsgálatot igényelne. Előrebocsátván, hogy itt most csupán részleges kísérletről van szó, mégis megpróbálom ennek a kommunikációs szokásnak néhány vonását legalább futólag ismertetni. A Fidesz egész jellegéből következik, hogy a Fidesz-beszéd – egy különös műszóval élve – gyakran „amnézikus”, azaz óvakodik attól, hogy saját

történetét illetően a rövid távú emlékezet tényeire, fejleményeire építsen. Ez mélységesen összefügg azzal a ténnyel, amit már említettünk, azzal tudniillik, hogy a Fidesz rendkívül rövid múltra tekinthet vissza. Nincsenek százados tradíciói, mint például a szocialista mozgalomnak vagy mint a liberális és kereszténydemokrata eszmeköröknek. Ez utóbbi egyúttal azt is jelenti – főleg a szocialisták esetében –, hogy ha ebben a közelmúltban súlyos tehertertelek is vannak, akkor ez a mai politikus generációt elbátortalanítja, és tétozává teszi abban, hogy mit kezdjen tulajdon múltjával. Tehát nem lesz hajlamos arra, hogy vállalja, ami vállalható, és radikálisan tagadja azt, ami tagadni való. Az utóbbira helyel-közzel még csak sor kerül, az előbbire kevéssé, mert ez önkompromittálónak látszhat. De hát ez már egy másik szál, és a Fidesz szívesen meg is ragadja az alkalmakat, amikor mód nyílik ennek a múltnak olyan beemelésére a jelenlegi vitákba, amely kompromittáló jellegű. A múltnélküliség azt jelenti, hogy ez a Fidesz-beszéd, mint maga a Fidesz-politika, jelenorientációjú, és a politikai szónoklatnak, a politikai beszédnek rendszerint azt a válfaját képviseli, amely elsősorban kijelentő, deklaratív, semmint érvelő és bizonyító. Ez abból ered, hogy fontosabb számára az érzelmi mobilizálás, mintsem a racionális, logikai bi-

zonyítás. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a Fidesz-kommunikáció rendkívül tényszegény. Akármelyik Orbán évelemző beszédet vesszük kézbe, szembeötlik, hogy dominálnak benne az identitásképzést szolgáló általános kijelentések, értékdeklarációk, erkölcsi exhortáció típusú megfogalmazások, és alig-alig van szó konkrét, világosan diagnosztizálható társadalmi fejlemények, folyamatok, összefüggések, rövid és hosszú távú szerkezetek elemzéséről. Ez a némileg emelkedett, de ugyanakkor kicsit vidékies, tanítói pedantéria nagyon jellegzetes hanghordozást képvisel. A Fidesz-beszéd viszont tényszegénysége mellett rendkívül gazdag önazonosításra szolgáló identitáskategóriákban, identitásjelzőkben. A már említett, a párt nevében is megjelenő minősítések, a „fiatal”, a „demokrata”, a „polgári”, majd az általánossá emelt „emberi”, utóbb pedig az idealizált „középosztályi” mint útjelzők minősítik ezt a módosuló, dinamikusan alakuló identitásképletet. De fokozatosan új támpontok épülnek ki. Ezek elsősorban a „magyar”, a „nemzeti” szakadatlan hangsúlyozásában, olykor már-már a komikumig menő alkalmazásában mutatkoznak meg. Ma tulajdonképpen az állami intézményrendszer minden eleme homlokán hordja a nemzeti jelzőt. Ennek a legparadoxabb változata volt a választási sikert kö-

vető első év őszén „az első nemzeti tanévnyitó” formula. Ez teljesen értelmetlen, mert a nemzeti jelző ebben az esetben semmiféle megkülönböztető, értelmező szerepet nem játszik, pusztán csak egy identitásemlékeztető, vagy identitásbevéső. De ezek a minősítések olykor az emelkedettség magasába szárnyalnak; foglaltuk az Alaptörvény „Nemzeti hitvallás” című bevezető része, preambuluma, amely valójában a Fidesz kínálta identitáskonfiguráció egyik sémája. Az Európai Parlament ülésén Orbán azzal az érveléssel hátrította el a kormány politikáját ért kritikákat, hogy azok forrása feltehetően abban rejlik, hogy Magyarország keresztény mivolta irritálja a bírálókat. Pedig az csupán nyomatékosan kiemeli az említett séma egyik elemét. Az iméntiekkel szorosan összefügg és a modern politikában meglehetősen szokatlan az erőteljes moralizáló hangvétel. Ez a moralizálás néhol pozitív alakban jelenik meg, mint például a munka állandó emlegetése. Mint az az elv, hogy aki többet dolgozik, annak több jusson, mintha napszámosmunkáról vagy kubikosmunkáról lenne szó, ahol a kiásott köbmétert meg lehet mérni. Mintha a modern társadalmakban nem a munka minősége szabná meg a munka eredményéből való részesedés mértékét, hanem pusztán a munkaidő vagy maga a munkatevékenység.

A gyakran használt, pozitív terminusok, az identitástartalmak és a moralizáló megtámasztás mellett, az erő képzetét, az akarat fontosságát, sőt, ezek valóságos kultuszát sugározzák, szinte minden megnyilvánulásban. Egészen sajátos a nyelvi tabu meghonosítása is, és a nyelvi neologizmusok bevezetése. A nyelvi tabuk ugyancsak a komikumig menő alkalmazása és az uniformizált minősítések („pofátlan”) olykor nyakatekert okoskodásokra készítetik a szóvivőket. Bizonyos szavak használata tilalmas (mint pl. „megszorítás”, „tandíj”, „reform”). A politikai ellenfelek bármilyen sikerének akárcsak futólagos elismerése is tilalmas, tehát egy, a versenytársakat kizárólag negatív terminusokban kezelő eljárás a Fideszben kötelező szabály, ami a bűnbakképzés klasszikus formáit is magában foglalja. Ez mind aktuálisan, mind a múltra nézve érvényes.

Jellegzetesek a nyelvi neologizmusok is, mint a már többször emlegetett „fülkeforradalom”, a „Nemzeti Együttműködés Rendszere”, „népi konzultáció”. Ide sorolhatjuk a hajdan kompromittálódott és tartalmatlanná vált inkább szimbolikus fogalmak újjáteremtését is, mint a „magyar lélek rejtett erői”, a „magyar észjárás”, a magyar szupremácia eszmekörének hol burkolt, hol nyílt vállalása, vagyis minden olyan kijelentés, amely szerint ebben vagy abban „példát muta-

tunk Európának". Előbb vagy utóbb „Európa élére ugrunk”, mi leszünk a Kárpát-medence szervező központja, Európa mintanemzete. Ezek részben identitásduzzasztó és -fenntartó szerepet játszanak, másrészt a nemzeti kategória olyan tartalommal való megtöltését szolgálják, amelyek tulajdonképpen eszközi szerepet töltenek be az aktuális politikai célok szolgálatában, a hívek táborának egyben tartásában és növelésében. Mintegy azt sugallják, hogy itt egy hosszú távú, mintegy örökös vagy legalábbis belátható ideig tartó elhivatott, történelmileg is felszentelt és felkent, erre a szerepre szánt politikai erő birtokolja a hatalmat. Ezáltal biztosítják a nemzeti jövő, mégpedig messzi-messzi távlatokra.

„Már a régi görögök is jól tudták”, hogy a tudományos diskurzusokban, vitákban érvenyesülnie kell az identitás elvének, vagyis a vita tárgyának az eszmecsere folyamán felcserélhetetlennek (azonosnak) kell maradnia. A Fidesz-beszéd egyik tipikus eljárása, hogy hol a hiperkonkrétitás síkján mozog, mint amikor képviselői az Európai Tanácsban kizárólag a konkrét jogi paragrafusok megszövegezéseit vitatják. Vagyis egyes önmagukban szemlélt jogi passzusokat tesznek vita tárgyává – legyen szó az alkotmányról, a bírásról, de különösképpen a média-törvényről és jó néhány más esetről. Nem hajlan-

dóak a dolgok absztrakt síkján kezelni és kölcsönös összefüggéseikben szemlélni az egyedi konkrét jelenséget. Nem hajlandóak arra, hogy elméleti, politikai kontextusban vitassák az imént említett konkrét kérdések bármelyikét. Mintha a kettő kizárná egymást, illetőleg mintha a kettő tetszés szerint felcserélhető lenne. Ha az európai testületek általános politikai terminusban fogalmazták minősítéseiket, és a jogállamiság, a parlamentáris demokrácia játékszabályainak általános megsértését fedezik fel az egyes normatív aktusokban, akkor csakis ezt, az egyedi normatív aktusok vitatását hajlandóak akceptálni, a dolgok kontextusát, összefüggéseit és tényleges általánosíthatóságukat nem. Máskor viszont – főleg amikor hazai ügyekről, hazai gazdasági viszonyokról, a Fidesz-politika egyik vagy másik kérdéséről van szó – a dolgok szinte kizárólag a maguk absztrakt mivoltában jelennek meg; főként mint sikeresen elvégzett és mint sikeresnek értelmezhető események, történések – amikor az imént azt emlegettem, hogy a Fidesz-beszéd egyik jellegzetessége a tény-szegénység, akkor pontosan erről van szó. Más szóval, az a képzet dominál, hogy a kérdéseket – mint hogy milyen állapotban van a magyar gazdaság – az általánosság síkján vagy néhány önkényesen kiválasztott tényre hivatkozva min-

dig el lehet intézni. Így például mellőzni lehet a munkanélküliség állapotát, a GDP éppen adott tendenciáit, az adósság helyzetét és számos más részletet. Ebből a szempontból is érdekes – ha valóban megfelel a tényeknek – az amerikai diplomáciai iratok nyilvánosságra hozott változatában szereplő Orbán-mondás, amit állítólag amerikai diplomatáknak mondott: „Ne arra figyeljenek, hogy mit mondok, hanem arra, hogy mit teszek.” Ez jellegzetes példa arra, hogy a szavak, a nyelv, a beszéd a Fidesz számára gyakran a valóságos cselekedetek, szándékok, tervek elfedésére szolgáló sajátos eszköz. Ez mutatkozott meg a választás előtt és utóbb a törvényhozási rohamban megvalósított szándékok elhallgatásában, elrejtésében. A Fidesznél szokatlan kiélezettséggel mutatkozik meg a ténybeli valóság és a nyelv révén prezentált valóság szakadása és elkülönült mozgása. Szinte minden fideszes politikus politikai interjújában – legyen szó rádióról, tévéről, sajtóról – megfigyelhető a kitérésnek és a magyarázatnak az a módja, amikor a feltett és szóban forgó kérdés elől úgy térnek ki, hogy hirtelen megváltoztatják a diskurzus tárgyát, és másról kezdenek beszélni. Félelmetesen hasonlít mindez ahhoz a newspeakhez – újbeszélhez –, amelyet Orwell oly remekül elemzett. Az elnevezések – mint a mi-

nisztériumok elnevezései – olykor olyanok, mint a primitív törzsek varázsigéi, mert a név mintegy sugallt valóságot jelenít meg – Orwell a hadügyet Béke-minisztériumnak nevezi. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma is valamiként sejtelmes; vele szemben az oktatási vagy kulturális minisztérium elnevezés túlságosan prózai és kompromittált.

Talán nem elsietett az a következtetés, hogy a tekintélyelvű rendszerek közismert módon törekszenek a monumentalitásra. Ahol tehát a monumentalitás igényének a nyomaira bukkanunk, ott visszakövetkeztethetünk az autoriter eredetre, vagy legalábbis ilyen mentalitásra. Ma még természetesen korai bármilyen végső vélekedést megfogalmazni, de alighanem nem nélkülözi az igazság elemét az, hogy a Fidesz a monumentalításban valamiképpen az erő képzetét sejtí, a nagyságét, amit – mint egy szimbolikus tényezőt – újra és újra felidéz. Ez már megnyilvánult az új Nemzeti Színház felépítésének különös történetében és választott stílusában. Most éppen a városligeti új, grandiózus méretű Andrássy negyed múzeumsorának kialakítási terve foglalkoztatja. Ennek első lépéseként máris sikerült összevonni a Nemzeti Galériát és a Szépművészeti Múzeumot, a szakmai körök minden tiltakozása ellenére – a vadonatúj mú-

zeumsor tervezett épülete bizonyára monumentális képzetet kelt, amely megörökíti az azt megteremtő generáció emlékét. Éppen úgy, ahogy a millennium emlékét őrzi a Hősök tere, a Vajdahunyad vára és sok más. Ebbe a sorba illeszthető a Kossuth tér újjáteremtése, abszurd módon az 1944-es képére, ami építészetbe öntött ideologikus döntés. Mintha a nemzeti történelem folytonossága is megszűnt volna. Egészen példátlan, mert azt akarja sugallni, amit az Alaptörvény is mond, hogy 1944 tavaszán megszűnt a magyar államiság folytonossága, hazánk elvesztette függetlenségét, és az csak az első szabad választás aktusával állt helyre. Ezt kell építészeti is kifejezni, a történelmi lecke az építészet monumentális alakzataiban is tükröződjék vissza. Sajátos mozzanat, hogy a hatalmas stadionok építésének a terve mennyire személyes módon kötődik a jelenlegi kormányzat ízléséhez és érdeklődéséhez. Nehéz szabadulni attól az asszociációtól – ami persze lényegében alaptalan, de mégsem érdektelen –, hogy Hitler milyen odaadóan dolgozott együtt Speerrel az új Berlin monumentális tervének kidolgozásán; a tervrajzok ránk maradtak. Azt is tudjuk, hogy Sztálin milyen közvetlenül kísérté figyelemmel a moszkvai metró valóban kiváló létesítményének építését és a háború után készült moszkvai,

orosz felhőkarcolók vagy inkább felhőkarcoló-imitációk létrehozását. Olyannyira beléjük szeretett, hogy még Varsónak is ajándékozott egyet belőlük. Tulajdonképpen ide tartozik az a szimbolikus világ is, amely a Szent Korona-tannal való kacérkodást vagy a korona másának dunai hajón való utaztatását jeleníti meg, mert ezek egyszerre utalnak a monumentalitásra és a meszszire nyúló történelmi gyökerekre. Egyszerre hordoznak magukban kíváncsú identitástartalmakat, és az örök időkre történő megmaradás vágyát vagy legalábbis emlékezeti megőrzésének reményét sugallják.

11.

Mérleg és kilátások

Miképpen lehetne összegezni mindazt, amit a Fidesz-jelenség eredetéről, természetéről és jelenlegi helyzetéről elmondtunk? Mindenekelőtt újólag aláhúznám azt, amit a bevezetőben is hangsúlyoztam. A Fidesz minden ízében magyar jelenség, a magyar valóság sajátos történeti alakulása, közelmúltja, a működő kollektív emlékek s a benne ható politikai erők alakították olyanná, amilyenként megismertük. Természetesen számos véletlen tényező is közrejátszott abban, hogy ma létrejöhetett egy új pártállami alakzat. Személyi véletlenek, szubjektív adottságok és hibák, a történelem esetlegességei, de hátterükben ott lapang a rendszerváltás két évtizedének minden, immáron történelemmé vált tapasztalata. Tudjuk,

hogy a magyar rendszerváltás nem belső erők, sajátos tömegmozgalmak, indulati kirobbanások terméke, mint azt 1956-ban megtapasztalhattuk, vagy amiként néhány más országban – egyebek közt a prágai bársonyos forradalom és a berlini falbontás képében vagy a bukaresti események alakjában – lezajlott. A magyar rendszerváltás bizonyos értelemben egy sajátos történelmi *deus ex machina* eredményeként jött létre. A kerekasztaltárgyalások mögött ott zajlik a jaltai rendszer összeomlása, az európai és a világ status quo radikális átalakulása, a Szovjetunió összeomlása és a hidegháború befejezése a nyugati fél sikerével. Az ellenzéki és demokratikus ellenzéki mozgalmak érdemeiből ez természetesen mit sem von le. De a valóságos történelmi arányok és a valóságos okok tényleges képe mégis nyomatékos említést érdemel. A rendszerváltás olyan országban zajlott le, amely mindeddig – tudniillik a rendszerváltás pillanatáig – nem tudta és nem is akarta feldolgozni újabb kori történetének, egészen pontosan XX. századi történetének közösen átélt eseményeit, drámáit, amelyek lerakódtak nemzedékek kollektív emlékezetében, és lehúzódtak a társadalmi tudat mély rétegeibe. Olyan országot rengető eseményekről van itt szó, mint a Monarchia összeomlása és a dualizmus korának vége, mint az első világháborút követő forradalmak,

mint a trianoni békeszerződés és ennek következtében a történeti Magyarország felbomlása, a terület-visszacsatolás nemzeti eufóriája. Mindezt tetézték a második világháború és szörnyűségei, a Don-kanyar és a holokauszt. A háborút követő rövid demokratikus periódus után bekövetkezett a kommunista hatalomátvétel. Majd 1956. Olykor két egymást követő nemzedék életébe zsúfolódtak bele ezek az események, és öltötték családi történetek és emlékezések, élettörténetek és bennünk tömeges elfojtások alapjait. Ezek a mélyen húzódnak, nem tudattalan, de a tudatból kiszorított, és a mindennapi diskurzusokban ugyan élő, de a közdiskurzusból kirekesztett témák valamiképpen nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak. Ez a roppant frusztrációtömeg megrengette és sajátos irányba lökte a nemzeti tudatot. Hozzábilincselte a múlthoz, és megerősítette a védtelen és vétlen áldozat képzetét: mindenki bennünket bánt, és egyedül vagyunk, és egyedül leszünk a magára hagyottság keservében. Ez a szavakba nehezen foglalható, de az idegekbe ivódott közhangulat könnyen feltör a kocsmai mulatozásokban csakúgy, mint a magaskultúra alakzataiban. A rendszerváltás olyan országot talált, amely a Kádár-rendszer négy évtizede alatt – bár mindig idegen kényszerként élte meg a közeget, amelyben élnie adatott – hozzá igazította életviteli

stratégiáit. Ezeket a feltételeket belátható ideig változatlanoknak gondolta. Kialakultak a túlélési és alkalmazkodási technikák az életvitel minden területén. Ezek egyfajta biztonságot jelentettek a puha diktatúra világosan megfogalmazott kerekei között. Az életviszonyok, a mezőgazdaságtól az iparon át a kultúráig, kijelölték a mozgástereket, a lehetőségek határait. Azokat a bizonyos „falakat”, amelyek persze kellően rugalmasak voltak, mindig odébb és odébb lehetett őket tolni, de amelyek mégis léteztek. A rendszerváltás egyik jellegzetessége, hogy nem voltak olyan látványos cezúrái, amelyek élesen megszakították volna ezt a mindennapokban élő, ugyanakkor biztonságot jelentő életvitelt. Egyidejűleg azonban radikális változások zajlottak le a politikai struktúrában és az életfeltételekkel szoros kapcsolatban álló gazdasági viszonyokban, úgymint privatizáció, munkanélküliség, agrárviszonyok átalakulása, ipari szerkezetváltás, „rozsdaovezetek” kialakulása, és még sorolhatnánk.

A rendszerváltás egy különös, légüres teret hozott létre. Ennek érzete a változások volumenéből, hevességéből és a folyamatok kialakulatlan-ságából, lezáratlanságából táplálkozott. Ebben a légüres térben jelent meg a Fidesz, és születtek meg a rendszerváltás másnapján a kor politikai alakzatai. Láttuk azonban, hogy a rendszerváltó

nagy pártok fokozatosan elvesztették hitelüket, és ma már a semmibe tűntek. A további pártkezdemények is torzóban maradtak. A Fidesz ebbe a térbe robbant bele, és miután 1993-ban végrehajtotta nemzeti konzervatív fordulatát, gyűjtőkerete, serkentője, igazolója lett mindazoknak a lappangó, a társadalom mély rétegeiben szunynyadó törekvéseknek, élményrétegeknek, fel dolgozatlan tapasztalatoknak, amelyekre valamilyen választ, feloldozást, igazolást kínált, és ezzel mintegy megszabadította bűntudatától a társadalmat. Felkínálta azt a lehetőséget, hogy egy új azonosulási keretben létrehozza azt a történelmi folytonosságot, amely valójában csupán egyetlen nemzeti hagyományt képviselt, mégpedig a magyar nemzeti keresztény jobboldal történeti hagyományát. A közelmúlt történetének általa kidolgozott interpretációját összekapcsolta a magyar mivolt értékvoltának tételezésével – lásd az Alaptörvény nemzeti hitvallását. Mindebben szerepet játszottak a személyes kvalítások, hisz ráütötték bélyegüket az események alakulására. De a kor magyar társadalmában benne rejtett a lehetőség arra, hogy egy ilyen politikai erő megszerveződjék. Sőt, hogy legyen ennek egy radikális kiadása is, és a kettő kölcsönösen, hallgatólagosan egymással versengjen, egyúttal egymás kezére is játsszék. Ez a körülmény

a magyar valóságban felfedezhető eredeti folyamatokat indított el. A magyar történelem elmúlt évszázadának ismerete és az arra adott tömeges kollektív reakciók, válaszok megértése nélkül nem lehet a Fideszt megérteni, amiként vadhajtasát, a Jobbikot sem. Ha elnagyoltan akarnánk fogalmazni, akkor a Fidesz mintegy formát, keretet adott azoknak a lappangó tömegérzelmeknek, amelyekről az imént szóltunk.

A rendszerváltásnak valójában nem volt átfogó ideológiája. Volt néhány kulcseszméje, amelyek rendszerint a politikai mezőben fogantak, mint a parlamenti pluralizmus, a liberális demokrácia, a szabadság és nemzeti függetlenség eszméje, mint a piacgazdaság és a szabad versengés, a tulajdon becsé, az egyéni és kollektív szabadságjogok garantálása és védelmezése, de nem szerveződtek életmódmintázatokká, életmódkeretekké. Valójában szóba sem került, hogy a szocialista eszmekörnek léteznek-e maradandó és megbízható elemei. A Kádár-kori életviteli mintázatok érvényüket veszítették, mivel kihullott alóluk az az elemi létbiztonság, amely valójában a maga alacsony produktivitása mellett is fenntartotta a rendszert, bizonyos kiszámíthatóságot vitt bele, és kereteket szabott számára. Helyette a társadalom tagjai számára nem vált tömegesen érzékelhetővé egy vadonatúj,

demokratikus, együttműködő életrend tapasztalata, egy méltányos és biztonságos mindennapi lét. Ez a kép ugyan differenciált, létrehozta az operabál közönségét és *A 100 leggazdagabb magyar* című kiadványokat, de hogy a tömeges szegénységet is, azt senki nem kalkulálta, és azt sem, hogy mi történjék akkor, ha létrejön ez az állapot. Ezért oly mértékben, ahogy kihullott a talaj a Kádár-kor nosztalgikus emlékei alól, ahogy tökéletesen kiürültek a korábban bevált túlélési és alkalmazkodási technikák, úgy vált egyetemessé a bizonytalanság, a tétováság a társadalom túlnyomó többségében. Hatalmas erővel lépett működésbe az új biztonság, az új nyugalom iránti igény, az a pszichológiai mozgató erő, az a tömeglélektani sodrás, amely olyannyira kezére játszott a Fidesznek.

Ha a magyar politikai vezető garnitúra elemi bölcsességgel rendelkezik a rendszerváltás második évtizedében – főleg annak a második felében –, mindenre kiterjedő kritikai önvizsgálatot indít, és új önfejlesztési programot dolgoz ki, amely magába foglalhatta volna az új viszonyok stabilitásának, megszilárdításának minden elemét, beleértve a közös „demokratikus minimumot” is. A Fidesz ráérezett erre a tömegérzületre, erre alapozta ellenzéki tömegpolitikáját, a hatalmi ambícióit és mindazt, amit ennek birtokában

ígérni és megvalósítani remélt. Ez feltételezte egy új, demokratikus formákban élő pártállami szisztéma eszméjét, vagyis a hatalom kizárólagos birtoklását. A Fidesz vezérkara úgy vélte, alkalmas lehet arra, hogy megteremtse az ország polgárainak újraszabályozott mindennapi életrendjét – lásd a törvényhozói hisztéria elemeit és funkcióit –, létrehozza a szimbolikus világ egységét, megteremtse az új identitásmodellt, és ilyenformán egy egész történelmi korszakra létrehozza a maga döntő befolyását. Ez a modell nem ismeretlen az újabb kori magyar történelemben, Orbán ismert kötcsei beszédében a „centrális erőter” fogalmával nevezi meg. Valójában – egy közjátéktól eltekintve – a kiegyezést követő, gyakorlatilag az első világháborúig tartó korszak egyetlen centrális erőter, a magyar szabadelvűség osztatlan uralma alatt zajlott. Bár vitázott a függetlenségekkel és más ellenzéki áramlatokkal, kora Tisza Kálmántól Tisza Istvánig ívelt. Hasonló volt a helyzet a húszas évektől a második világháborút követő összeomlásig, amelyet Horthy-rendszer néven szokás összefoglalni. Itt ugyancsak vitathatatlan volt egy olyan – ezúttal nemzeti kereszténynek nevezett – erőközpont, amelyik, bár változó pártelnevezéssel, mindvégig uralta a politikai erőteret. A jelek szerint a Fidesz ambíciója effajta politikai szerkezet létre-

hozására irányul, hozzáfűzve, hogy hiányzik belőle a szabadelvűség tágas politikai mozgásteré és korrekt közéleti diskurzusa. De a korábbi hagyományt meg akarja toldani azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a XX. századi rendpárti politikai alakzatok – közelebbről a különböző tekintélyelvű és korporatív pártállami rendszerek – felhalmoztak, és a mai politikus generáció rendelkezésére bocsátottak. Lehántotta róluk az ideologikus jelmezeket, de megőrizte egyes fontos hatalomtechnikai mozzanataikat, etatista államszervezési praxisuk jó néhány vonását. Ez azt jelenti, hogy a Fidesz, átvéve és megőrizvén a centrális erőter XIX. századi gyakorlatban fogant gondolatát, kiegészítette a XX. századi tömegpolitikai praxis tapasztalataival. Ezt az integratív műveletet megkönnyítette, hogy a klasszikus liberális parlamentáris demokráciák – azok számos működési nehézségei miatt – mindinkább ki vannak téve a tömegmanipuláció befolyásának, a professzionális politikacsinálók „szakértelmének”. A hagyományos demokráciák versenytársra találtak az újfajta oligarchikus, különös és gyakran produktívnak mutakozó állami alakzatokban, mint egyes délkelet-ázsiai és dél-amerikai diktatúrák vagy akár a kínai változat. Ennyiben a Fidesz tapasztalata és vállalkozása nemzetközi kontextusba illeszthető, amely

a globalizációs folyamatok teremtette új viszonyok között jelentkező válságtünetekre és a nemzeti történelem kríziseire egyaránt választ kísérelt és kísérel meg adni. A Fidesz ennek jegyében kívánja „befejezni” a rendszerváltás aktusát, és a vázolt állapot létrehozásában véli fedezni annak immanens célját.

A Fidesz valódi története valójában most bontható ki, amikor birtokba vette a hatalmat. Most, amikor felépítette az új pártállami szisztémát, és szembekerült azzal a feladattal, hogy kiterítse kártyáit – már ha vannak –, és világossá tegye, hogy milyen Magyarországot óhajt létresegíteni. Ennek a kimenetelét ma még nem láthatjuk. Ami eddig bizonyos, hogy a társadalom sokfajta ellenerőt indukál, és a demokratikus formák megőrzése lehetőséget ad arra, hogy az állampárt mellett létrejöjjön – fogalmazzunk így – a „civilpárt”, vagyis a civil társadalom, és az oppozíciós politikai erők sajátos tömbje. Ez a fejlemény a nyílt terrorisztikus diktatúrán nyugvó pártállami viszonyokkal szemben lehetőséget adhat a Fidesz és a demokratikus tömb közötti rendezett versengés fokozatos kibontakozására. Ez szerencsés esetben olyan kompromisszumteremtő művelet sorba torkollhat, amely új merdebe terelheti a nemzeti történelmet. De ez nem több, mint remény és óhaj. A belátható jövő képe

e pillanatban homályba burkolózik. E homályban azonban felsejlenek azok az esélyek, amelyek az iménti általános óhajt kézzelfoghatóbbá teszik. Számbavételükhöz célszerű egy pillantást vetni a mai magyar társadalom politikai megosztottságának általános képére.

E megosztottság alapjellemezője a szinte feloldhatatlannak látszó kettéhasadás. A Fidesz, bár maga is sajátos társadalmi koalíciót testesít meg, a legegyszerűbb és legszervezettebb politikai alakulat benyomását kelti. A patinás konzervativizmustól a nacionalista jobboldalig a politikai spektrum széles skáláját fogja át; ennek csupán „statisztikai átlaga” a jobbközépnek nevezhető áramlat. A Fidesz testesíti meg a keresztény nemzeti középosztály generációkon átívelő történelmi folytonosságát, s összekapcsolja azt az előző rendszer „megalázottjainak és megszomorítottjainak” sérelmével, beleértve a társadalom szinte minden csoportját és számos intézményét, egyebek között az egyházakat. A személyes és nemzedéki sérelmeket és fájdalmaikat eredményesen kapcsolta össze a nemzeti balsors érzületével – Trianonnal és a háborús vereséggel, a határon túliak sorsával és a nemzeti szuverenitás fenyegetettségének pszichózisával. Gyógyírként pedig felkínálja a magyar nemzeti szupremácia hagyományát, a „világnemzetté”

válás talányos perspektíváját. Mindez kemény és megbízható kötőanyagot teremt a makacsul hűségű Fidesz-szavazók egyben tartásához. Bonyolítja a helyzetet, hogy a Fidesz háttérében ott forrong egy extrém radikális jobboldali áramlat tarka tábora, amely nyomás alatt tartja, és kölcsönös filtrációs folyamatokat gerjeszt.

A másik tábornak még közösen vállalható elnevezése sincs. Megosztott, versengő politikai erőkből áll, és legegyszerűbben „demokratikus ellenzék” elnevezéssel illelhető. Ez azonban sokfajta politikai áramlatot tömörít – mint liberálisokat és szocialistákat, forradalmi baloldaliakat és hívőket, szindikalistákat és utópistákat. Eszmei kötőanyaguk a köztársasági hagyomány és az Európa eszme, a plebejus patriotizmus és a társadalmi szolidaritás. E tábor előnye, hogy a háttérében nincs és belátható ideig nem is lesz számottevő szélsőbaloldali radikális mozgalom. Legfeljebb neomarxista, intellektuális műhelyek. A képet az bonyolítja, hogy csupán a politika felszíne kétpólusú, de maga a közélet belevész egy újabb kiadású „néma forradalomba”, amelynek tünetei ugyan elűtnek Kovács Imre hajdani diagnózisától, de lényegük nem kevés közös vonást mutat vele. Tömeges a politikától és a közélettől való elfordulás, növekszik az egzisztenciális bizonytalanság, terjed a bizalmatlanság légköre és a jövőtlenség

érzete. Alighanem az fogja eldönteni a „merre is menjünk?” kérdésre adott választ, hogy ez a hallgató tömeg merre mozdul. Bizonyosan arra indul el, amerre létbiztonságot és személyes szabadságot élvezhet. Nehezíti a helyzetet és a kilátások megítélését, hogy a rendszerváltó magyar társadalom válsága az európai intézmények válság-tüneteivel és a globalizáció követelményeivel is összefonódik. Ez utóbbiak következtében világunk az egyes országok nemzetek közti rivalizációjává változott – napjainkban valóban nincs magyar glóbusz. Ez még nyomatékossabbá teszi azt, hogy a szerves európai integráció sikerét és benne otthonossá vált magyar társadalmat kell kívánnunk, előmozdítanunk. Hogy ennek alkalmas formája a két vagy három váltópárt, a rokompártok tartós koalíciója vagy a konfliktuskezelő és konszenzusteremtő folyamatokban született többpárti változat lesz-e, ez a lényegyet illetően mellékesnek ítélnél, és csaknem kizárólag a nemzeti hagyománytól és a pillanatnyi helyzet-től függ. E tekintetben tág a mozgástér, míg a diktatúrák, a tekintélyelvű rendszerek mind hasonlítanak egymásra. Nem árt szüntelenül emlékezni Bibó szavaira: az európai civilizáció hozzájárulása az egyetemes emberi haladás ügyéhez ép-penséggel a hatalommegosztás elvén nyugvó plú-rális-parlamentáris hatalmi berendezkedés „felfe-

dezésében” rejlik. Ez azonban – az általánosabb elvek sérthetetlenségének megvallása mellett – semmiképpen sem jelentheti a politikai demokrácia történetileg kialakult formáinak kritikátlan apológiáját. Éppen ellenkezőleg! Churchill közismert és sokszor idézett kijelentésének szellemében mind állhatatosabban fürkésznünk kell: miért is a „legrosszabb” rendszer a demokrácia, ha nem számítjuk az összes többit? A rendszer ugyanis szükségképpen inherens feszültségeket és ellentmondásokat rejt magában. Mint például, minden szavazat egyenértékű és egyenlő; minden nyílt és rejtett cenzus tilalmas; a választójog a politikai közösség tagjait illeti meg; a képviselői testületek összetétele minél pontosabban fejezze ki a választások számszerű eredményeit; a választás lebonyolításának technikai szabályai nem gátolhatják az elidegeníthetetlen állampolgári jogok érvényesítését. A modern tömegtársadalmak viszonyai gyakran megnehezítik a demokratikus elvek és folyamatok kiegyensúlyozott érvényesülését. Ellentmondások nélküli harmóniájuk megteremtése naiv és utópisztikus remény lenne. Ezért az új európai távlatokhoz méltó feladat az idevágó kérdések szüntelen szem előtt tartása és bölcs kezelése. Ha részt vállalunk belőle, a jövő európai kultúrájának szellemében cselekszünk.

12.

Utószó helyett – A foci a politika modellje?

Egy-egy életpályának alighanem léteznek egy sajátos, belső modellje, amelyet a szocializációs történések kritikus mintázatai és élménysémái, viselkedési, mentális és érzelmi sémái alakítottak ki. Ezek nem minden esetben fedezhetők fel könnyűszerrel, és tulajdonképpen maga a kérdésfeltevés is inkább egy hipotetikus elmélkedés, mintsem bizonyítható, tényekkel alátámasztható gondolatmenet. Ha úgy tetszik, egy szellemi játékról van szó, amelyet mégis érdemes megejteni, hátha közelebb férközünk – legalábbis a megsejtés erejéig – a bennünket foglalkoztató jelenséghez, tudniillik a vezérszerepre elhivatott és az azt teljesítő politikus személyiségének rejtett sajátosságaihoz. Ezek megszabják,

ha nem is maradéktalanul, a nyilvános viselkedését, politikai stílusát, ráütik a maguk bélyegét. Anekdotikus közbeszéd, olykor élcelődések tárgya Orbán szenvedélyes vonzalma a labdarúgás iránt. Sokaknak ez pusztán póznak tetszik. Némi gyanúra mégis adhat okot az a körülmény, hogy fiát is erre a küzdőtérre, az elérhető sikernek erre a versenypályájára irányította, s ha nem tévedek, besorolta az általa alapított Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémia hallgatói közé. Köztudott érdeklődése a nemzetközi futballélet kitüntetett eseményei iránt a kupadöntőktől a dél-afrikai világbajnokságig. Sajátos az érdeklődése iskola-városa, Székesfehérvár, és az ottani futballcsapat iránt. Ennek a szenvedélyes, személyes érdeklődésnek a tünetei az elmondottakon túl is közzismertek. Stadionépítési láza az egyik leghűségesebb fegyverhordozó, Kósa teljesítményének honorálásában, egy új debreceni stadion építésében is megmutatkozik.

Ha tömören akarnók megfogalmazni, akkor azt mondanánk, hogy Orbán számára a politika modellje sok tekintetben az a játék, amelyet futballnak nevezünk, s amely serdülőkorától kezdve mindaddig, amíg nem váltott át aktív életének súlypontjára, a politikára, érdeklődésének, aktivitásának középpontjában állt. Mindenki, aki szól ifjúkoráról, a Bibó kollégium hétköznapi

életéről, megemlíti azokat a futballcsatákat, amelyek a jogászhallgatók és általában az egyetemisták körében dúltak. Mivel professzionális felkészültsége volt, Orbán ezekben oroszán részt vállalt, és hatását megsokszorozták bizonyos személyes kvalitásai.

Lehet-e a labdarúgást valamilyen értelemben a politikai tevékenység modelljének tekinteni? Elmondhatjuk-e – legalábbis feltevésként –, hogy aki rendkívül korán, szenvedéllyel átadja magát ennek a játéknak, és ebben óhajt sikert, netán országos vagy világhírt kívívni, s ezért mindennapi élete tájékozódási pontjának tekinti, abban valamiképpen leképeződik ennek a játéknak néhány fontos sajátossága? A futball mindenekelőtt olyan sport, amelyet csak ellenféllel közvetlenül összezsapva lehet űzni. Ebben nem egyedülálló, mert számos más csapatjáték hasonlatos hozzá. De mind a csapat számossága, mind a sportág hihetetlen népszerűsége, tömegbefolyása, a benne mozgó egyre elképesztőbb anyagi eszközök, szemben más csapatsportokkal, azt sugallhatják, hogy itt a tét minden másnál nagyobb. A futballban kivívott személyes siker jutalmazó értéke nemcsak anyagiakban, hanem világhírben mérve sem hasonlítható össze más sportágakéval. Messi, Puskás és a többiek, Pelé, az aranycsapat, a nagy Real Madrid, a mai Barcelona hír-

nevével nem mérhető össze egyetlen kézilabda- vagy vízipólócsapat tömeghatása, és a népszerűségnek, a sikernek az a mértéke, amely itt kivívható. Minél nagyobb a tömeg, annál magasabbra szítozott az indulati háttér, annál több a hasonlóság egy zsúfolásig megtelt futballaréna és egy érzelmileg túlfeszített tömegdemonstráció között. Mindkettőben egyaránt lubickolni lehet. A labdarúgásban ez a szakadatlan nekifeszülés az ellenfélnek, ez a sajátos, játék formájába öltöztetett maszkulin versengés, amelytől oly idegen például a sportág női változata és az azt övező merőben más érdeklődés. A kiélezett rivalizálás sajátos atmoszférát teremt, emellett a siker itt hétről hétre, sőt, ahol hetenként két mérkőzés van, szinte napról napra kézzelfogható közelségben van. A valódi labdarúgó valósággal hajszolhatja a sikert. Hasonlatos ahhoz a politikushoz, aki napról napra új sikerekről számol be, és sem a döntetleneket, sem a vereségeket nemigen tartja számon. Ha azokra sor kerül, akkor azt a játék lehetséges és természetes velejárójának tekinti. Orbán kétszer is választási vereséget szenvedett. Akkoriban sokan írták róla, még a hívei is, hogy nyugaton a két választáson is elbukott vezető politikus tudomásul veszi a tényt, és visszavonul, otthagyja az arénát. Nem így a focista lelkiületű, aki tudja, hogy egyik nap

vereség, másik nap győzelem. Ami ma vereség, az holnap könnyűszerrel győzelemmé változtatható. Csak azon múlik, hogy mekkora az elszántságunk, milyen az edzettségünk, mennyire ismerjük ki a soron következő ellenfél taktikáját, mennyire számolunk a gyengéivel. A futball mindig feltételez ellenfelet, egyedül nem lehet focizni. Igazán jóízűt focizni csak méltó ellenféllel lehet. Ha a Barcelona a Váccal futballozik, az nem hoz különösebb kielégülést a Barcelona futballistáinak, de ha a Manchester United az ellenfél, az már valami, az már egy valódi kihívás.

A futball legitim komponense, sőt az igazi nagy labdarúgó-tehetség fő jellemzője az, amit a hazai szurkolónyelv úgy emleget, hogy fifikás, azaz kiszámíthatatlan. Vagyis „becsapja”, mégpedig zseniális trükkökkel csapja be a másikat. Amikor Messi lomha mozdulatokkal megindul, és hirtelen ütemet vált, amikor balra néz, és jobbra adja a labdát, amikor kiszámíthatatlanul cselez, akkor tulajdonképpen szándékosan megtéveszti az ellenfelet. Ez a fifika, amelyhez Puskásék oly zseniálisan értettek, a játék minden mozzanatát áthatja. A futball telítve van nem látható inzultusokkal. Talán sokan emlékeznek még, hogy Zidane a világbajnoki döntőn lefejelte Materazzit, az olasz hátvédet, mert amaz az egész mérkőzés alatt ingerelte. Tehát a fifikáság

a kültelki vagányságtól ível az elegáns, nagy focistáig. A magyar futball sok nagy alakja egyazon grundról származott, mint Puskás és Bozsik. A harmadik világban ma is ez a felemelkedés egyik útja. Ezért nőtt meg az afrikai származású futballisták keletje. A futball bővelkedik a látványos sikerekben és bukásokban. Pelét a sikerek például a miniszeri székig repítették, Platinit pedig az európai futbalszövetség elnöki posztjára ültették.

Ez a fifikáság, ez a megtévesztés sajátosan rímel a modern tömegpolitikára, amelyben oly gyakori a megjátszás, az alakoskodás, olykor a szimulálás. A labdarúgásban érdem a bíró átvétele. A lesgól is gól, ha a bíró megadja. A labdarúgás két alapvető stílusát szokás megkülönböztetni: az egyik az olaszok által kitalált catenaccio, a védekező játék, amely arra törekszik, hogy minél kevesebb gólt kapjanak, a másik a támadó játék, amely a közönség – a magyar közönségnek különösen – kedvence. A támadó stílus lényege, hogy minél agresszívabb, támadóbb legyen a játék, és legalább egy góllal többet rúgjunk annál, mint amennyit kapunk. Miénk legyen az utolsó, a döntő szó. Ez ugyancsak a politikára emlékeztető sajátosság, ahol lépek, akciót indítok, vereséget szenvedek, visszavonulok, összeszedem magam, újra támadok, lehetőleg „egészpályás

letámadással". Tehát ez a sajátos hullámmozgó dinamika jellemzi a játékot. Ugyanezt mondhatjuk a politikai dinamizmusokról is. Persze minden csapat arra törekszik, hogy minél hosszabb ideig ő maradjon a csúcson. S ha háromszor vagy négyszer egymás után sikerül bajnoki címet szerezni, akkor nő a szorongás, hogy előbb-utóbb fiaskónak kell következnie, mert a siker nem tarthat örökké. A politikában is kevés példa van arra Európában, hogy ennél több, akár három vagy négy választási ciklust legyen képes megnyerni egy politikai erő. A futballban dívó sztárkultusz elemei is nagyon hasonlatosak a népszerű politikusok kultiválásához. A futball természetesen játszható közönség nélkül is, mint időtöltés, mint a szórakozás egy neme, és minden életkorban űzhető. Ennyiben is hasonlít a politikára, hiszen egy falusi köztisztviselő vagy egy falusi önkormányzati tag ebből a szempontból olyan, mint egy harmadosztályú labdarúgó. Esterházy Péter írásai ábrázolják nagyszerűen ezt a passzionátus, tulajdonképpen a futball világnívója alatti, pusztán csak amatőr férfias tevékenységet.

Az igazi futball közönség előtt folyik. A modern kísérleti szociálpszichológiai kutatások egy különös – bár kézenfekvő – effektus módszeres vizsgálatával indultak újtjukra még a XIX. és

a XX. század fordulóján, nevezetesen a szociális facilitáció, a társas serkentés vizsgálatával. Kintűnt, hogy bármilyen tevékenység eredményessége – a futástól kezdve a horgászás során kifogott halak mennyiségéig – függ attól, hogy publikum, nyilvánosság előtt folytatjuk-e, vagy egyedül. Jellemző, hogy világrekordot futni egyedül, közönség nélkül, üres stadionban, meglehetősen nehéz, és csak elvétve sikerül. A világrekordok rendszerint közönség előtt, publikus feltételek között születnek. Nyilvánvaló ez a politikus esetében is. Ha meghirdet egy tömeggyűlést, és egy tucatnyi ember verődik össze, az merőben más lélektani és politikai helyzet, mint ha ötvenezer ember előtt kell tömegszónoklatot tartania.

Minden labdarúgócsapatban van egy spontán szerepalakulás. A magyar aranycsapatban például Puskás és Buzánszky vagy Zakariás jól elkülöníthető szerepet játszott. A csapatban általában spontánul kialakulnak a vezető, a hangadó, a társak előtt tekintélyt kivívott szerepek, éppen úgy, ahogy a politikusok csoportjaiban, ahol konfliktusok, versengések, rivalizációk és ellenségeskedések támadhatnak, de ezek a szerepek éppenséggel nagyon harmonikusan illeszkedhetnek is. Ebben rejlett a magyar aranycsapat egyik titka. Nagyon jól tudta egybefonni a legkülönbözőbb egyéni szerepeket, miközben

vitán felüli volt, hogy Puskásé a vezérszólam mindenféle játékban vagy annak eldöntésében, hogy kis pénz és kis foci vagy nagy pénz és nagy foci lesz.

Ismétlem: az a gyanúm, hogy Orbán szocializációja során – talán számára sem tudatosan – a labdarúgás iránti szenvedélyes érdeklődése révén olyan készségek, viselkedési minták és reakciómódok alakultak ki benne, amelyek könnyűszerrel átemelhetők voltak a politikába. Ebből a feltevésből egy tanulságos kutatási irány rajzolódhat ki. Nevezetesen az, hogy a sikeres politikus nem esetlegesen választódik ki. Személyiségkonstellációja nem csupán általános kultúráltságot vagy az intelligencia mértékét feltételezi, bár az is jelentős. Magában foglalja azokat a tapasztalati eredetű, nem egészen tudatos reagálási módokat, ösztönös viselkedési mintákat is, amelyek szinte kész reakcióként ugranak be a viselkedés szervezésébe, ha szükséges. Ezért természetes és elfogadott módon él a „fifikai” készségeivel, vagyis a mások befolyásolásának, meggyőzésztésének megszokott technikáival, akár csak a futballban. A serdülő- és ifjúkori viselkedési tapasztalatok mélyen megrögződnek a személyiségben. Ezért Orbán joggal emlegethette, hogy ő tulajdonképpen mindig is miniszterelnök akart lenni.

Orbán és a Fidesz nyilvánvalóan a támadó futballjáték híve. Aligha véletlen, hogy a labdarúgás köréből merítette politikai taktikájának olyan szemléletes nyelvi fordulatait, mint pl. az „egészpályás letámadás”. Itt az „egészpályás” és a „letámadás” szó egyaránt fontos, és mindkettő Orbán karakterének a lényegéből következik. Akik diákkorából ismerik, emlegették róla, hogy játék közben szakadatlanul a labda megszerzésére törekedett, és alig lehetett tőle elvenni a megszerzett labdát. Minden idegszálával előre-tört, sikerre törekedett, akkor is, ha jelentéktelen diákmeccsek zajlottak. Nem ismert ebben a tekintetben különbséget a tét nélküli, önmagáért való játék és a tétre folyó, jelentős mérkőzés között. Ez az állandó „mindent vagy semmit”, ez a harckészség, a szüntelen görcsbe feszített izomzat, ez a szakadatlan elszánt arc mindig jellemzi, legyen bár szó futballmérkőzésekről vagy országos kérdésekről, netán az Európai Unióhoz fűződő időszerű viszonyról, a nekik kiosztott és sokat emlegetett kokirokról és sallerekről. Gyakran emlegetik azt, és aligha alap híján, hogy amilyen a játékban vagy, olyan vagy az életben is. Magyarán, hogy a személyiség játékban rögzült alapszerkezete, aspirációi, indulati, érzelmi életének jellegzetességei, sikerorientáltsága és a kudarcok elviselésének képessége szándék-

talánul is megmutatkozik. Ebben az értelemben tehát nem alap nélküli az a feltevés, hogy az orbáni politika igazi közege a 2002–2010 közötti ellenzéki periódus volt: a szakadatlan, az egész pályán, mindkét szélén és középen egyaránt folyó támadások, nagy nekirugaszkodások és valódi letámadások, beleértve az ellenfél fontos játékosainak „lerúgását” is. Ezt nevezte Semjén és Navracsics a rivális „csapatkapitány” amortizálásának.

A futballra emlékeztet az orbáni politika egy további vonása is, nevezetesen a kéméletlenség. A futballpályán gyakran megfigyelhetjük, hogy ha az ellenfél ilyen vagy olyan okok miatt balszerencsés, rossz az erőnléte, a támadójáték macacs híve nem elégszik meg a kis sikerrel, hanem élván az ellenfél összeomlott állapotával, demoralizáltságával, az utolsó percekig rohamoz, és újra és újra „gólokat” igyekszik rúgni. A nagyvonalú – hogy ne mondjam: elegáns – ellenfél, ha látja a másik fél összeomlását, gyakran elkezd a közönségnek játszani. Most már kockázat nélkül bevetheti a trükköket; tulajdonképpen nem nagyon érdekli, hogy milyen arányban győz. Hiszen ha a győzelem biztos, lehet egy kicsit öncélúan, magáért a játékért játszani. Ezt a nagyvonalúságot a Fidesz nem ismeri. Meggyőzően árulkodik erről a mentalitásról Orbán-

nak egy, a wikileaksben olvasható megnyilatkozása. Arról beszél, hogy az ellenfelet a végsőig, a végső megsemmisülésig üldözni kell. Erre vall az is, hogy miképpen bánik politikai ellenfeleivel nyilvános fórumokon, a parlamentben, és teszik ezt hozzá hasonlóan a fideszes vezérkar egyes tagjai is. Érdekes módon, ebben különösen élen jár Kövér. Az igazi kérlelhetetlen szerepét ugyan Kövér játssza, főleg verbálisan, de a kérlelhetetlen akciók kitervelője és iniciálója valószínűleg inkább Orbán. Orbán nem engedheti meg magának Kövér radikalizmusát és paranoid indulatait, de szüksége van rájuk. Az új generáció tagjai közül ki-ki hajlamainak megfelelően igyekszik a kérlelhetetlen szerepét játszani – mint például Lázár. Navracsicsra, Pokornira és tán Áder másfajta szerepére is szüksége lehet a Fidesznek. Végezetül hadd jegyezzük meg: a játék és politika megfelelésének efféle vizsgálata elvezethet egy-egy életpálya mélyebben fekvő rugóinak feltárásához és az eljárások, cselekedetek jobb megértéséhez.

Tartalom

1. Előzetes megfontolások	5
2. Hosszú menetelés	21
3. A politika pillérei	29
4. Vezérkultusz és letéteményesei	42
5. Hatalom és utóbolsevizmus	51
6. Eszmei látóhatár: magyar öncélúság	81
7. A Fidesz mint párt	92
8. Egy és más a tagságról	117
9. A Korszak és versenytársak	134
10. A Fidesz-beszéd	159
11. Mérleg és kilátások	172
12. Utószó helyett – A foci a politika modellje?	186

X

272207

199

116370

„Napjaink magyar társadalmában a Fidesz-nek jutott a »pillanat hőse« szerep. Tegyük tüstént hozzá: a történelmi pillanatok felettébb képlékenyek, olykor hetekig-hónapokig, máskor évekig-évtizedekig tartanak. Bármennyi szó esett is az elmúlt években a Fidesz történetéről és útjáról a kétharmadig, a hatalom osztatlan birtoklásáig, amely a rendszerváltás lázában született ifjú csapatot eljuttatta a hatalom csúcsaira, valójában ennek az útnak számos részletét homály fedi.

2011 nyarán adtam közre a XXI. század első évtizedének egyes honi fejleményeiről szóló társadalom-lélektani esszékötetet. De ekkor még nem állt rendelkezésre elegendő anyag és kellő tapasztalat ahhoz, hogy átfogó mérleget vonhassunk a Fidesz-világról, erről a sajátos, új pártállami rendszerről. Az alábbiakban valójában arra vállalkozunk, hogy kissé alaposabban szemügyre vegyük ezt a különös jelenséget, ezt a minden ízében hungarikumnak nevezhető képződményt...”

Pataki Ferenc

Hosszú menetelés

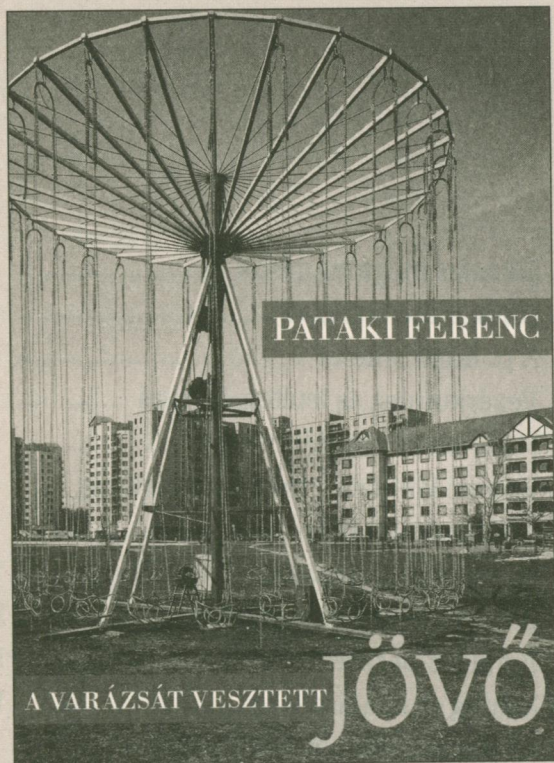
A Fidesz-jelenség
(Társadalom-lélektani vázlat)

Noran Libro
Budapest, 2013

hált. 90

XA 224.216

A SZERZŐ KORÁBBAN MEGJELENT KÖTETE A KIADÓNÁL

ISBN 978-963-9996-39-7

Ára: 2980 Ft

PATAKI FERENC (Szentés, 1928) Széchenyi-díjas szociálpszichológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A társas jelenségpszichológiai elméletének kidolgozója, a csoportfolyamatok és hatások egyik legnevesebb kutatója. 1976 és 1993 között az MTA Pszichológiai Intézetének igazgatója, 1993 és 1996 között az MTA alelnöke. Több tudományos társaság tagja, így a Magyar Pszichológiai Társaság, a Szociológiai Társaság, az Európai Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság (European Association of Experimental Social Psychology), illetve a Nemzetközi Makarenko Társaság vette fel soraiába, ez utóbbinak a vezetőségébe is bekerült. 1980 és 2000 között a *Pszichológia* című szakfolyóirat szerkesztőbizottságának elnöke volt.

Főbb könyvei

- Az utópista szocializmus pedagógiája* (Budapest, 1961, Tankönyvkiadó)
- Makarenko élete és pedagógiája* (Budapest, 1966, Tankönyvkiadó, átdolgozva 1982-ben)
- A csoportkohézió* (Hunyady Györggyel, Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó)
- Utak és választak a mai szociálpszichológiában* (Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó)
- Társadalomlélektan és társadalmi valóság* (Budapest, 1977, Kossuth)
- Az én és a társadalmi azonosságtudat* (Budapest, 1982, Kossuth)
- Nevelés és társadalom* (Budapest, 1982, Tankönyvkiadó)
- Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle* (Budapest, 1993, MTA Pszichológiai Intézete)
- Bűnbakkepzési folyamatok a társadalomban* (Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó)
- A tömegek évszázada* (Budapest, 1998, Osiris)
- Rendszerváltók és bűnbakok* (Budapest, 2000, Osiris)
- Élettörténet és identitás* (Budapest, 2001, Osiris)
- Nevelés-ügyek* (Budapest, 2003, Aula)
- Érzelem és identitás* (Budapest, 2004, Új Mandátum)
- A Nékosz-legenda* (Budapest, 2005, Osiris)
- A varázsát vesztett jövő* (Budapest, 2011, Noran Libro)

2680 Ft

„Létezik egy »Fidesz-jelenségnek« nevezhető különös történet, amelyhez fogható kevés akad – méltó is megkülönböztetett figyelmünkre, mivel a történet szereplőinek, főképp főszereplőjének, kulcsszerepe lesz annak a kritikus fordulópontnak a kimenetelében, amelynek belátható időn belül el kell dőlnie. A magyar társadalom fejlődése vagy visszabillen a rendszerváltással elkezdődött és a klasszikus, nyugat-európai fejlődési utat jelentő vágányokra, vagy pedig torzóban marad minden olyan lehetőség, amely a változással felkínálkozott; Magyarország belemerevedik egy keleties, tekintélyelvű, anakronisztikus rendszer ásatag kereteibe, vagyis abba a gazdasági szükség által kikényszerített, »demokrácia utáni« állapotba, amelyről a miniszterelnök beszélt. Az ilyen típusú rendszereket, a történelem tanúsága szerint, ha egyszer megszilárdulnak, csakis megdönteni lehet, mint általában a zsarnoki berendezkedéseket. A másik lehetőség, hogy belső bomlási folyamataik és konfliktusaik feszítik szét őket. Az ilyen rendszerek ugyanis képtelenek az önreflexióra és az önkorrekciónak, ezért egyre súlyosabb hibákat követnek el.”